

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

Harangi-Rákos Mónika

Debrecen
2013

**DEBRECENI EGYETEM AGRÁR- ÉS
GAZDÁLKODÁSTUDOMÁNYOK CENTRUMA
GAZDÁLKODÁSTUDOMÁNYI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR
GAZDASÁGELMÉLETI INTÉZET**

**IHRIG KÁROLY GAZDÁLKODÁS- ÉS
SZERVEZÉSTUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA**

Doktori iskola vezető: Prof. Dr. Popp József egyetemi tanár

**A társas vállalkozások és az egyéni gazdaságok
gazdasági szerepének változása, különös tekintettel az
állattenyésztésre**

Készítette:

Harangi-Rákos Mónika

Témavezető:

Prof. Dr. Popp József
egyetemi tanár

Prof. Dr. Szabó Gábor
professor emeritus

**DEBRECEN
2013**

**A TÁRSAS VÁLLALKOZÁSOK ÉS AZ EGYÉNI GAZDASÁGOK
GAZDASÁGI SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ
ÁLLATTENYÉSZTÉSRE**

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
a Gazdálkodás- és szervezéstudományok tudományágban

Írta: Harangi-Rákos Mónika okleveles gazdasági agrármérnök

A doktori szigorlati bizottság:

	név	tud. fok.
elnök:		
tagok:		
		
		

A doktori szigorlat időpontja: 2013.

Az értekezés bírálói:

	név, tud. fok	aláírás
		
		

A bíráló bizottság:

	név, tud. fok	aláírás
elnök:		
titkár:		
tagok:		
		
		

Az értekezés védésének időpontja: 201... ..

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	3
1. Témafelvetés és célkitűzés	5
2. Anyag és módszer	7
2.1. A szekunder kutatáshoz felhasznált adatbázisok és módszerek.....	7
2.2. A primer kutatás körülményei és a minta	9
2.3. A primer kutatás módszertani megközelítése	13
2.4. Primer kutatás elemzése.....	18
3. Szakirodalmi áttekintés	19
3.1. EU csatlakozás hatása a magyar mezőgazdaságra	19
3.1.1. A mezőgazdaság kibocsátásának alakulása	24
3.1.2. A mezőgazdasági bruttó kibocsátás és a termelési szerkezet változása	28
3.1.3. Az Észak-alföldi régió mezőgazdaságának a helyzete	30
3.2. Növénytermesztés.....	31
3.2.1. Földhasználat	31
3.2.2. Szántóföldi növénytermesztés	34
3.2.3. Kertészeti termékek termelése	36
3.2.4. Az Észak-alföldi régió növénytermesztése	39
3.3. Állattenyésztés	42
3.3.1. Szarvasmarha	51
3.3.2. Juh.....	55
3.3.3. Baromfi	58
3.3.4. Sertés.....	61
3.3.5. Az Észak-alföldi régió állattenyésztése	64
3.4. A gazdaságszerkezet gazdaság fogalmi lehatárolása.....	68
4. A gazdaságszerkezet alakulása Magyarországon és az EU-27-ben .	76
4.1. A gazdaságok számának alakulása az EU-ban	77
4.2. A gazdaságok számának alakulása Magyarországon.....	82
4.3. A mezőgazdasági munkaerő felhasználás az EU-ban.....	86
4.4. A mezőgazdasági foglalkoztatás alakulása Magyarországon	88
4.5. A mezőgazdasági földhasználat az EU-27-ben.....	92
4.6. A mezőgazdasági földhasználat Magyarországon	95
4.6. A gazdaságok alakulása az EU-ban termelési típus szerint.....	100
4.7. A gazdaságok alakulása Magyarországon termelési típus szerint	103
4.8. Az egyéni gazdaságok gazdálkodási célonkénti megoszlásának alakulása.	105
4.9. Az egyéni gazdaságok és a társas vállalkozások gazdasági tevékenységének néhány mutatója a KSH és AKI Tesztüzemi adatai alapján.....	106

4.10. A gazdaságok száma és összetétele az Észak-alföldi régióban.....	110
5. Mélyinterjúk kutatás eredményei és értékelésük	115
5.1. A válaszadók alapadatai.....	115
5.2. Ágazatban való jártasság, szaktudás	117
5.3. Termelési színvonal.....	133
5.4. Jövőkép, hipotézisek bizonyítása.....	136
Következtetések és javaslatok	142
Az értekezés fontosabb megállapításai, új és újszerű eredmények....	145
ÖSSZEFOGLALÁS	148
SUMMARY.....	152
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	156
IRODALOMJEGYZÉK.....	157
SAJÁT PUBLIKÁCIÓK	172
TÁBLÁZATJEGYZÉK.....	173
ÁBRAJEGYZÉK	175
MELLÉKLET	177
NYILATKOZAT	185

Bevezetés

A privatizáció, a szövetkezeti átalakulások, az egyéni és csoportos kiválások következtében Magyarországon 1990 óta egy olyan mezőgazdasági vállalkozói struktúra alakult ki, amely a legszínesebb ágazatnak tekinthető a nemzetgazdaság egészében, de gazdaságstruktúrája az Európai Unió tagállamainak többségétől is eltér. A mezőgazdaságban az 1990-es évek elején a nagyvállalat központúság volt a jellemző, az állami és a szövetkezeti vállalatok domináltak. A mezőgazdaságban a meghatározó szervezeti forma a termelőszövetkezet volt. A rendszerváltást követően a gazdasági struktúra alakításában a legfőbb szerepet a tulajdoni átalakulás játszotta. A tulajdonváltás fő célja az állami és szövetkezeti tulajdon magántulajdonná történő átalakítása volt, a gazdasági tevékenység magántulajdonosi tökeérdekeltségének megteremtése, a vállalkozói tevékenység általánossá tétele érdekében (KAPRONCZAI, 2003).

Napjainkban a vállalkozások valamennyi formája megtalálható a mezőgazdaságban, ebből 567 ezer egyéni gazdaság és a 8,6 ezer társas vállalkozás (2010. évi adat). Az egyéni gazdaságok száma az elmúlt években kisebb, vagy nagyobb mértékben csökkent, de a magyar háztartások csaknem egyharmada érintett a mezőgazdasági tevékenységben. A mezőgazdasági terület nagyobb hányadát, a gyümölcs és a szőlőültetvények területének pedig mintegy 70, illetve 80%-át művelik. Az ország állatállományának számottevő részével még mindig ezek a gazdaságok rendelkeznek, kiemelkedő szerepük a juhtartásban tapasztalható. Az utóbbi évtizedben elsősorban a sertések és a baromfifélék állományának a drasztikus csökkenése okozott gondot, ami elsősorban az egyéni gazdaságokban zajlott le, számos család megélhetését ellehetetlenítve. Amíg a szarvasmarha- és a juhállomány vonatkozásában az egyéni gazdaságok részesedése szerény mértékben javult (a juhállomány közel 90%-a az egyéni gazdaságok tulajdonában van), addig a sertésnél és a baromfiféléknél szerepük az EU-csatlakozást követően jelentősen csökkent. Az egyéni gazdaságok abrakfogyasztó állatállományának jelentős visszaesése több okkal magyarázható: egyrészt az EU-csatlakozás előtt ezek az ágazatok igen jelentős állami támogatásban részesültek, míg a Közös Agrárpolitika (KAP) keretében csak a kérődző állatok

jogosultak közvetlen támogatásra. Emellett a trágyakezeléssel és a trágyaelhelyezéssel, valamint az állatjóléttel kapcsolatos uniós előírások a kisebb gazdaságok számára vállalhatatlan beruházási igényeket támasztottak.

A magyar mezőgazdaság legfőbb szerkezeti problémáját az állattenyésztés immár két évtizede húzóó válsága okozza. A magyar állattenyésztés helyzete a csatlakozás óta folyamatosan romlik. A mezőgazdaság bruttó kibocsátásából való részesedése viszonylag alacsony, ami elsősorban a bizonytalan jövedelemhelyezettel magyarázható. Az állattenyésztés egyre növekvő térvésztésével csökken az állatállomány, ezzel párhuzamosan a vágóállat- és állati eredetű termék előállítás is.

Összességében elmondható, hogy számos kisgazdaság jött létre hazánkban a rendszerváltás után, számuk az ezredforduló környékén kezdett csökkenni, sőt azóta is tart ez a tendencia. Ez a koncentrációs folyamattal és az életképtelen kisgazdaságok fokozatos eltűnésével magyarázható. A mezőgazdaság elsődleges feladata az élelmiszertermelés, ugyanakkor a vidék eltartó képességéről is gondoskodik, munkahelyeket tart fenn és hoz létre, valamint a táj és a környezet védelmét is ellátja. Az egyéni gazdaságok a társas vállalkozásokénál többnyire kedvezőtlenebb kibocsátási és hatékonysági mutatók ellenére továbbra is jelentős szerepet játszanak hazánk mezőgazdaságában.

1. Témafelvetés és célkitűzés

A rendszerváltás és az Európai Unióhoz történő csatlakozás hatására a magyar mezőgazdaság jelentős változásokon ment keresztül. A rendszerváltást követően megváltozott a gazdasági struktúra, melyben a legfőbb szerepet a tulajdonváltás játszotta. A gazdasági struktúra átalakulásával együtt az állattenyésztésben is kedvezőtlen folyamatok indultak meg. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az állattenyésztés és a növénytermesztés szétvált. Az EU-hoz történt csatlakozás után tovább romlott az állattenyésztés helyzete. Az új tagországok (köztük Magyarország is) nem tudták felvenni a versenyt a régi tagországokkal. Magyarországnak szembe kellett néznie korábbi versenyképességi gyengeségeivel, mint az alacsony szervezettség és felszereltség, a korszerűtlen technológiák, a hiányos logisztikai rendszerek és az elaprózódott birtokstruktúra. A fentebb leírt változások hatására az állattenyésztés szerepe folyamatosan csökkent. E problémák elsősorban az egyéni gazdaságokat sújtották, így idővel a számuk és arányuk folyamatosan csökkent.

Doktori értekezésem célkitűzése az egyéni gazdaságok és a társas vállalkozások gazdasági szerepének vizsgálata az ezredfordulót követő időszakban, különös tekintettel az uniós csatlakozás utáni évekre. Kutatásaim során a családi és baráti kötődések révén egyre inkább időszerűnek láttam, hogy mindezt az állattenyésztés helyzetének változásán keresztül mutassam be. Környezetemben számos állattenyésztéssel foglalkozó gazdálkodó, illetve társas vállalkozás található. A velük folytatott beszélgetések rámutattak arra, hogy érdemes lenne nagyobb figyelmet szentelni az állattenyésztésre, ezen belül is az egyéni gazdaságok állattartására. Itt nem csupán politikai problémákról indokolt beszélni, hanem a megváltozott társadalmi morálról is. Napjainkban kevés fiatal szakember kíván mezőgazdasági tevékenységet folytatni, legkevésbé az állattenyésztésben az ágazatra jellemző üzemtani sajátosságok miatt.

Az állattenyésztés arányának növelését tűzte ki célul a kormány is több intézkedés bevezetésével. Az egyik ilyen rendelkezés a mezőgazdasági haszonállatok tartását korlátozó önkormányzati rendelkezések hatályon kívüli helyezése. Mindezt úgy hajtották végre, hogy a szomszédok jólétét ne veszélyeztesse, illetve az állattartók megfeleljenek az állat- és közegészségügyi, valamint a környezetvédelmi előírásoknak. A fő cél a ház körüli állattartás ösztönzésével a mezőgazdasági munka megbecsülésének

és a vidék népességmegtartó erejének növelése. 2012-ben elfogadta a kormány a sertésprogramot, melynek a célja a sertésállomány növelése.

Céлом annak bemutatása, hogy milyen változások mentek végbe hazánk mezőgazdaságában és az hogyan hatott az egyéni és társas gazdaságokra. Továbbá kutatásom célkitűzése, hogy feltárjam azokat a tényezőket, amelyek az állattenyésztés egyre kisebb arányához, illetve problémáihoz vezettek, illetve vezetnek a mezőgazdasági termelésben. Végző cél az ágazat fejlesztése, helyzetének megerősítése, ezzel lehetőségeinek javítása a hazai és nemzetközi piacon.

Az ehhez *kapcsolódó rész céljaim* az alábbiakban határozhatók meg:

1. A magyar mezőgazdaság helyzetének bemutatása az ezredfordulót követően.
2. A mezőgazdasági bruttó kibocsátás és termelési szerkezet változásának vizsgálata.
3. Az egyéni és társas gazdaságok állattenyésztésben betöltött szerepének vizsgálata.
4. Gazdaságszerkezet vizsgálata az EU-27-ben.
5. Az egyéni és társas gazdaságok állattenyésztési helyzetének és jövőjének vizsgálata az Észak-alföldi régióban.

Az általános célkitűzésekhez igazodóan a szekunder kutatáshoz egy hipotézist fogalmaztam meg:

A szekunder kutatáshoz kapcsolódó:

- 1. hipotézis:** Az állatállomány csökkenése valószínűleg folytatódik az önellátó és félig árutermelő gazdaságok rovására.

A primer kutatás során az alábbi két hipotézis bizonyítására törekedtem:

- 2. hipotézis:** Az Észak-alföldi régióban a társas vállalkozásoknál nem várható az állatállomány további csökkenése.
- 3. hipotézis:** Az Észak-alföldi régióban az egyéni gazdaságok egyéb jövedelemszerzési források lehetőségének hiányában továbbra is kötődnek az állattartáshoz.

2. Anyag és módszer

2.1. A szekunder kutatáshoz felhasznált adatbázisok és módszerek

A dolgozat megírásakor primer és szekunder adatbázisokra támaszkodtam és összehasonlító, idősoros elemzést végeztem. A dolgozat harmadik részében részletes szakirodalmi feldolgozással alátámasztva a magyar mezőgazdaság, ezen belül az Észak-alföldi régió mezőgazdaságának kibocsátási és szerkezeti változásaival foglalkoztam. Idősoros vizsgálatokon nyugvó kutatási eredményeimet egyszerű statisztikai eszközökkel támasztottam alá. Elemzésem középpontjában a 2000 és 2010 közötti időszak állt, hiszen az azt megelőző időszak folyamataival már számos tanulmány (AKII, 1993; AKII, 1994; ALVINCZ et al., 2002; BUDAY-SÁNTHA, 2001; KAPRONCZAI, 2003; NÉMETI, 1992, NÉMETI, 2003; SZABÓ, 2001; TAKÁCS, 2005b) foglalkozott..

A negyedik fejezetben összehasonlító elemzést végeztem egyrészt az EU 27-beli országok gazdaságszerkezetére, másrészt a hazai társas és egyéni gazdaságok kibocsátására, harmadrészt az Észak-alföldi régió gazdaságainak összetételére vonatkozóan.

A téma szakirodalmának feldolgozásánál a kutatási területhez szorosan illeszkedő hazai és külföldi kutatásokat, jelentéseket és tudományos publikációkat vizsgáltam. Elemzésem során törekedtem arra, hogy a magyar gazdaságstruktúra mellett az EU tagországainak gazdaságszerkezetét is bemutassam. A mezőgazdaság helyzetét és a gazdaságszerkezet változását számos forrásmunka segítségével dolgoztam fel (tudományos közlemények és a Vidékfejlesztési Minisztérium Agrárgazdasági beszámolóit). Az Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) tudományos munkái voltak még a segítségemre, melyekből részletes információkat kaptam hazánk mezőgazdasági ágazatairól, továbbá nyomon követhettem a fontosabb piaci folyamatokat.

A statisztikai adatok összegyűjtése során a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Tájékoztatási adatbázisait és stADAT tábláit, a 2000. és a 2010. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás adatait, továbbá az AKI Tesztüzemi Információs Rendszerének kiadványait használtam fel. A nemzetközi adatok az EUROSTAT, DG AGRI online adatbázisából származnak.

A szekunder és primer adatok jellegének figyelembe vételével a vizsgálati célnak megfelelő feldolgozás érdekében többféle alkalmazott statisztikai elemző eljárást alkalmaztam. A statisztikai módszerek közül az egyszerű leíró statisztikák mellett koncentráció mérést és keresztábra elemzést végeztem.

A statisztikában gyakran alkalmazott egyszerű elemzési mód a különböző statisztikai adatok közötti viszonylagos nagyság megállapítás. A két összehasonlított statisztikai adat jellege szerint a viszonyszámoknál az egynemű adatokból számolt viszonyszámokat használtam. Ezek közül a dinamikus viszonyszámokat (bázisviszonyszám, láncviszonyszám) és a megoszlási viszonyszámokat elemeztem. Bázisviszonyszám esetén az idősor minden tagját, adatát a bázisul választott adathoz viszonyítjuk. Láncviszonyszám esetében az idősor egyes adatait a közvetlenül megelőzőhöz hasonlítjuk. A megoszlási viszonyszámok a sokaság egyes részeinek a sokaság egészéhez mért aránya. Ezen érték százalékos formája határozza meg, hogy milyen arányban van jelen az adott részsokaság a teljes sokasághoz képest (SZŰCS, 2004a). A megoszlási viszonyszámokat az alábbi képlet segítségével számítjuk:

$$V_m = \frac{x_i}{\sum x_i}$$

Megoszlási viszonyszámokat a válaszadók koruk szerinti megoszlásánál alkalmaztam, ezek százalékos eredményeit pedig kördiagram segítségével ábrázoltam.

A viszonyszámok alkalmazásán túl szükség volt olyan mutatószámokra, amelyek tovább tömörítik a sokaság valamennyi elemének a közös tulajdonságát, vagyis nagyobb fokú általánosítást tesznek lehetővé. A középértékek önmagukban is fontos, összefoglaló jellegű mutatók, mivel egyetlen számmal minősítik a gazdaság vagy a társadalom állapotát. Mivel a középértékek egyetlen számmal jelzik a vizsgált sokaság tulajdonságait, megállapításánál nagy körültekintéssel kell eljárni. Az átlagok közös tulajdonsága, hogy egyszerű vagy súlyozott számítással határozhatjuk meg. Egyszerű számtani átlagot olyan esetben számítunk, amikor a sokaság egyedeinek gyakorisága azonos (SZŰCS, 2004a).

Egyszerű számtani átlag:

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n}$$

Az idősor elemzéskor lineáris trend számítást is végeztem, amit akkor alkalmazunk, ha a megfigyelt jelenség időszakról, időszakra közel állandó abszolút értékkel változik (SZŰCS, 2004a).

$$\text{Általános alakja: } y_t = b_0 + b_1 \times t \quad t = 1, 2 \dots n$$

Az EU-27-ben a gazdaságok száma és az általuk használt mezőgazdasági területek között a koncentráció elemzést végeztem a Lorenz-görbe és a Gini-koefficiens használatával. A Lorenz-görbe egy egységoldalú négyzetben elhelyezett ábra, amely a kumulált relatív értékösszeget a kumulált relatív gyakoriságok függvényében ábrázolja. Minél nagyobb fokú a koncentráció, a görbe annál távolabb kerül a négyzet átlójától. A Lorenz-görbe könnyebb előállítása érdekében mind a gazdaságok számából, mind pedig az általuk használt mezőgazdasági területből gyakorisági sorokat készítettem. A koncentráció egyik leggyakoribb mérőszáma a Gini-koefficiens. A Lorenz-görbe és a Gini-együttható szorosan összefüggnek egymással, ugyanis a Gini-koefficiens az átló és a Lorenz-görbe által bezárt terület viszonyítását jelenti az átló és a tengelyek által bezárt háromszög területéhez (HUNYADI et al., 2001). Képlete:

$$G = \frac{1}{2 \times n^2} \sum_i \sum_j |x_i - x_j|$$

A Gini-koefficiens 0 és 1 közötti értéket vehet fel, amelyre az Egyesült Nemzetek módszertana különböző besorolásokat alkalmaz. Ezen besorolás szerint

- nagyon erős koncentrációról beszélünk, ha a Gini > 0,90,
- erős koncentrációról, ha a Gini > 0,60;
- közepes koncentrációról, ha a Gini > 0,40,
- gyenge koncentráció esetén a Gini > 0,30; míg
- nagyon gyenge koncentráció esetében a Gini < 0,30.

2.2. A primer kutatás körülményei és a minta

Primer kutatásomnál a kvalitatív módszert választottam, ami strukturálatlan, feltáró jellegű kutatási módszer, kis mintán alapul és a probléma megértését szolgálja. A kvalitatív módszer keretén belül a félig strukturált mélyinterjúk készítése mellett döntöttem. Elsősorban azért választottam félig strukturált mélyinterjút, mert jó lehetőséget biztosít a szakirodalom tapasztalatainak verifikálására azon keresztül, hogy

az érintettek saját maguk mondhatják el a véleményüket, tapasztalataikat. Az interjúkban nagy számban szerepeltek nyitott kérdések, de ez tudatos volt, mivel véleményem szerint így juthatunk olyan információkhoz, amelyek a későbbiekben segíthetik a gazdálkodók munkáját. A nyitott kérdésekre adott válaszok őszintének és tárgyilagosnak tekinthetők, ugyanis az interjú során biztosítottam a megkérdezetteket, hogy személyazonosságuk titokban marad.

Az állattenyésztés helyzetével, problémáinak feltárásával már számos kutató foglalkozott (ALICZKI, 2012; NÁBRÁDI et al., 2012; POPP et al., 2010; ALICZKI et al., 2009; BÉLÁDI et al., 2009; POPP et al., 2009; DORGAI (szerk.) et al., 2009; HORN – JÁNOS, 2008; NÁBRÁDI – SZÖLLŐSI, 2008; SZÖLLŐSI, 2008; VÖNEKI – PAPP, 2008; BITTNER – KOVÁCS, 2007; KOVÁCS, 2007; NÁBRÁDI, 2007; NÁBRÁDI – SZÖLLŐSI, 2007; POPP et al., 2007; NÁBRÁDI – BÉRI (szerk.), 2006; NYÁRS et al., 2006; SZŰCS (szerk.), 2005; KARTALI (szerk.) et al., 2004a; 2004b; POTORI (szerk.) et al., 2004; POTORI – UDOVECZ (szerk.), 2004; NYÁRS et al., 2004; POPP, 2000).

A kutatás alapvető célja annak bemutatása volt, hogy hogyan vélekednek az állattenyésztésben dolgozók a saját helyzetükről és véleményük szerint milyen fő problémák vezettek/vezetnek az állattenyésztés visszaeséséhez. A megkérdezettek körében egyéni gazdaságok és társas vállalkozások egyaránt szerepeltek véleményük megismerése érdekében. Fontosnak tartottam feltárni annak a jelenségnek az okait, amely szerint csökken az állattenyésztéssel foglalkozó egyéni gazdaságok száma, miközben a társas vállalkozások – a veszteség ellenére – tovább folytatják állattenyésztési tevékenységüket és újabb beruházásokba fognak. Az egyéni és társas gazdaságok arányában bekövetkezett változások országos vizsgálatát a szakirodalmi áttekintésben állatfajonként fogom elvégezni.

Vizsgálataimat az Észak-alföldi régióban végeztem baromfi-, sertés-, szarvasmarha- és juhtartással foglalkozó egyéni gazdaságok és társas vállalkozások körében. Az egyéni gazdaságoknál családi gazdaságokat, őstermelőket és egyéni vállalkozókat kérdeztem meg. Társas vállalkozásoknál a megkérdezettek között kft., rt. és szövetkezet is szerepelt. Egyéni gazdaságok esetében a gazdaság „vezetőjét” kérdeztem meg, míg a társas vállalkozásoknál az üzemegység-vezetővel vagy az ágazatvezetővel készítettem

interjút. A minta elemszámát illetően tehát 60, elsősorban állattenyésztéssel foglalkozó gazdaságot kerestem fel. A megkérdezett egyéni gazdaságok és társas vállalkozások közül 24 gazdaság juhtartással, 16-16 gazdaság szarvasmarha- és sertéstartással, 4 pedig baromfitartással foglalkozott. Az interjúban összegyűjtött adatok képezték a primer adatbázisomat. A minta egyszerű véletlen mintavételezéssel lett kiválasztva. A gazdaságok kiválasztásának az alapját azonban az Agrárgazdasági Kutató Intézet Tesztüzemi rendszerének adatbázisa adta. Azok a gazdaságok kerültek be, amelyek a 4 000 euró Standard Termelési Értéket elérték, illetve meghaladták. Ezen üzemméret 8-10 hektár gabona vagy 2 hektár gyümölcsstermesztésnek, illetve 3 tejelő tehén vagy 18 hízósertés tartásának felel meg (UDOVECZ et al., 2012). Az AKI Tesztüzemi rendszere az Észak-alföldi régióban 118 állattartó gazdaságot (egyéni és társas) mért fel, amely 10 798 gazdaságot reprezentált (1. táblázat).

1. táblázat: A 2011-es Tesztüzemi Rendszer alapsokasága az Észak-alföldi régióra vonatkoztatva

Megnevezés	Országos	Súlyozott állattartó	Egyéni	Súlyozott egyéni	Társas	Súlyozott társas
Hajdú-Bihar megye	66	8 185	59	7 857	7	328
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	23	543	19	514	4	29
Jász-Nagykun-Szolnok megye	29	2 070	26	2 038	3	33
Régió összesen	118	10 798	104	10 409	14	389

Forrás: BÉLÁDI – KERTÉSZ, 2013

Személyes felkeresés keretében készítettem el a 60 interjút, ezek időtartama 50-210 perc között változott (2. táblázat).

2. táblázat: Az elkészített interjúk száma az Észak-alföldi régióban

Megnevezés	Hajdú-Bihar megye	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	Jász-Nagykun-Szolnok megye	Régió összesen
Összesen	36	12	12	60
Egyéni gazdaság	26	8	9	43
Társas vállalkozás	10	4	3	17

Forrás: Saját szerkesztés a feldolgozott interjú adataiból, 2013

1. ábra: Az Észak-alföldi régióban készített interjúk helyszínei

The map shows the North Hungarian region with the following labeled locations: Szolnok, Kunszentmárton, Túrkeve, Kisújszállás, Karcag, Kunhegyes, Tiszacsege, Hajdúszörmény, Hajdúnánás, Hajdúdorog, Tiszaeszlár, Tiszalók, Tiszavid, Baktalórántháza, Nyíregyháza, Mátészalka, Csaholc, Nyírcsaholy, Téglás, Nyíradony, Debrecen-Józsa, Nagyhegyes, Debrecen, Hajdúszoboszló, Nádudvar, Szerep, Berettyóújfalú, and Derecske. Blue dots are placed at most of these locations, while red dots are placed at Szolnok and Debrecen.

Forrás: INTERNET 1

A kérdéseimet négy témakör köré építettem fel (Az interjú kérdései az 1. számú mellékletben találhatóak):

- 12

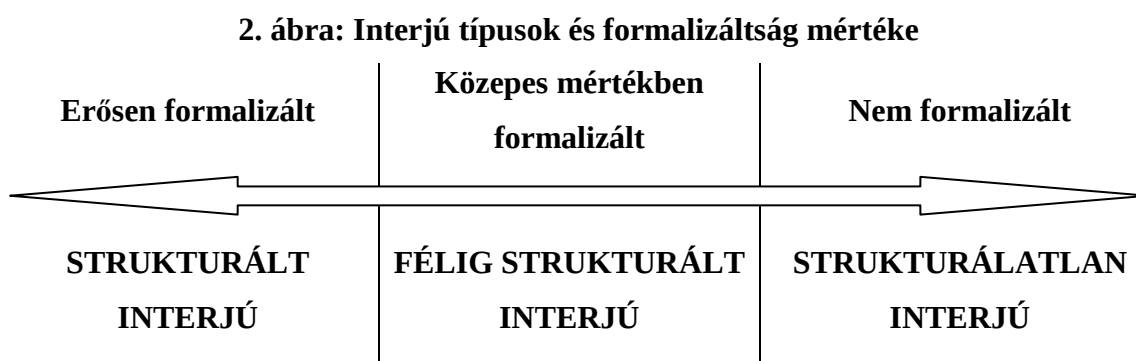
- *Termelési színvonal, környezetvédelem, termékpálya:* e kérdések feltevésekor elsősorban a gazdaság színvonalát mértem fel, illetve a tervezett fejlesztési területeket. Továbbá azt is megvizsgáltam, hogy miként ítélik meg az ágazat helyzetét a termékpálya mentén.
- *Jövőkép:* itt elsősorban a gazdálkodók jövőbeli terveire, várakozásaira kérdeztem rá.

2.3. A primer kutatás módszertani megközelítése

LEHOTA (2001) szerint az interjú a társadalomtudományokban alkalmazott olyan jól kidolgozott módszer, amelyet a piackutatásban adatok nyerésére használnak. ACKROYD – HUGES (1992) szerint az interjú:

„...a kutató és a válaszadó közötti találkozás, amelyben utóbbi a kutatott téma szempontjából fontos (releváns) kérdések sorozatát teszi fel. A válaszadó válaszai képezik azt a nyersanyagot, amelyet egy későbbi időpontban elemeznek.”

Interjú készítésének számos módja ismert. Ezek közül az egyik mód az interjú magas mértékben strukturált (formailag szerkesztett), másokban a strukturálatlanság (a szerkesztés hiánya) jellemző. A kettő között elhelyezkedő interjúkat félig-strukturáltnak nevezzük (2. ábra).

Forrás: LEHOTA, 2001

A **strukturált interjúk** szerkesztésénél arra törekednek, hogy egységes és ismételt alkalmazásuk lehetővé tegye az adatok összehasonlítását. Gyakorlatilag előre feltett, meghatározott sorrendű kérdések követik egymást, amely szerkezettől az interjúkészítő nem térhet el (BOKOR et al., 2009). A kérdéseket is ugyanazon szavakkal teszik fel, a kérdés jelentése, értelme nem járható körül, s ez érvényes a későbbiekben bemutatandó zárt és a nyitott kérdésekre egyaránt. A kérdések sorrendjének és tartalmának

rögzítésével biztosítható a válaszok befolyásoltságának elkerülése. A strukturált interjú kis mértékben tartalmazhat újdonságokat, mivel éppen csak az előre meghatározott, fontosnak érzett kérdésekre keres válaszokat. A felfedezés esélye és öröme csekély.

A **nem strukturált interjú** az interjútipusok között a leginformálisabb technika (LEHOTA, 2001). A strukturálatlan interjú során nem készítenek előzetes struktúrát az érintendő témával kapcsolatban, hanem amennyire lehetséges megkísérlik, minimálisra csökkenteni a kontrollt, elsősorban az interjúkészítő és a válaszadó közötti párbeszédre hagyatkozva, amelyben információk feltárására törekednek. A strukturálatlan interjúnál fontos, hogy az interjúkészítő kontroll alatt tartsa az interjút, hogy a válaszadó ne térjen el lényegesen a kutatás tárgyától és az információk a tárgykörhöz tartozzanak.

Az előzőekben ismertetett interjútipusok ötvözeteként jött létre a **félig strukturált interjú** megközelítés. Az interjú ezen típusa az egyéni mélyinterjú és a kvantitatív kérdőíves interjúk között áll, bizonyos tekintetben azok ötvözete, mivel tartalmaz zárt vagy választható, illetve skálás típusú kérdéseket, emellett nagyon sok nyitott kérdést is, mely a mélyinterjúhoz hasonlóan teret enged a válaszadó egyéni gondolatmenetének, véleményalkotásának kifejtésére.

A félig strukturált interjúnak tartalmaznia kell standard kérdéseket is, mint az életkor, a nem, a családi állapot stb. A szakemberek, az ezen interjúk céljainak tekintetében és az adatok elemzésmódjában nincsenek egységes állásponton. Három felfogásmód körvonalazódott:

- Az egyik (a kvalitatív) szemlélet az egyes jellemzők feltárását/felfedezését tartja fontosnak, de az adatok számszerű kiértékelésének kérdését nem veszi figyelembe.
- A másik (a kvantitatív) szemléletmódban a félig strukturált interjúkban (még az egyéni mélyinterjús formában is) sok választásos és Likert-típusú kérdést alkalmaznak.
- Az integrált felfogásmód a félig strukturált (mély) interjúkban kettős látásmódot követ: úgy tekinti az interjút „szövetét”, mintha az két anyagból készült volna, egy kvalitatív jelentéssel bíró szövegből és egy mérhető, számszerű adathalmazból (LEHOTA, 2001).

A félig strukturált interjú előnye, hogy egyaránt könnyen alkalmazható kvalitatív és kvantitatív elemzésére, ugyanis a korábban említett interjútipusok kérdésinek kombinációi révén értékes adatokat, információkat szerezhethünk az adott kutatási területhez. A beszélgetés vezérfonalát tekintve elsődleges és másodlagos kérdéseket tartalmaz. Az elsődleges kérdések mindegyikét fel kell tenni, míg a másodlagos kérdések feltevése az interjúkészítő helyzetfelismerésén és a kérdés indokoltságán múlik.

A kérdéstípusok kiválasztásánál az elsődleges cél, hogy a feltett kérdések azokat az információkat adják meg, melyek a kutatás szempontjából szükségesek. A kérdések az interjúkhoz hasonlóan csoportosíthatóak (formális – nem formális). A formalizáltság attól függ, hogy a kérdés mennyire enged teret a válaszadó szabad kifejezésének (LEHOTA – TOMCSÁNYI, 1994). Három fő kérdéstípusról beszélhetünk:

- zárt kérdések,
- nyitott kérdések,
- szondázó kérdések.

Zárt kérdéseket – a kérdőívekben szereplő zárt kérdéseken kívül – leggyakrabban strukturált interjúk keretében használjuk. Fő célja, hogy pontos válaszokat kapjunk a kutatási területtel kapcsolatban. A zárt kérdések három altípusát különböztetjük meg:

- igen-nem kérdések,
- azonosító kérdések,
- választásos kérdések.

Az interjúban (olykor szűrőkérdésként is alkalmazott) igen-nem típusú kérdés lehet pl.: „*Tagja-e valamilyen termelői szerveződésnek?*”. Fontos, hogy a válasz egyértelműen igennel vagy nemmel legyen megadható. Az interjú egy másik pontján az interjúvezető szintén zárt kérdés formájában feltehet egy azonosító kérdést: „*Milyen iskolai végzettséggel rendelkezik?*”. Egy jól körülírt területre kérdezzen rá (egyértelműen kódolható legyen, s ne váljék az azonosító kérdésből nyitott kérdés). Választásos interjúkérdés lehet pl.: „*Kinek értékesít (közvetlenül a fogyasztónak, TÉSZ-nek, feldolgozónak, integrátornak)?*”. A megadott válaszlehetőségeknek a listája teljesnek kell lennie, tartalmaznia kell valamennyi elképzelhető választ (LEHOTA – TOMCSÁNYI, 1994).

A kvalitatív kutatásra a nyitott kérdések jóval jellemzőbbek. A zárt kérdések sokszor nem eléggé relevánsak a kvalitatív kutatásban. Mélyinterjúkban (félíg strukturált vagy nem strukturált) igen korlátozottan, főként demográfiai adatokra vonatkozóan használunk zárt kérdéseket. A nyitott kérdés szabad megnyilvánulási lehetőséget adnak a megkérdezettnek, hogy saját szavaival bővebben fejtsse ki tapasztalatait, gondolatait, érzéseit vagy személyes meggyőződését az adott témakörrel. A nyitott kérdések különösképpen alkalmasak arra, hogy előzetes (feltáró) interjúkban szerepeljenek, mivel olyan adatokat hívnak elő, amelyek az alany sajátjai (LEHOTA – TOMCSÁNYI, 1994).

A szondázó kérdések arra szolgálnak, hogy további információk birtokába jussunk. Más elnevezésben „követő kérdéseknek” is hívják őket. Két típusukat különböztetjük meg:

- pontosító / tisztázó kérdések,
- kiterjesztő kérdések.

Mindegyik fajta interjúban a válaszoktól függően kell és lehet alkalmazni szondázó kérdést. Általában gyakrabban van szükség az ilyen típusú kérdésekre akkor, ha nyitott kérdéseket teszünk fel. A pontosító és kiterjesztő kérdésekre akkor van szükség, ha olyan választ kapunk, ami nehezen értelmezhető, felszínes adathoz juthatunk csupán. Ilyenkor jelezni kell, hogy további információkat várunk, vagy további szondázó kérdéseket teszünk fel. E kérdéstípus hatékony alkalmazása igényli a legnagyobb szakmai jártasságot, mert amennyiben a kérdés nem éri el mélyítő-kiterjesztő célját, az így nyert információk homályosak és felszínesek maradnak (LEHOTA, 2001).

SWOT-analízis és probléma

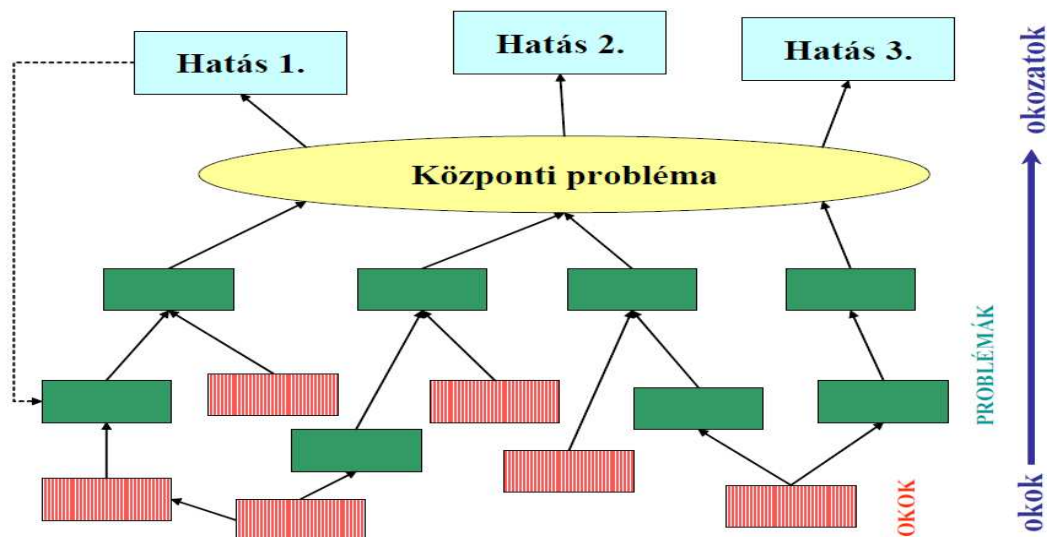
A kutatás kezdeti szakaszában fel kell tárni a lehetőségeket és a megoldandó problémákat. A helyzetértékelésre számos módszer áll a kutatók rendelkezésére. A leggyakrabban használt eljárás a SWOT analízis. A SWOT elemzés során egy négy részre osztott táblázatot készítünk el, melyben a következő tényezők találhatók:

- Erősségek (**Strengths**): Az erősségek a vizsgált szervezetben a rendelkezésre álló erőforrásokat és kedvező belső feltételeket jelenti.
- Gyengeségek (**Weaknesses**): az előző pontnak az ellenkezőjét, vagyis hiányzó erőforrásokat és kedvezőtlen belső adottságokat lehet megjelölni.
- Lehetőségek (**Opportunities**): olyan kedvező külső feltételekről van szó, amelyek pozitív irányba befolyásolhatják az adott szervezet helyzetét.

- Veszélyek (Threats): alatt a kedvezőtlen külső feltételrendszer kerül kifejtésre (SZŰCS, 2005).

A helyzetértékelés második szakaszában készíthetjük el a problémafát a konkrét problémák feltárását és elemzését követően. Segítségével részletesen elemezhetjük a jelenlegi helyzetet és feltárhatjuk az azok között lévő ok-okozati kapcsolatot. Készítésénél az átfogó, általános szintről kiindulva kell fokozatosan a részletesség felé haladni. Az egyes elemek közötti ok-okozati összefüggéseket ábrázolja hierarchikus formában, amelynek csúcsán a legfontosabb problémák állnak. Dolgozatom esetében a problémafa alapját a félig strukturált mélyinterjú során kapott eredmények adták. Az elemzésnél fentről-lefelé indokolt az egyes szinteket elemezni (3. ábra).

3. ábra: A problémafa vázlatos felépítése

Forrás: SZŰCS – GRASSELLI, 2007; BITTNER – KOVÁCS 2007; NÁBRÁDI – PUPOS, 2010

A problémafa elkészítésének a menete:

1. lépés: össze kell gyűjteni a vélt, illetve valós problémákat. A cél, hogy a nem releváns problémákat kiszűrjük az azonos tartalmú, de más kifejezésekkel megadott problémákat egyetlen meghatározással leírjuk.
2. lépés: ok-okozati összefüggések feltárása, az egyes problémák relatív súlyának, a szervezet által befolyásolható és nem befolyásolható problémák körének meghatározása. Ezeket egy rendszer szerint célszerű csoportosítani és így kapjuk meg a problémafát.

3. lépés: a gyakorlat eredménye egy ágakra bomló fastruktúra, amely világosan mutatja a területen jelentkező problémák ok-okozati összefüggéseit, rávilágít arra, hogy a részproblémák hogyan függenek össze a főproblémával. Ezek alapján a felállított problémafa nem más, mint egy olyan eszköz, aminek segítségével logikai rendbe sorolhatjuk a problémákat és az okokat, továbbá ezek csoportjából kiemelhetjük a fő okot, de emellett a problémafa szerkezet körvonalazza a megoldás felé mutató célkitűzéseket is (SZŰCS – GRASSELLI, 2007).

2.4. Primer kutatás elemzése

Az interjú kérdéseire adott válaszokat egyszerű statisztikai módszerek segítségével, valamint kereszttáblák készítésével és függetlenség vizsgálatokkal elemeztem. A gazdaságok tartási, takarmányozási és állategészségügyi színvonalának felmérésekor használtam a kereszttábla elemzést, mely során az egyes kérdésekre adott válaszoknál a szignifikáns különbségeket chi-négyzet próbával vizsgáltam a kor és iskolai végzettség szerint.

A hatásvizsgálat alacsony mérési szintű kérdései és a csoportképző ismérvek közötti összefüggés-vizsgálatához chi-négyzet elemzést használtam. Nemparaméteres statisztikai próbákat a kísérleti statisztikában általában akkor alkalmazunk, ha a vizsgált változók nem elégítik ki a paraméteres próbák feltételeit. Ez elsősorban a normális eloszlástól nagyon eltérő eloszlást jelent. Ezekkel illeszkedés-, homogenitás-, és függetlenségvizsgálat végezhető. A chi-négyzet próba az egyik legalapvetőbb statisztikai próba. Általában akkor használjuk, amikor egy zárt értéktől való eltérést vizsgálunk csoportosított adatokon (kereszttáblák). Nagy előnye, hogy diszkrét és folytonos változók vizsgálatára egyaránt alkalmas. A folytonos változókat azonban osztályokba kell sorolni, mert a próba a relatív osztálygyakoriságok valószínűségét vizsgálja. Alkalmazásának feltétele, hogy az osztálygyakoriság minimum kettő legyen, és csak az osztályok 20%-ban lehet ötnél kevesebb adat. A chi-négyet – próbákat leggyakrabban arányokra vonatkozó hipotézisek tesztelésére és összefüggésük vizsgálatára használjuk (KERÉKGYÁRTÓ et al., 2001).

3. Szakirodalmi áttekintés

3.1. EU csatlakozás hatása a magyar mezőgazdaságra

Az uniós csatlakozást megelőző években a hazai közvélemény az agrárszektor tekintetében a csatlakozás egyik potenciális nyertesének. Az EU-csatlakozás az egész magyar társadalmat és ezen belül a mezőgazdasági termelők zömét felkészületlenül érte. Mindez annak ellenére történt, hogy a magyar agrárközgazdászok számos tanulmányban (KARTALI 2004a, 2004b; KISS, 2004; NYÁRS et al., 2004; POPP et al., 2004; POTORI et al., 2004; POTORI – UDOVECZ (szerk.), 2004; SOMAI, 2004a, 2004b; GKI-TÁRKI, 2003; NÉMETH, 2003; TÁRKI, 2003; HAMZA et al., 2002; KISS, 2002; MÉSZÁROS – SPITÁLSZKY, 2002; MÉSZÁROS, 2002; SZÉKELY – DUNAI, 2002; UDOVECZ, 2002; BURGER, 2001; JUHÁSZ – MOHÁCS, 2001; POPP (szerk.) et al., 2000; UDOVECZ, 2000; MÉSZÁROS et al., 2000a, 2000b, 1999; BANSE et al., 1999; FEHÉR – SMOLZ, 1997; VARGA, 1997) foglalkoztak az EU-csatlakozás várható következményeivel és a szükséges teendőkkel. A fentebb említett tudományos közlemények mondanivalója azonban csak igen korlátozott mértékben jutott el a mezőgazdasági termelőkhez, különösen a kis- és középvállalkozásokhoz. Sajnos a kommunikáció az agrárium szereplői felé nem volt megfelelő, aminek a következményeit most is viseljük.

Az elemzések egyhangú következtetése az volt, hogy a csatlakozás utáni siker egyik záloga a célirányos felkészülés és a versenyképesség javítása. Az előrejelzések bizakodóak voltak, összességében a versenyben való helytállást szorgalmazták. Egyértelmű nyertesnek a szántóföldi növénytermelést tekintették (a későbbiekben ez be is bizonyosodott), a kertészet esetében is bizakodó előrejelzések születtek, míg az abrakfogyasztásra épülő sertés- és baromfitenyésztést a csatlakozás vesztesei körébe sorolták. A kutatók többsége azonban egyetértett abban, hogy a csatlakozásig több területen is fejlesztésre szorul a magyar gazdaság. MÓDOS (szerk., 2004) szintén a gabonatermelést emelte ki a nemzetközi versenyképesség szempontjából, azonban az állattenyésztés esetében ennek hiányát hangsúlyozta.

POPP (2000) a főbb mezőgazdasági ágazatok fejlesztési területeire hívta fel a figyelmet. Kiemelte, hogy a biológiai alapok fenntartása nélkülözhetetlen a versenyképes

mezőgazdasághoz, ugyanis csak így lehet minőségi termelést folytatni és ezáltal növelni a mezőgazdasági jövedelmezőséget. Fő célként a minőségi árutermelés hatékonyságának a javítását jelölte meg. Ezzel szemben UDOVECZ (2001) a felzárkózás gátló tényezőjeként a rendszer- és piacváltást emelte ki a kedvezőtlen szerkezeti változások mellett. Továbbá kihangsúlyozta a hatékonyság romlásának és a gyenge adaptációs és kooperációs készségnek a kedvezőtlen gazdasági hatásait, illetve ezek javítására irányuló törekvéseket. FEHÉR – PETE (2001) szerint a csatlakozási tárgyalások céljaként a magyar agrárgazdaság fejlődését és a mezőgazdaságban dolgozók életkörülményeinek javítását kell szorgalmazni. Az EU tagságra való felkészülésnél négy fő területet (jogharmonizáció, intézményfejlesztés, gazdaságfejlesztés, termelők felkészülése) nevezték meg. Úgy vélték, hogy a mai magyar birtokszerkezet nem képezi akadályát az uniós csatlakozásnak, azonban a hosszú távú versenyképesség megteremtésénél már gátló tényezőnek számít. MAGDA – MARSELEK (2003) az EU-csatlakozási tárgyalások céljaként a versenyképes mezőgazdaság korszerű gazdasági, szervezeti és műszaki alapjainak a kialakítását jelölték meg. Fontosnak tartották a minőség és a biztonság (élelmiszer-biztonság) megteremtését az élelmiszeriparban, mert a jövőben ez a versenyképesség alapfeltétele. Továbbá előrevetítették, hogy központi feladat a munkaerő képzettségi szintjének javítása, hogy alkalmassá váljanak az uniós források befogadására és célszerű felhasználására.

A 2004-es csatlakozás közeledtével már szaporodtak a fenntartások. Az EU-csatlakozást követő első évek eredményei igazoltak is ezeket. Utólag kijelenthetjük, hogy a magyar mezőgazdaságot felkészületlenül érte az EU-csatlakozás. A csatlakozás után szembe kellett néznie az országnak korábbi versenyképességi gyengeségeivel, mint az alacsony szervezettség és felszereltség, a korszerűtlen technológiák, a hiányos logisztikai rendszerek és az elavult birtokstruktúra. Ezek a gyengeségek igazán akkor kerültek előtérbe, amikor „váratlanul” erős versennyel találtuk szemben magunkat, aminek következtében itthon piacot veszítettünk, strukturális feszültségek alakultak ki, s túlzottan sokan estek ki a termelésből (UDOVECZ, 2007). Az EU-csatlakozás előtt a szakértők a magyar mezőgazdaság tőkehiányát tartották a legfontosabb versenyképességi problémának, mivel jelentős versenyhátrányt jelent(ett) a magyar termelők számára a régi tagállamok gazdáival szemben. Az egy hektár mezőgazdasági területre jutó eszközérték tekintetében volt tapasztalható a legnagyobb lemaradás az

EU-15 tagországhoz viszonyítva (KAPRONCZAI, 2007). Dánia, Ausztria és Németország mutatóinak csupán hatodát-negyedét érték el a csatlakozás évében, Franciaországhoz és Portugáliához viszonyítva már kisebb volt az eltérés.

Magyarország 2004. május 1-jével vált az Európai Unió teljes jogú tagjává, azóta a magyar mezőgazdaságot a KAP rendelkezései szabályozzák. A csatlakozási várakozások nem teljesültek, a gazdák kiszámíthatóbb feltételekre számítottak és az uniós források folyósításának zökkenőmentes lebonyolítását remélték, azonban nem ezt kapták. POPP (2004) a Közös Agrárpolitika elméletét és annak nemzetközi mozgásterét vizsgálta. Véleménye szerint „az egyszerre exportorientált és fenntartható agrárgazdaság megteremtése az egyetlen reális cél. A magyar agrárgazdaság versenyképessége jelenleg vegyes képet mutat.” A gabonafélék, az olajos növények és a zöldség- és gyümölcsfélék piaci kilátásait kedvezőnek ítélte meg. Az állattenyésztés esetében a juhágazat szerkezetváltását emelte ki és a húsmarhatartás erősítését.

KOVÁCS – UDOVECZ (2005) is a csatlakozás első évének a tapasztalataival foglalkoztak. Az általános tapasztalat szerint a termelők csalódásként élték meg az „első évet”. Ennek legfőbb okaként a szerzők a kedvezőtlen időpontot és a felkészülés során felhalmozódott elmaradásokat emelték ki. Az EU bővítése után felgyorsult az állattenyésztési és a kertészeti ágazatok leépítése, piacvesztése. Magyarország igen rövid idő alatt alapvető termékekből – sertéshús, tejtermék, gyümölcs – nettó importőri pozícióba került. A szántóföldi növénytermesztés jövedelmezősége és jövedelmezősége a területalapú támogatások, illetve a gabonaintervenció hatására nagymértékben növekedett ugyan, ezzel szemben a jóval kevesebb támogatásban részesülő többi ágazat a korábbinál nehezebb helyzetbe került. A zöldség- és gyümölcsfélék esetében a konzerv- és hűtőipari alapanyag (csemegekukorica, konzervuborka, fűszerpaprika, ipari paradicsom) mennyisége jelentősen csökkent, a friss fogyasztású árucikkek viszont a piaci keresletnek megfelelően folyamatosan felértékelődtek. A problémákat tovább fokozta, hogy a csatlakozás után nagy mennyiségű, alacsony minőségű és olcsó feldolgozott termékek érkeztek az EU tagországaiból, elárasztva ezzel a belföldi piacokat és kiszorítva a kevésbé versenyképes hazai termelőket/termékeket. Ez a folyamat napjainkban is folytatódik.

A csatlakozással járó elkerülhetetlen nehézségeket az agrárpolitika bizonyos tekintetben még fokozta is. A 2004 májusáig változatlan szerkezetű és nagyságú nemzeti támogatások elsősorban az ágazati szereplők likviditásának fenntartását szolgálták és nem az új, uniós piaci feltételekhez való alkalmazkodást. Veszteségtérítő támogatásokat kaptak azok az ágazatok, amelyek támogatására a csatlakozás után már nem volt lehetőség, vagy csak jóval kisebb mértékben (tej, sertés, baromfi). Ugyanakkor a szükségesnél kevesebb támogatás jutott azokra az ágazatokra (gabona, friss zöldség és gyümölcs), amelyeknél a potenciális versenyelőnyök érvényre juttatásához további beruházásokra lett volna szükség. A termelési, kereskedelmi, pénzügyi és jövedelmi folyamatok ellentmondásosak voltak. „Az agrárgazdaságban egyszerre van jelen az erőforrások elégtelen kihasználása, a termésmennyiségek évek közötti túlzott hullámzása, a piaci zavarok kiszámíthatatlan megjelenése, valamint az agrárrolló egyszerű szerény záródása, máskor erős szétnyílása” (FVM, 2007).

CSÁKI (2008) a csatlakozást követően a mezőgazdaság alapvető problémájának a csökkenő versenyképességet és pozíció- és piacvesztés tekintette. Ehhez nagymértékben hozzájárult, hogy nem tud(t)unk a változó piaci körülményekhez alkalmazkodni, ráadásul nem volt megfelelő a felkészülés a csatlakozásra. Az elégtelen felkészülés egyértelműen hozzájárult ahhoz, hogy a csatlakozás után az új lehetőségekre és kihívásokra a magyar gazdák reagáló képessége meglehetősen korlátozott volt, pedig a magyar agrárközgazdászok számos írásban foglalkoztak az EU-csatlakozás várható következményeivel és a szükséges teendőkkel. NAGY (2011) az EU-csatlakozás után a magyar mezőgazdaságot ért komplex hatásokat elemezte. A társadalmi hatások vizsgálatánál megállapította, hogy a mezőgazdasági ágazat eltartó-képessége tovább csökkent. Mind gazdasági, mind pedig társadalmi szempontból az egyéni gazdaságokat nagyobb kihívások érték az EU-csatlakozást követően, mint a társas vállalkozásokat.

A csatlakozás után kibontakozott gazdasági válság tovább gyengítette Magyarország gazdasági helyzetét. MAGDA – MAGDA (2009) tanulmányukban a globális pénzügyi és gazdasági válságból történő kilábalásra fogalmaztak meg javaslatokat. UDOVECZ et al. (2009) szerint az agrárgazdaság versenyképességét jórészt a termékpályák szakmai gyengeségei, az ország gazdasági és társadalmi állapota, valamint a világpiac határozza meg. Az élelmiszeripar kitörési pontjának a gondolkodásmód megváltoztatását látják. A hazai piaci részesedés megőrzésében is központi szerepet játszik a hazai élelmiszeripar.

Magyarország elsősorban alapanyagot exportál, ami egyet jelent a munkalehetőségek, a munkahelyek „exportálásával” is. Minél több terméket dolgoznánk fel (félkész, késztermék), annál több munkahelyet lehetne teremteni itthon termékeink hozzáadott értékének növelése mellett.

A magyar mezőgazdaság számára újabb fordulópontot jelent az új KAP-reform. POPP – MOLNÁR (2010) a KAP 2013 utáni kihívásairól és lehetőségeiről ír. A KAP-reform célkitűzéseiben a következő területeket emelték ki: fenntarthatóság, innováció, kutatás és fejlesztés támogatásával a versenyképesség előmozdítása és a kohézió elősegítése. Indokoltnak látják a gazdaságok jövedelemtámogatásának és a méltányos fogyasztói árak feladását. Szintén a KAP 2013 után várható hatásairól írt POPP et al. (2011), az AKI által elvégzett hatásvizsgálatok eredményeinek bemutatásán keresztül. Az elemzéseket több scenárió alkalmazásával készítették el, hogy minél pontosabb képet kapjanak az egyes támogatások várható hatásairól. A növénytermesztésben a zöld komponens bevezetése lehet hatással a kibocsátásra, azonban jelentős változások ennek hatására sem lesznek. Az állattenyésztési ágazatok esetében a támogatásoktól függetlenül a már korábban is tapasztalt tendenciák várhatóak. A baromfiágazat stagnálása vagy visszaesése várható, ráadásul közvetlen támogatásokra sem jogosult. Hasonló tendencia lesz megfigyelhető a közvetlen támogatásra nem jogosult kocartartásban és sertéshizlalásban. Az új támogatási rendszer a kérdő állatok helyzetét stabilizálhatja, illetve javíthatja. Összességében megállapították, hogy a közvetlen támogatások javasolt átalakítása nem gyakorolna jelentős hatást a magyar mezőgazdaság gazdálkodóira és termelési szerkezetére.

A magyar agrárgazdaság versenyképessége jelenleg vegyes képet mutat: az erősségek mellett számos gyenge pont is létezik, veszélyeztetve jövőbeni piacra jutási esélyeinket. A termelés és a piaci alkuerő vonatkozásában jelentős elmaradás tapasztalható a meghatározó európai versenytársakéhoz képest. A jelenleg adott termelési szerkezetben a szakmai munka színvonalát tükröző átlagos hatékonysági mutatók (területi és munkatermelékenység, átlaghozamok, szaporodásbiológiai paraméterek stb.) messze elmaradnak az európai élmezőnytől. További gondot jelent az állattenyésztésben az állatjóléti és környezetvédelmi előírásoknak való megfelelés, amely pótlólagos beruházásokat igényel. A növénytermesztés és az állattenyésztés összhangja is megbomlott a termékpályák alacsony szervezettsége mellett. Az ágazati

versenyképességet a fekete- és szürkegazdaság elleni fellépésnek a hiánya is tovább rontja.

A kritikus ágazatokban (tej-, sertés- és baromfiágazat) végbemenő változások multiplikátor-hatása nemcsak a termelést és feldolgozást érinti, hanem az érintett családok jövedelemhelyzetének romlásával párhuzamosan az általuk igénybe vett egyéb vidéki infrastruktúra és szolgáltatások leépülését, megszűnését is maga után vonja. A termelés csökkenése és a feldolgozóipari kapacitások megszűnése további munkahelyek felszámolását vetíti előre. Ez a korlátozott alternatív munkavállalási lehetőségekkel rendelkező régiók fokozottabb lemaradásához vezethet, ami válságkezelő programok kidolgozását, alternatív jövedelemszerzési lehetőségek megteremtését teszi szükségessé a még hiányzó integrált vidékfejlesztési programok alkalmazásával.

Összességében elmondható, hogy a magyar agrárszereplők uniós felkészültsége elmaradt a kívánatos színvonaltól, a magyar mezőgazdaság felkészülésének hiányosságai a megfelelő időben ki nem épített infrastruktúrára (raktárak, hűtőházak, szállítási rendszerek stb.), az alacsony műszaki-technikai színvonalra, az alacsony hatékonyságú gyepterületekre és ültetvényekre vezethetők vissza. Későn és lassan indult meg a gazdák összefogása, együttműködése, beszerzési és értékesítő tevékenységük megszervezése. A termelők piaci alkuerejének viszonylagos gyengesége kedvezőtlenül befolyásolja mind az értékesítési lehetőségeket, mind a jövedelmezőséget. Az összefogás alacsony szintje a bizalom hiányára vezethető vissza. A bizalom nélkül nincs sikeres együttműködés, erre hívta fel a figyelmet TAKÁCS – BARANYI (2010), DUDÁS – FERTŐ (2008), TÓTH (2007) és TÓTH (2004). A szövetkezésről a gazdálkodókban negatív kép alakult ki, holott a kisgazdaságok versenyképességét alapvetően befolyásolja az összefogás szintje (SZABÓ G. G., 2011; MAGDA – GERGELY, 2010; DUDÁS, 2009; KISPÁL-VITAI, 1999a; 1999b).

3.1.1. A mezőgazdaság kibocsátásának alakulása

A magyar mezőgazdaság problémái már az 1980-as évek elején megjelentek, a rendszerváltás után pedig jelentősen megnöttek. A világ mezőgazdasági termelése 1989 és 2009 között 50%-kal bővült, még a magyarországi termelés jelentős ingadozással 20%-kal visszaesett. Az elmúlt két évtized biológiai, technikai változásait, fejlődését

figyelembe véve elmondható, hogy hazánk jelenleg messze nem használja ki az agrárgazdaságában rejlő adottságait. Hazánkban a mezőgazdaság nemzetgazdaságon belüli aránya – a fejlett országokban tapasztalható irányzathoz hasonlóan – fokozatosan csökkent az elmúlt időszakban. A nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan Magyarországon is kezd áthelyeződni a hangsúly az alapanyag-termelésről a szélesebb értelemben vett élelmiszerellátási-lánc alapanyag termelést megelőző, illetve követő fázisaira (agrobusiness). Az agrobusiness mintegy 10%-os részaránya jelentősebb az agrárgazdaság részarányánál, de a szolgáltatási és ipari szektorok gyorsabb fejlődése miatt az agrobusiness részaránya is csökkenő tendenciájú nemzetgazdaságunkon belül (KOVÁCS, 2010).

A 3. táblázat alapján elmondható, hogy az ágazat nemzetgazdasági szerepében alapvető átrendeződések az uniós csatlakozás után nem történtek. A mezőgazdaság részaránya azonban a rendszerváltás után a foglalkoztatásban, a bruttó hazai terméknek (GDP) az előállításában szinte folyamatosan csökkent, a beruházásokban pedig ingadozás volt tapasztalható (KAPRONCZAI – UDOVECZ, 2009). Ennek ellenére megállapítható, hogy a mezőgazdaság a nemzetgazdaság egyik meghatározó ágazata, habár szerepe csökkenő, jelentősége nem vitatható el gazdasági, szociológiai és politikai vonatkozásban sem. *„Ugyanakkor indokolt óvatosan bánni azokkal a politikai véleményekkel is, amelyek az ágazatnak „húzó” szerepet szánnak a magyar nemzetgazdaságban. Tudomásul kell venni, hogy a mezőgazdaság egy fejlett – vagy közepesen fejlett – gazdaságú társadalomban már soha nem lehet „húzóágazat”. Lehet viszont sikerágazat!”*(KAPRONCZAI, 2011a)

3. táblázat: Az agrárgazdaság aránya a nemzetgazdaságban

ÉV	A mezőgazdaság részaránya ^(a)			Az élelmiszeripar részaránya			Mezőgazdasági-, élelmiszeripari termékek, ital, dohányáru		
	a fog- lalkoz- tatás- ban, ^(b) %	GDP termelés- ben	a beru- házás- ban	a fog- lalkoz- tatás- ban, %	GDP termelés- ben	a беру- házásban	részaránya		Külkeres- kedelmi forgalmának egyenlege, ^(c) Mrd Ft
							a fo- gyasz- tásban ^(d)	az ex- port- ban ^(c)	
		folyó áron, %							
2003	5,5	3,7	6,1	3,9	2,7	3,6	26,6	6,5	303,2
2004	5,3	4,1	4,3	3,6	2,4	3,7	26,1	6,0	223,1
2005	5,0	3,6	4,5	3,6	2,2	3,6	25,1	5,8	181,1
2006	4,9	3,5	4,2	3,6	2,1	3,1	25,8	5,5	214,8
2007	4,7	3,4	3,7	3,4	2,0	3,2	26,8	6,3	360,5
2008	4,5	3,7	4,7	3,3	1,9	2,5	26,5	6,7	373,4
2009	4,6	2,5	5,6	3,5	2,1	2,5	28,0	7,3	348,4
2010	4,5	2,9	4,8	3,5	1,9	3,1	27,5	6,9	458,9
2011	4,9	4,6	5,6	3,3	-	3,3	-	7,2	585,7

* Folyó áron.

a) Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat ágba sorolt gazdasági szervezetek. – b) A munkaerő-felmérés adatai. – c) A Szabványos Nemzetközi Kereskedelmi Osztályozás (SITC) szerint. – d) A háztartások javak rendeltetése (COICOP) szerinti hazai fogyasztási kiadásaiából. – e) Termék- és szolgáltatáscsoportok szerint.

Forrás: KSH, 2012a

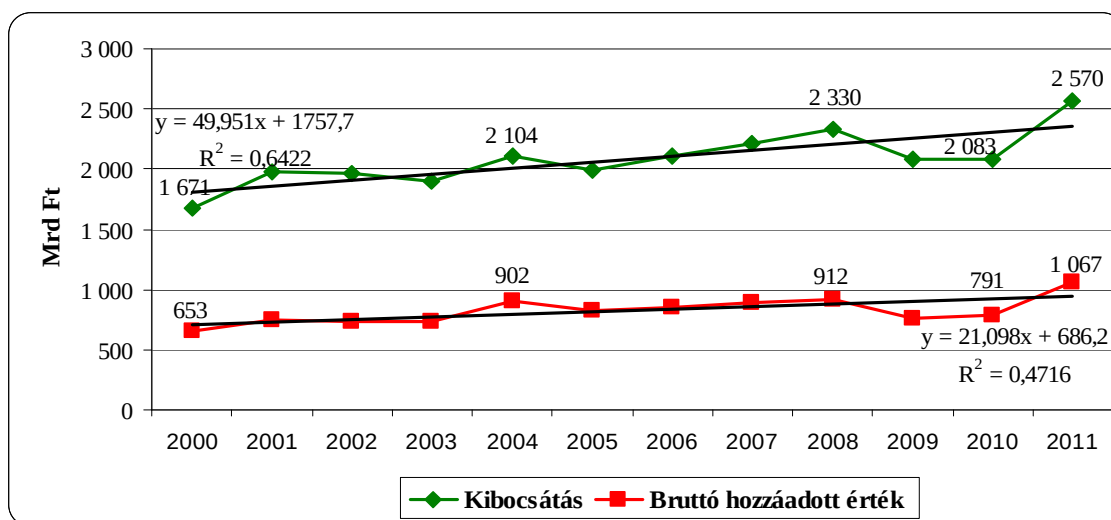
A pénzügyi válság reálgazdasági hatásai következtében 2008 végére a világ meghatározó országainak gazdasága recesszióba fordult. 2007-ben a magas gabonaár a gyenge hozamok ellenére is szinten tartotta a mezőgazdaság arányát a GDP termelésben, amit 2008-ban az árunövények bő termése, továbbá a vágóállatok és állati termékek áremelkedése még növelni is tudott. Ennek köszönhetően a mezőgazdaság részesedése a GDP-ből három évi folyamatos csökkenés után 2008-ban növekedett, és ezáltal elérte a 2004 óta mért legmagasabb szintet.

2009-től azonban tovább csökkent, amelyben a növényi termékek és a tej nagyarányú áresése is közrejátszott. A kibocsátás 2010-ben tovább mérséklődött, de a növénytermesztési és kertészeti termékek árában történt jelentős emelkedésnek köszönhetően az ágazat aránya a GDP előállításában kismértékű növekedést mutatott. A 2011-es adatok alapján a mezőgazdaság kiemelkedő évet zárt és mind a kibocsátás

volumene, mind pedig a termelői árszínvonal számottevően emelkedett, ezek eredményeként az ágazat nemzetgazdasági súlya 1,4 százalékponttal nőtt (KSH, 2012a). A mezőgazdaság teljes kibocsátása 2011-ben 2,169 milliárd forint volt, folyó áron 28,8%-kal magasabb, mint 2010-ben. A 2011-es adatok szerint a mezőgazdaság részaránya a GDP-ből 4,6%-ra nőtt (KSH, 2013a).

A mezőgazdaság részarányában csökkenő tendencia figyelhető meg a bruttó hazai termékből (GDP) és a bruttó hozzáadott értékből, ami már előre mutatta a mezőgazdaság nemzetgazdaságon belüli helyzetének a romlását. A csatlakozást megelőző évben a GDP-ből 3,7%-kal, a bruttó hozzáadott értékből 4,3%-kal részesedett a mezőgazdaság. A csatlakozást követően ezek az értékek a 2011-es évet kivéve elmaradtak a 2003-as évitől (KSH, 2012a). A kibocsátás és a bruttó hozzáadott érték esetében is a legmagasabb érték folyóáron számítva 2008-ban (2 330 Mrd Ft; 912 Mrd Ft) és 2011-ben (2 570 Mrd Ft; 1 067 Mrd Ft). Ezzel szemben a 2009-es és 2010-es év jelentős csökkenést mutatott. A bruttó hozzáadott érték folyóáron számítva 761 Mrd Ft-ra csökkent 2009-ben, megközelítve ezzel az EU-csatlakozás előtti értéket (4. ábra). A trendfüggvényből leolvasható, hogy a kibocsátás évente átlagosan 49,51 Mrd Ft-tal nőtt, míg a bruttó termelési érték 21,1 Mrd Ft-tal. A kibocsátás és hozzáadott érték végig azt mutatja, hogy kibocsátás 2,4-2,5-ször magasabb, mint a kibocsátás. A két mutató aránya alig változik, évről évre hasonló arányban nő a hozzáadott érték aránya a kibocsátáshoz viszonyítva.

4. ábra: A mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat kibocsátásának és bruttó hozzáadott értéke alakulása 2000-2010 közötti időszakban (millió Ft)

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2013a alapján

A *foglalkoztatottság* szempontjából a mezőgazdaság volt a legnagyobb vesztese a rendszerváltásnak. Az ágazatban a munkaerő csökkenése folyamatos, csak az utóbbi tíz évben létszámának mintegy harmadát veszítette el. Jövedelemtermelő képessége mellett a vidéki népesség megtartásában is kiemelkedő szerepe van a mezőgazdaságnak, ami azonban folyamatosan gyengül. Az utóbbi évtizedben tovább csökkent a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó háztartások száma és az ebből származó bevételek is. Az elmúlt években a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma és aránya mérséklődött, 2011-ben viszont 13 ezer fővel többen dolgoztak az ágazatban a lakossági munkaerő felmérés adatai alapján, elsősorban a közmunka programnak köszönhetően. Az EU-ban a foglalkoztatottak 5,4%-a dolgozik a mezőgazdaságban. A viszonylag magas érték ellenére mégis elmondható, hogy az elsődlegesen vidéki területek gazdaságában is a szolgáltató szektor a gazdaság motorja.

Az ágazat *beruházási tevékenységére* jellemző, hogy a befektetés nagysága a támogatási lehetőségektől függ, így természetes, hogy valamelyest követi annak ciklikusságát; részesedése az ország összes beruházásából 2000-ben 4,7%-ot tett ki, a következő évek számottevő ingadozása után 2011-ben kismértékű növekedéssel 5,6%-ot ért el. A mezőgazdaság részaránya a beruházásokból a támogatások eredményeként 2008 és 2009-ben számottevően nőtt, 2010-ben pedig csökkent. 2011-ben a teljes nemzetgazdaságot figyelembe véve a beruházások mérséklődése volt megfigyelhető, ezzel szemben a mezőgazdaságban 14%-kal nőtt a folyóáras értéke.

3.1.2. A mezőgazdasági bruttó kibocsátás és a termelési szerkezet változása

Az ezredfordulót követően jelentősen ingadozott a mezőgazdaság bruttó kibocsátása. Az ingadozáshoz nagymértékben hozzájárult a szélsőséges időjárás, hol az aszályal kellett megküzdenie az országnak, hol pedig a túlzott csapadék mennyiséggel. A csatlakozást követő években növekedés volt tapasztalható kisebb-nagyobb ingadozásoktól eltekintve a kibocsátás értékében. A bruttó kibocsátás a tíz évvel korábbihoz képest (2000-2010) összességében 8,2%-kal nőtt, ezen belül a növénytermesztés negyedével növekedett, az állattenyésztés viszont ötödével csökkent (KSH, 2012b).

2000-ben az állattenyésztés és növénytermesztés bruttó kibocsátásának aránya még 50-50% volt, azonban ez az arány folyamatosan a növénytermesztési ágazat javára

tolódott el. Az állattenyésztési főágazat részesedésében 2001 és 2003 között volt megfigyelhető növekedés, ezután folyamatosan csökkent, 2009-re már 40% alá zuhant. POPP (szerk.) et al. (2000) tanulmányukban már megfogalmazták, hogy a növénytermesztési ágazatok versenyképesebbek lesznek, mint az állattenyésztési ágazatok. Az eltelt tíz évben a két fő ágazat – a növénytermesztés és az állattenyésztés – termelése tendenciájában időnként hasonlóan, máskor viszont ellentétesen alakult, végül az állattenyésztés rovására tovább növekedett. A jelentős tőkét igénylő állattenyésztés főként a pénzhiány, az állati termékek fogyasztásának és értékesítési nehézségek miatt kezdett el fokozatosan csökkenni.

A mezőgazdaság teljes kibocsátása 2011-ben folyó áron számítva az előző évinél 28,8%-kal volt magasabb. A mezőgazdaság által előállított javak ára átlagosan 17%-kal, a kibocsátás volumene 10%-kal bővült. A növényi termékek magas hozamai mellett hosszú évek után először az állati termékek kibocsátása is nőtt. A kibocsátás értékének növekedését a növényi és az állati termékek esetében is jelentős áremelkedés erősítette (KSH, 2012b). A növénytermesztés aránya a mezőgazdasági bruttó kibocsátásból 2011-ben 61,7%-ra nőtt, az állattenyésztés részesedése pedig 32,2%-ra zsugorodott, a mezőgazdasági szolgáltatást 4,4%-ot, a nem mezőgazdasági másodlagos tevékenység pedig 1,7%-ot képviselt (4. táblázat).

4. táblázat: A mezőgazdasági termékek bruttó kibocsátása

Megnevezés	2007	2008	2009	2010	2011
	millió Ft, folyó áron				
Növénytermesztés és kertészet	979 289	1 170 905	901 573	955 996	1 338 610
Állattenyésztés	568 127	644 812	598 999	608 870	698 519
Mezőgazdasági szolgáltatás	86 358	110 264	99 816	93 554	95 425
Nem mezőgazdasági másodlagos tevékenység	47 078	46 695	40 542	35 175	36 635
Mezőgazdasági kibocsátás összesen	1 680 852	1 972 676	1 640 930	1 684 593	2 169 189

Forrás: KSH, 2011a, KSH, 2013a

A növényi termékek termelésének volumene 17%-kal emelkedett, az állatoké és állati termékeké közel 2%-kal bővült. A mezőgazdaság teljes bruttó kibocsátása folyó alapon 2011-ben 2 169 milliárd forint volt, ebből a növényi termékek 1 339 milliárd, az állatok és állati termékek 699 milliárd forinttal részesedtek.

A mezőgazdaság teljesítményét jelentősen visszavetette, hogy az állatállomány szinte folyamatosan csökkent az EU csatlakozás óta. A kormány központi feladatául tűzte ki az állattenyésztési ágazat „egészséges” mezőgazdaságon belüli arányának visszaállítását. A kormány közép- és hosszú távú tervei között szerepel a támogatások (állattartó telepek korszerűsítése, kérődző szerkezetátalakítási program) minél szélesebb körhöz való eljuttatása és elkészült a sertéságazat helyzetét javító intézkedési terv, mely a legrosszabb helyzetben lévő ágazat problémáira kíván megoldásokat adni.

3.1.3. Az Észak-alföldi régió mezőgazdaságának a helyzete

Az országos tendenciákhoz hasonlóan alakult az egyes régiók mezőgazdasága is, a termelő ágak folyamatosan háttérbe szorultak, miközben a szolgáltatás megerősödött. A mezőgazdaság helyzetének romlását jól tükrözi a bruttó hozzáadott értékhez való hozzájárulásának csökkenése (Észak-alföldi régió – 2000: 9,1%, 2010: 3,8%). Az országban az Alföld és Dél-Dunántúl mezőgazdasági tevékenysége a meghatározó, a térségekben átlag feletti a mezőgazdasági potenciál. 2000-2010 között az alföldi megyék adták az ország mezőgazdasága által előállított bruttó hozzáadott érték valamivel több mint felét (KSH, 2012b). Az Észak-Alföldön a 2010-es adatok alapján a régió megyéinek mezőgazdasági bruttó hozzáadott értékén belüli aránya (8,2-8,7%) jelentősen meghaladta az országos átlagot (3,8%). Ez azt jelenti, hogy a régió az ország mezőgazdasági bruttó hozzáadott értékéhez mintegy 21%-kal járul hozzá, ami jóval nagyobb a népesség arányánál (15%) (KSH, 2012b).

Beruházások tekintetében is kimagasló értékeket tudhat magának a régió, hiszen 2010-ben a mezőgazdasági beruházások 23%-a itt történt. A mezőgazdaság állóeszköz-állományának bővítése, pótlása, korszerűsítése Hajdú-Biharban a megye összes fejlesztésének 9,0%-át, Szabolcs-Szatmár-Beregben 8,5%-át adta, de a viszonylag kisebb területtel rendelkező Jász-Nagykun-Szolnok (5,7%) is meghaladta az országos átlagot (5,0%) (KSH, 2012b).

A mezőgazdaság *foglalkoztatási* súlya a régióban az alkalmazottak tekintetében 4,9. A mezőgazdaságnak a jövedelemtermelő képessége mellett a népesség megtartásában is kiemelkedő szerepe van, ami azonban folyamatosan gyengül. A rendszerváltástól kezdve folyamatosan csökken a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó háztartások száma és az ebből származó bevételük is. Ezen háztartások aránya a 2000. évi 26%-ról 2010-re közel 11%-pontot csökkent (KSH, 2012b). A 2010. évi adatok szerint az Észak-Alföldön a mezőgazdaságban 19,4 ezer fő állt alkalmazásban. A Hajdú-Biharban az országos létszám 9,0%-át, a Szabolcs-Szatmár-Beregben 6,4%-át, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 5,8%-át foglalkoztatták. Országosan az összes foglalkoztatott 2,8%-a dolgozott mezőgazdasági szervezeteknél. Az ország régiói közül az Észak-alföldi régióban volt a legkisebb (19%-os) a létszámvesztés. A régió megyéinek a vizsgálatánál azonban már eltérő képet kapunk. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 8,3%-kal bővült az ágazat foglalkoztatása, Hajdú-Bihar megyében az országosnál mérsékeltebb (23%-os), Jász-Nagykun-Szolnok megyében az átlagosnál nagyobb létszámcsökkenést regisztráltak a tíz évvel korábbihoz képest (KSH, 2012b).

3.2. Növénytermesztés

3.2.1. Földhasználat

Hazánk természeti adottságai, domborzati viszonyai, klimatikus tényezői és kiváló termőképességű talajai potenciálisan a legtöbb kultúrnövény termelésében jó minőségű és mennyiségű eredmények elérését teszik lehetővé. Erre hívja fel a figyelmünket SZABÓ, 2001-ben írt kijelentése: „*A termőföld a világon mindenhol különleges árunak számít*”. Továbbá TAKÁCS, 1998-ban a termőföld jelentőségéről írt: „*...jellegében inkább vagyonmegőrző, így tartós megélhetési garanciát és bizonyos értelemben mindig társadalmi pozíciót jelent tulajdonosának.*”

A termőföld a mezőgazdasági termelés legfontosabb és legösszetettebb sokfunkciós erőforrása. Termőképességgel rendelkezik, ami más tökerészre szintén nem jellemző, s alapvetően ez befolyásolja a gazdálkodás hatékonyságát. A föld tulajdonosa a termőképességtől függően jövedelmet realizál, ami számára, mint földjáradék jelenik meg (SZABÓ, 1975). SZŰCS 1998-ban a föld hármas funkcióját fogalmazta meg. Az egyik a föld a társadalom létezésének feltétele, a nemzet létének alapja. A második a termelés tárgya és eszköze. A harmadik szerepében a föld, mint az ipari termelésnek és

a lakossági igényeket kielégítő szolgáltatásoknak teret adó hely, alapzat, műveleti bázis funkcionál.

A földtulajdonnal és a földhasználattal kapcsolatban számos hazai és külföldi publikáció (MARSELEK et al., 2007; KAPRONCZAI, 2006; SOMAI 2004a; DORGAI (szerk.) et al., 2004; CSÁKI et al., 2002; OROS, 2002; SZŰCS – CSENDES, 2002; BURGER, 2002, 2001; JUHÁSZ, 2001; TANKA, 2000; LÁNYI, 1999; ALVINCZ et al., 1999; SZŰCS, 1998; KOHLHEB – KRAUSMANN, 2009; H. van MEIJL. et al., 2006; PAVEL, C. – JOHAN F. M. S, 2006; VRANKEN – SWINNEN, 2006) született.

A rendszerváltás utáni időszakban született törvények (kárpótlási és földtörvények, valamint a privatizációs törvények) a mezőgazdaság tulajdoni szerkezetének átalakulását eredményezte (SZABÓ, 2001). A rendszerváltást követően a termőföld döntő hányada magántulajdonba került. Az átalakulás megteremtette az EU gyakorlatával is megegyező magántulajdon dominanciáját, melynek következtében szétaprózódott tulajdonosi struktúra alakult ki (HAMZA – MISKÓ, 2005). Mindez hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon egy ún. duális farmszerkezet jöjjön létre, mely a „földtulajdon rendkívüli mértékű elaprózódásával járt” (CSÁKI, szerk. 2010). Egyrésről a megmaradt mezőgazdasági szövetkezetek és az állami gazdaságok utódszervezetei nagyüzemi gazdálkodást valósítottak meg, másfelől az új földtulajdonosi réteg saját földjén gazdálkodásba kezdett (FORGÁCS, 2008). A szövetkezetek és más társas vállalkozások földtulajdon nélkül maradtak, ami például az állattenyésztéssel foglalkozók körében takarmányvásárlási kényszer miatt a termelés jelentős költségnövekedéséhez, végül pedig vagyonfeléléshez vezetett. Ennek hatására a mezőgazdaságon kívüli birtokos réteg jött létre, melyektől a társas vállalkozásoknak a földeket kellett bérelnie. Így a földtulajdon és a földhasználat különvált (SZABÓ, 2001; BURGERNÉ, 2003). Összességében elmondható, hogy a rendszerváltás egyik célja a tulajdonjogi viszonyok megváltoztatása és átalakítása volt. A legnagyobb problémát azonban az jelentette, hogy egyrésről létrejött egy olyan tulajdonosi réteg, mely csak néhány hektár területet birtokolt, illetve olyan réteg, amely soha nem dolgozott a mezőgazdaságban és nem is vidéken élt (BURGERNÉ, 2001). Ez is a földtulajdon és a földhasználat szétválását mutatja.

2006-ban a MAGDA – GERGELY páros a következőképpen vélekedett a földhasználat jövőjéről: „...Az állattenyésztés drasztikus visszaesése, a növénytermelés vetésszerkezetének elmaradt alkalmazkodása az állatlétszám csökkenéséhez, a zöldség-gyümölcs termelésben bekövetkezett visszaesés a lehetséges föllendülés helyett, a fosszilis energiahordozók drasztikus drágulása, az ország energiaimport függőségének növekedése, a fosszilis energiahordozók felhasználása során létrejött környezet- és egészségkárosító hatások, valamint az utóbbi 30 évben egyre erőteljesebben tapasztalható mezőgazdasági termékek olajban kifejezett cserearány romlása szükségessé teszi a mezőgazdaság és erdészet energetikai alapanyag-termelő képességének kiaknázását, különösen pedig a biomassa sokoldalú energetikai hasznosítását.” A földdel foglalkozó kutatók a földkérdésben megosztottak, azonban azzal egyetértenek, hogy a földhöz jutást és bérletet alapvetően befolyásolja a területi elhelyezkedés és a vagyon mértéke (MARSELEK et al., 2007).

Hazánk földterülete 9,3 millió hektár, amelynek körülbelül 80%-a termőterület. 2000-2008 között a földhasználat és a területek nagysága nem mutatott jelentős változást. Az ország termőterülete az 1990. évi 8,2 millió hektárról 2005. évre 7,7 millió hektárra, 2012-re 7,4 millió hektárra csökkent (5. táblázat).

5. táblázat: Földhasználat művelési ágak szerint (ezer ha)

Megnevezés	2000	2004	2005	2009	2011	2012
Szántó	4 500	4 510	4 513	4 502	4 322	4 323
Konyhakert	102	97	9	96	81	81
Gyümölcsös	95	103	103	99	92	93
Szőlő	106	95	86	83	82	82
Gyep	1 051	1 059	1 057	1 004	759	759
Mezőgazdasági terület	5 854	5 864	5 855	5 783	5 337	5 338
Erdő	1 770	1 775	1 775	1 896	1 921	1 928
Nádas	60	62	62	60	65	65
Halastó	32	34	34	36	35	37
Termőterület	7 716	7 734	7 726	7 775	7 360	7 368
Művelés alól kivont terület	1 587	1 569	1 578	1 528	1 943	1 935
Összesen	9 303	9 303	9 303	9 303	9 303	9 303

Forrás: KSH, 2013b

Magyarország mezőgazdaságilag művelt területének az összes földterülethez viszonyított aránya 1990-ről 2005-re 69%-ról, 63%-ra csökkent, 2012-ben 57%-ot tett ki. A termőterületen belül 5,3 millió hektár mezőgazdasági és 1,9 millió hektár erdőterület volt 2012-ben. A kert aránya 20%-kal (102-ről 81 ezer hektárra) csökkent a vizsgált időszakban. Az adatokat indokolt körütekintően kezelni, ugyanis a kerteket 1990-től művelés alól kivett területként tartották nyilván, majd 1999-től folyamatosan a tényleges hasznosításuk szerinti művelési ághoz kerültek.

2010-ben a mezőgazdasági területnek az ország területéhez viszonyított aránya és ezen belül a szántóé egyaránt magasabb volt az EU-27 tagországainak átlagánál. Magyarország területének több mint 50%-a állt mezőgazdasági művelés alatt, ezt meghaladó arány csak az Egyesült Királyságban volt (EUROSTAT, 2012). A szántóterület 46%-os aránya az ország területében belül (4,3 millió hektár) az európai országok közül Dánia után a második legnagyobb. A hasznosított gyepterület elsősorban 2010 óta csökken.

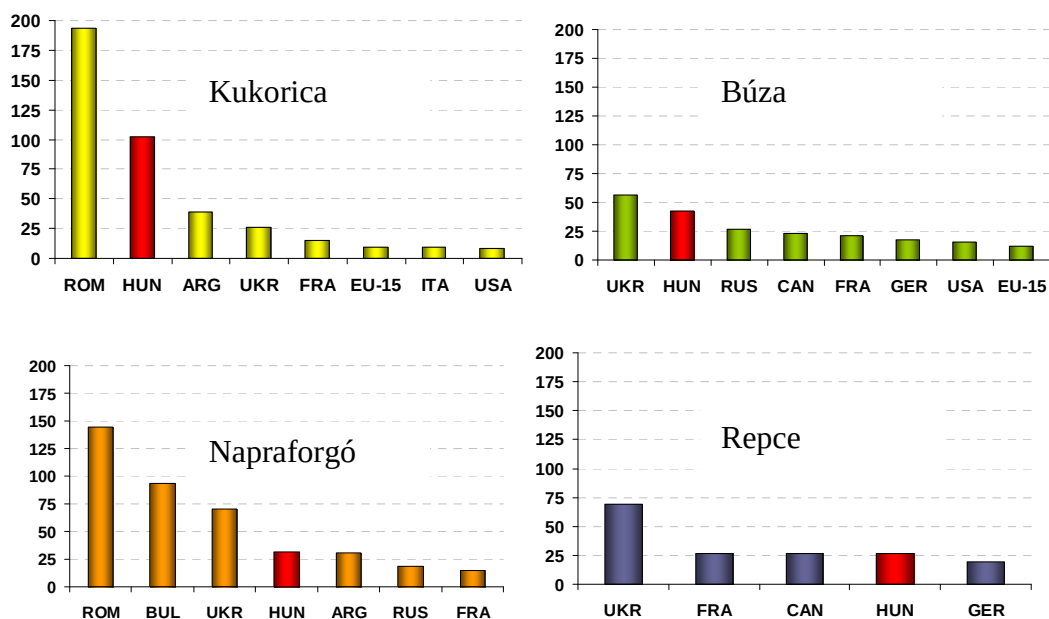
3.2.2. Szántóföldi növénytermesztés

Az utóbbi években egyre nagyobb részarányt képvisel a növénytermesztés a bruttó kibocsátáson belül. Ennek elsődleges oka a már korábban is említett EU támogatáspolitikája. A rendszerváltás óta a növénytermesztés termelési szerkezetének a legfőbb jellemzője a gabonanövények súlyának növekedése volt. 2010-ben a mezőgazdasági terület több mint a felén termeltek gabonát, ennél nagyobb arányt csak Dánia és Lengyelország tud felmutatni. Az EU összes gabonatermelésének csupán 4,4%-a termett Magyarországon, az egy lakosra jutó gabona mennyisége viszont több mint kétszerese az EU átlagának és Dánia után a második legnagyobb. Magyarországon a 2000-2010 közötti időszakban a gabona termésmennyiségének bővülése átlag feletti volt, az egy főre vetített gabona, ezen belül a búza és a kukorica mennyisége is meghaladta az EU-27, de még az EU-15 tagországokét is (EUROSTAT, 2012).

A növénytermesztés hozamaira – részben időjárási, részben technológiai és szakértelmi okok miatt – hazánkban jellemző az indokoltnál nagyobb ingadozás, aminek következménye a hektikus árváltozás, valamint a jövedelem-instabilitás. A 5. ábrán a kukorica, búza, napraforgó és a repce termés hozam %-os változását láthatjuk. A kukorica esetében Románia után a második helyen állunk a 100%-os termés hozam

változással. A nagy ingadozás okaként említhető, hogy sok esetben nem megfelelő területen termesztnek kukoricát, illetve az öntözés hiánya. A búzánál is magasnak mondható a 40%-os ingadozás, de már sokkal kisebb, mint a kukoricánál. A napraforgónál és a repcénél 25-40%-os termés hozam ingadozásról beszélhetünk, elsősorban a még relatíve alacsony fajlagos termés hozamoknak köszönhetően.

5. ábra: A termés hozam %-os változása 2004-2008 közötti időszakban

Forrás: POTORI (2012)

A betakarított területeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a fontosabb növények közül a legnagyobb visszaesés a cukorrépánál, illetve a burgonyánál következett be. A 2000-2004 közötti átlagosan betakarított területhez viszonyítva 2009-2012-re az előbbi 74%-kal, utóbbi pedig közel 40%-kal esett vissza (6. táblázat). Így elmondhatjuk, hogy a cukorrépához hasonlóan a burgonya szerepe is egyre csökken, bár a cukorrépához viszonyítva kisebb mértékben. Jelentős még a silókukorica betakarított területének a csökkenése, ami az állatállomány leépülésével párhuzamosan 33%-kal csökkent a vizsgált időszakban. A gabonafélék betakarított területe ugyanebben az időszakban 7%-kal esett vissza. A gabonafélék termésátlaga 9%-kal, a napraforgóé 12%-kal nőtt. A burgonya és a cukorrépa termésátlaga szintén emelkedett. Összességében a termésmennyiség 10-26%-kal nőtt a vizsgált növényeknél. A termés hozamot a vetésterület nagysága mellett számos egyéb tényező is befolyásolja. Ilyen például az időjárás, a kijuttatott műtrágya mennyisége, a talajmunkák minősége és

persze a mezőgazdasági vállalkozások kedvezőtlen pénzügyi helyzete – anyagilag nem kellően megalapozott gazdálkodás- és gyakran a szakértelem hiánya (LACZKÓ – SZŐKE, 2000).

6. táblázat: A fontosabb szántóföldi növények betakarított területe, összes termése és termésátlaga (2000-2012)

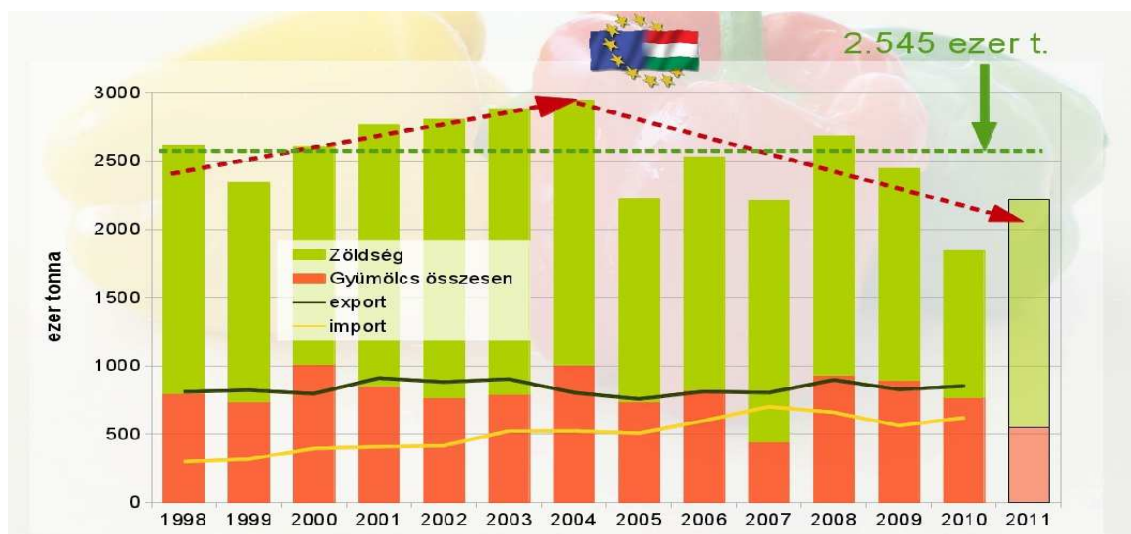
Megnevezés	Betakarított terület (ezer ha)			Termés (ezer tonna)			Termésátlag (t/ha)		
	2000- 2004	2005- 2008	2009- 2012	2000- 2004	2005- 2008	2009- 2012	2000- 2004	2005- 2008	2009- 2012
Gabonafélék	2 937	2 861	2 721	12 468	14 293	12 451	4,2	4,9	4,6
- búza	1 126	1 112	1 049	4 349	4 771	4 061	3,8	4,3	3,9
- kukorica	1 198	1 171	1 169	6 365	7 564	6 811	5,3	6,4	5,8
Burgonya	36	25	22	778	617	537	18,7	21,9	21,9
Napraforgó	406	527	556	814	1 204	1 226	1,9	2,3	2,2
Repce	106	184	230	198	443	509	1,9	2,4	2,2
Silókukorica	128	105	86	2 693	2 688	2 228	21,2	26,6	25,9
Cukorrépa	58	40	15	2 498	2 059	793	42,2	52,5	53,3

Forrás: KSH, 2013c

3.2.3. Kertészeti termékek termelése

Magyarországon a zöldség- és a gyümölcságazat fontos szerepet tölt be mind a nemzetgazdaságban, mind a mezőgazdaságban. Magyarország adottságai jó lehetőséget biztosítanak a minőségi zöldség- és gyümölcstermelésnek. A kertészeti ágazatok kismértékben növelték az agrártermelésben betöltött szerepüket a rendszerváltás utáni időszakban, azonban gyümölcstermesztés kibocsátása 1990-1995 között a felére esett vissza. A hazai zöldség- és gyümölcságazat jelentőségét tekintve megállapítható, hogy a mezőgazdaságilag hasznosított területből 3,5-4,0%-kal részesedik. A gyümölcstermesztés az elmúlt 15 év alatt a felére esett vissza, ami 0,7-0,9 millió tonnát jelent (6. ábra).

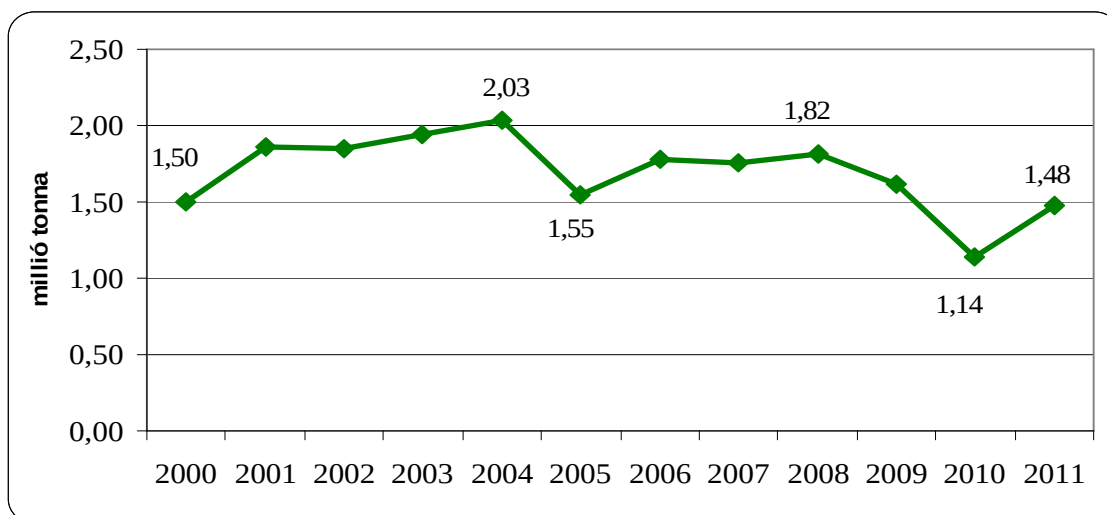
6. ábra: A zöldség-gyümölcs termelésünk mennyiségének alakulása

Forrás: FruitVeb, 2012

A **zöldségágazaton** belül a betakarított terület 85-120 ezer hektár, a betakarított termés 1,5-2,0 millió tonna között mozgott az elmúlt években. A legjobb termésnek a 2004. évi 2 millió tonna számít, a legrosszabbnak a 2010. évi 1,1 millió tonna. A magyarországi zöldségtermelést alapvetően 10-12 faj határozza meg (DUDÁS, 2009). A zöldség termésmennyisége csökkenő tendenciát mutat, bár 2011-re kismértékű növekedés volt tapasztalható (7. ábra).

7. ábra: A betakarított zöldségfélék mennyisége 2000-2011 közötti időszakban

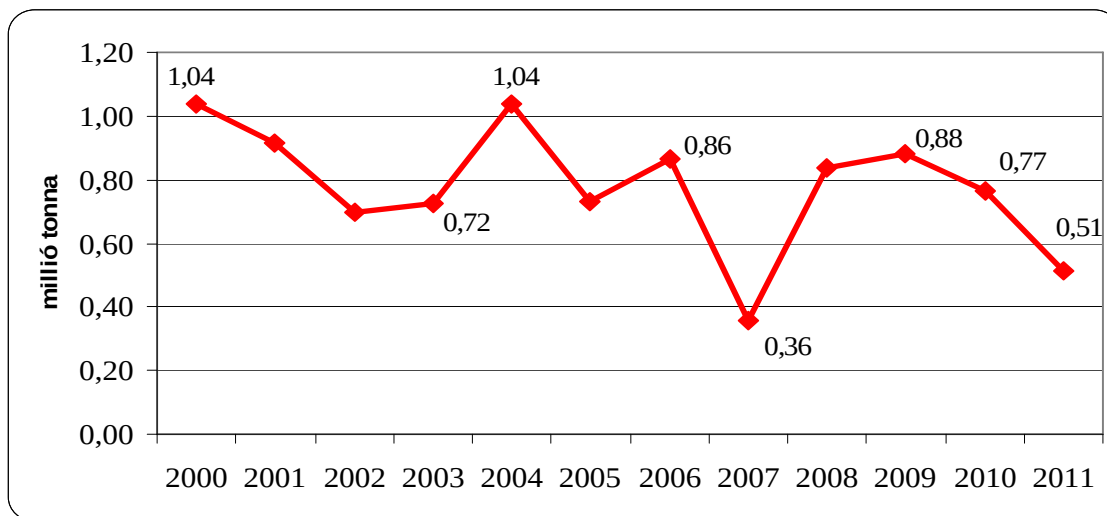

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012c alapján

A **gyümölcságazaton** belül az összes termőterület nagysága az ezredfordulót követően viszonylag állandónak mondható, 90-103 ezer hektár között változott, de csökkenő

tendenciát mutat. A betakarított mennyiség 0,7-1,0 millió tonna között változott, a legmagasabb 1,0 millió tonna 2004-ben a legalacsonyabb 0,34 millió tonna 2007-ben volt (8. ábra). Ez az alacsony értéket a kedvezőtlen időjárási körülmények (fagykár, jégkár) okozták. A magyarországi gyümölcstermesztést alapvetően 8-10 faj határozza meg, ezek közül a legjelentősebb az alma, amely az összes termőterület felét foglalja el (DUDÁS, 2009). Az almát a meggy követi, aminek az aránya az utóbbi években kissé csökkent. A fontossági sorrendben a szilva és az őszibarack következik.

8. ábra: A betakarított gyümölcsök mennyisége 2000-2011 közötti időszakban

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012d alapján

Az elmúlt 15 év piaczgazdasági tapasztalatai rámutattak arra, hogy a magyar zöldség- és gyümölcstermesztésnek átalakított áruszerkezettel, kiélezett piaci versenyben kell helytállnia. Az ország piaci és az ökológiai lehetőségeinek kihasználásához célirányos fejlesztésekre van szükség az ágazatban. A zöldségtermelés átlagosan 1,7 millió tonnát, ebből a hajtatott termékek a gombafélékkel együtt 430 ezer tonnát tett ki, a gyümölcstermés pedig 830 ezer tonna volt.

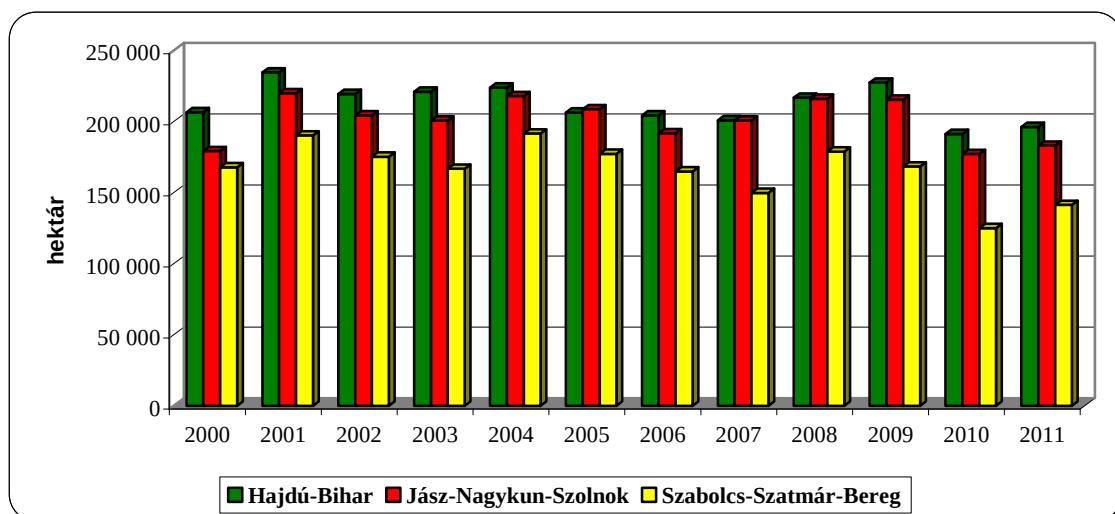
A zöldség és gyümölcs termelését és értékesítését is támogatja az EU a termelők piaci alkuerejének növelése érdekében. A támogatásra a termelői (értékesítő) szervezet (TÉSZ) jogosult. 1999-ben már megjelent az a FVM rendelet, amely a zöldség-gyümölcstermelők szövetkezésének feltételeit, illetve a TÉSZ elismerésének követelményeit tartalmazta. A rendelet megjelenését követő 3 évben csak egy szervezet kapott végleges elismerést, 2004-re 8-ra növekedett az elismert TÉSZ-ek száma, de

mindössze két szervezet kapott végleges elismerést 2004-és 2007 között. Jelentősebb változást 2009-ben figyelhetünk meg, amikor az előzetes elismerés fenntartására megállapított 5 éves időtartam lejárt. 2011-ben mintegy 89 termelői szerveződés működött, ebből 43 zöldség- és gyümölcs termelői szervezet (véglegesen elismert TÉSZ); 35 zöldség-gyümölcs termelői csoport (előzetesen elismert TÉSZ) és 11 termelői szervezetek társulása (másodszintű TÉSZ). A TÉSZ által értékesített termékek aránya 2004-ben csupán 4% volt Magyarországon az EU-25 mintegy 34%-os arányával szemben, napjainkban ez az arány 20%-ra emelkedett (az EU-ban meghaladta a 40%-ot) (VM, 2012).

3.2.4. Az Észak-alföldi régió növénytermesztése

Az Észak-alföldi régió az ország legnagyobb gabonatermesztő területei közé tartozik. A *gabonafélék* 2011-ben megyénként 141-196 ezer hektárt foglaltak el. A gabonaterület döntő hányadán búzát és kukoricát termesztettek. 2000 óta azonban csökkenés tapasztalható a gabonafélék részesedéséből, a betakarított terület ma Hajdú-Biharban és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 5, illetve 16%-kal esett vissza, Jász-Nagykun-Szolnok megyében azonban 2%-kal növekedett 2011-re. A gabonafélék betakarított területe Hajdú-Bihar megyében volt a legnagyobb 196 186 hektárral. Jász-Nagykun-Szolnok megyében 183 025 hektár területet takarítottak be, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 141 369 hektárt (9. ábra).

9. ábra: A gabonafélék betakarított területének a változása az Észak-alföldi régióban

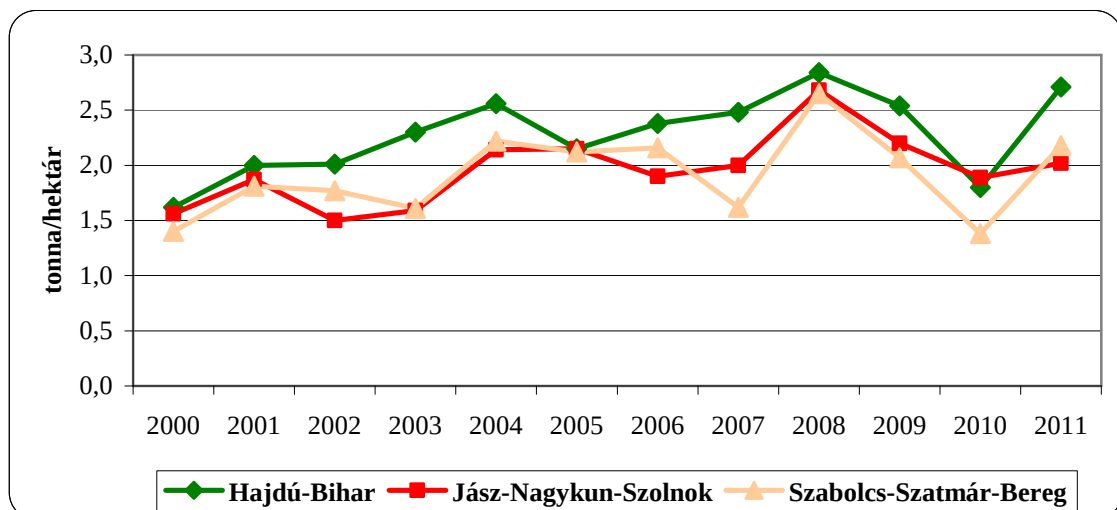

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012e alapján

A gabonaféléken belül a búza vetésterülete Jász-Nagykun-Szolnok megyében volt a legnagyobb 103 ezer hektárral. A kukorica mindhárom megyében az egyéni gazdaságok szántóterületéből foglalt el nagy hányadot (52-84%-ot) (KSH, 2012e). A búza és a kukorica 2001, 2004-ben és 2008-ban hozott kiemelkedő termést, ami nagyrészt a kedvező időjárási és környezeti feltételeknek volt köszönhető. Az átlagosnak tekinthető években általában az országosnál gyengébb termésátlagokat ért el mindhárom megye.

A *napraforgó* vetésterülete mind a három megyében meghaladta az országos átlagot. 2011-ben az Észak-Alföldön 162 ezer hektáron takarítottak be napraforgót. A 2000 és 2011 közötti időszakot vizsgálva megállapítható, hogy a betakarított területek mindhárom megyében növekedtek. Legnagyobb mértékben Hajdú-Biharban, ahol 2000-ről 2011-re 16 951 hektárról, 41 157 hektárra nőtt, ennek ellenére 2011-ben továbbra is Jász-Nagykun-Szolnok megyében volt a legnagyobb a napraforgó betakarított területe (73 450 hektár). A hektáronkénti hozamokban azonban tükröződtek a gyengébb talajadottságok, így Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az országos átlag alatti hozamokat tapasztalhattunk (10. ábra). Összességében elmondható, hogy a régió termésátlagai 2000-2011 között az országos átlag körül mozogtak (KSH, 2012f).

10. ábra: A napraforgó termésátlag alakulása az Észak-alföldi régió megyéiben

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012f alapján

Repcét Észak-Alföldön 22 878 hektáron termesztettek 2011-ben. A fagyűrő fajták megjelenésével és a bioüzemanyagok iránti igény fokozódásával a repce termesztése

2006-ot követően az egész országban növekedést mutatott. Betakarított területe az Észak-alföldi megyékben, Hajdú-Bihar megye kivételével növekedett (Jász-Nagykun-Szolnok megye: 7 922 hektárról 15 992 hektárra; Szabolcs-Szatmár-Bereg megye: 1 890 hektárról 4 079 hektárra) 2000-hez képest 2011-re (KSH, 2012g).

Hajdú-Biharban a szálas takarmánytermesztés szerepe jelentős, ami a nagyszámú szarvasmarha- és juhállományára vezethető vissza. Így az Észak-Alföldön a takarmánynövények mintegy 10%-os vetésszerkezeti aránya meghaladta az országos értéket. A térség megyéiben inkább a társas vállalkozások szakosodtak takarmánytermesztésre.

A gazdálkodók Jász-Nagykun-Szolnok (7 931 ha) és Hajdú-Bihar megyében (9 435 ha) foglalkoztak nagyobb területen tömegtakarmány termesztéssel. A betakarított területe 2000-hez viszonyítva 2011-ben Jász-Nagykun-Szolnok 60%-kal, Hajdú-Biharban 26%-kal csökkent, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében azonban 36%-kal nőtt. Ennek ellenére 2011-ben még mindig Hajdú-Bihar megyében termeltek silókukoricát és csalamádét a legnagyobb területen, az országos termés 12%-a is innen származott (KSH, 2012h).

A lucerna megyénként 4,7-12,6 ezer hektárnyi területe 2011-ben a térség mindhárom megyéjében meghaladta a silókukoricáét, termesztése Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében mérséklődött, Jász-Nagykun-Szolnok megyében növekedett. A lucernaszéna hektáronkénti hozamai 2000 óta többnyire az országos átlag fölött alakultak (KSH, 2012i).

Az Észak-Alföld 2006-ig kiemelkedő szerepet töltött be az ország *cukorrépa-termesztésében*, különösen Hajdú-Bihar megye, ahol 2006-ban az országos cukorrépa-terület egynegyede volt. Ezt követően az uniós kvótareform a cukorrépa termesztését a régió megyéiben is erőteljesen visszaszorította. 2011-ben Hajdú-Bihar megyében 495 hektáron, Jász-Nagykun-Szolnok megyében pedig 667 hektáron termesztettek cukorrépát, ami a régió tekintetében az országos terület 8%-át jelentette (KSH, 2012j).

A *zöldségfélék* termesztése 2000 óta az országosnál mérsékeltebb ütemben csökken, de a régió változatlanul kiemelt szerepet tölt be az ország zöldségtermesztésében. Az ország zöldségtermő területének egynegyedét Hajdú-Biharban művelték 2011-ben. A megye legfontosabb zöldségféléi a terület több mint 50%-át elfoglaló csemegekukorica

és a közel 30%-on termelt zöldborsó voltak. Hajdú-Bihar mellett Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében folytattak nagyobb területen zöldségtermesztést. Mindkét megyében elsősorban a nagy kézimunka-igényű kultúrák (paradicsom, paprika, uborka) betakarított területe csökkent, többek között az értékesítési lehetőségek beszűkülésével összefüggésben (KSH, 2012b; KSH, 2012c).

3.3. Állattenyésztés

2012-ben a globális hústermelés volumene 290 millió tonna volt, melyből az EU 44 millió tonnát állított elő (a világtermelés 15%-át). A globális hústermelés 72%-át a sertés- és a baromfihús adja, ebből 37%-ot a sertéshús, 35%-ot pedig a baromfihús tett ki. A jövőben az előrejelzések szerint a baromfihús előállítás át fogja venni a vezető szerepet. (EUROSTAT, 2012).

A világ *sertéshús termelése* az 2011-ben 108 millió tonnát tett ki, melynek 75%-át Kína, az EU, és az USA adta (OECD-FAO, 2012). A sertéshús előállításban az EU nemzetközi versenyképessége csökken, míg Brazília és az USA versenyképességének javulása szembetűnő (OECD-FAO, 2012). A 2011 és 2021 közötti időszakban az előrejelzések szerint Kína részesedése továbbra is 49% lesz, az EU termelési aránya viszont mérséklődni fog. Előreláthatóan az USA és Kanada is növeli termelését és exportját. A világtermelés mintegy 6%-a kerül a nemzetközi kereskedelembe. Az EU sertéshús termelése és fogyasztása a korábbi időszakhoz képest szerényebb ütemben fog növekedni (OECD-FAO, 2012).

Az EU sertésállományának mintegy 90%-a jelenleg 12 tagországban található, ahol a sertéslétszám tagországonként meghaladja a 3 milliót. Közülük a legnagyobbak Németország, Spanyolország és Franciaország, de jelentős Lengyelország, Olaszország, valamint Belgium sertéstartása is. Dánia és Hollandia sertésenyésztése egyedülálló a világon, hiszen a területegységre és az egy főre vetített sertéslétszám kiemelkedően magas, sőt Dániában az export aránya nagyobb, mint a belső fogyasztás. Az EU sertéshústermelése 22,5 millió tonna volt 2011-ben (DG AGRI, 2012). Jelenleg az EU a világ sertéshústermeléséből 21%-kal részesedik. Németország, Spanyolország és Franciaország képviseli az EU sertéshústermelésének közel felét (49%). Az EU-n belül a legkeresettebb húsféle továbbra is a sertéshús, mivel az összes hústermelés több mint

50%-át képviseli. A baromfihús iránti kereslet jelentősen növekedett, ami a baromfihús kedvezőbb árfekvése mellett a fehér húсок egészséges mivoltát hirdető marketingnek is köszönhető (EC, 2012).

A fentebb említetteknek megfelelően a *baromfihús termelés* folyamatosan nő. A világ baromfihús termelése 98 millió tonna volt 2011-ben, ennek mintegy 60%-át az USA, Kína, Brazília és az EU állította elő. Kína baromfihús előállítását a fogyasztással megegyező mértékben fog bővíteni az elkövetkező években. Brazília mellett más dél-amerikai országok termelése is folyamatosan bővül (Argentína, Kolumbia, Venezuela, Peru, Chile, Bolívia). A kormányzati támogatások és a külföldi tőke hatására a legnagyobb fejlődést Oroszország és Ukrajna érte el (OECD-FAO, 2012). A világkereskedelemben 2011-ben 11,3 millió tonna baromfihús került, vagyis a globális termelés 11-12%-a (OECD-FAO, 2012). A legnagyobb exportőrök az USA és Brazília, hiszen a globális kereskedelemről csaknem 70%-kal részesedtek, de jelentős a kivitele az Európai Uniónak is.

Az EU baromfihús-termelése 2011-ben 11,9 millió tonna volt, aminek több mint 83%-át a csirkehús, 16%-át a pulykahús adta (EC, 2012). A korábbi évek törekvései és a „puha” piacsabályozás az EU baromfiiparának a nemzetközi versenyképességét jelentősen csökkentette. A baromfihús-kereskedelem az EU tagországai között intenzív, de az eltérő gazdasági fejlettség, illetve a vásárlóerő terén tapasztalható különbségek miatt a drágább termékek (csirke- és pulykamell) az EU-15-ben, míg az olcsóbb termékek (farhát, szárny) elsősorban az EU-12-ben kerülnek értékesítésre.

A *marhahús* előállításban vezető szerepet az USA, Brazília, az EU és Kína tölt be, ugyanis az 6 millió tonna globális termelésből 55%-ot képviselnek. Említést érdemel Argentína, Oroszország és Ausztrália termelése, nemzetközi kereskedelme is. A világtermelés 12%-a kerül a globális piacra. Az USA marhahústermelése az elmúlt évek aszályos időszakának köszönhetően 2,3%-kal esett vissza 2012-ben. Az OECD és a FAO (2012) előrejelzése szerint az USA és a globális marhahústermelés 2014-től kezdve fog újra növekedésnek indulni. A kibocsátás 15%-kal nőhet 2021-re a 2009-2011 közötti időszak átlagához képest, ugyanakkor a fogyasztás a fejlődő országokban 25%-kal, a fejlett országokban 7%-kal emelkedhet (OECD-FAO, 2012).

Az EU marhahústermelésének 60%-a a tejágazat mellékterméke, a termelés csökkenése előreláthatóan folytatódik. A szarvasmarha állomány 2011-ben 86 millió egyed volt. A legtöbb marhahúst Franciaországban, Németországban, Olaszországban és az Egyesült Királyságban állítják elő, a fogyasztásban viszont a sorrend Olaszország, Egyesült Királyság és Németország (EC, 2012). Az EU 2003 után marhahúsból nettó importőr lett, majd szerény mértékben nettó exportőr, de mára újra nettó importőri pozícióba került. Az EU borjúhústermelésének majdnem kétharmadát (66%) Spanyolország, Hollandia és Franciaország állítja elő. Az EU marhahús előállításának felét pedig Franciaország, Németország és az Egyesült Királyság adja.

A világ egy főre jutó tej- és tejtermékfogyasztása 2011-ben 107,5 kg-ot volt. A fejlődő országok egy főre jutó fogyasztása viszont még mindig jóval elmaradt (72,7 kg/év) a fejlett országokétól (238,1 kg/év). A globális kereslet dinamikusabb növekedése várható az elkövetkező években, a termelés bővülésének 82%-át a fejlődő országok adják. A globális kibocsátás 2011-ben 712 millió tonnára nőtt (OECD-FAO, 2012). A legnagyobb tejtermelők közül kiemelkedő Új-Zéland tejtermelése, ahol 10%-os termelés bővülés volt megfigyelhető a 2011/2012. gazdasági évben. A növekedés 70%-át a fejlődő országok, elsősorban India és Kína adja, így a fejlődő országok összes termelése 2013-tól meghaladhatja a fejlett országokét (OECD-FAO, 2012).

Az EU 2011. évi tehéntejtermelése 149 millió tonna volt, a tejfeldolgozók által felvásárolt tehéntej mennyisége pedig 140,1 millió tonnát tett ki (OECD-FAO, 2012). A tehenenkénti átlagos éves tejhozam 2011-ben 6 600 kg-ra emelkedett. Az Európai Bizottság 2022-ig szóló előrejelzése szerint az EU tejtermelése a 2011. évihez képest 5%-kal növekedhet, elsősorban a hozamok emelkedésének köszönhetően. 2022-re a fajlagos tejtermelés elérheti a 7 200 kg/tehén/évet. Ezzel párhuzamosan az EU tejelő tehenállománya a vizsgált időszakban 3%-os csökkenés mellett 22,2 millióra esik vissza (EC, 2012).

A globális juh- és kecskehús termelése 13,5-ről 17 millió tonnára nő 2012-2022 között. A termelés mintegy 8-9%-a kerül a világpiacra. Az EU juh- és kecskehús termelésének több, mint felét az Egyesült Királyság és Spanyolország állítja elő. 2010-ről 2011-re a marha-, borjú- és juhhústermelés növekedett, miközben a kecskehús esetén csökkenés volt megfigyelhető (EUROSTAT, 2012). A juhhústermelés az Európai Unióban az

elmúlt évtizedben megfigyelhető tendenciának megfelelően tovább fog csökkenni. A közvetlen támogatások termeléstől való részleges, illetve esetenként teljes elválasztása nagymértékben hozzájárulhat ehhez a folyamathoz. A termelés visszaesésével párhuzamosan a fogyasztás is csökkenő tendenciát mutat, hiszen az EU-27 egy főre vetített juhhúsfogyasztása a 2012. évi 2,2 kilogrammról 1,95 kg-ra esik vissza 2022-ig (EC, 2012). A csökkenő fogyasztás okaként a juhhús viszonylag magas ára és a fogyasztók igényeinek változása jelölhető meg. A kibocsátás a kereslet visszaesése ellenére sem tudja kielégíteni a belpiaci igényeket, így az EU juhhúsból való önellátottsága a jelenlegi 88%-ról tovább csökken.

A magyar mezőgazdaság legfőbb szerkezeti problémáját az állattenyésztés immár két évtizede húzóó válsága okozza. A rendszerváltást követően a legnagyobb visszaesés az állattenyésztési ágazatokban következett be. Az állattenyésztés korábban magas arányt képviselt a mezőgazdaságon belül, napjainkban azonban már az 40%-ot sem éri el. A magyar mezőgazdaság termelési szerkezeténél a mai napig központi téma, hogy a növénytermesztés és az állattenyésztés arányát indokolt visszaállítani 50-50% körüli értékre (Németországban ez az arány 60:40). A két ágazat aránya az elmúlt években folyamatosan eltolódott a növénytermesztés irányába.

Magyarország fő célkitűzés a csatlakozást megelőzően az volt, hogy az adottságait valamint az EU ár- és támogatási rendszerét kihasználva minél nagyobb jövedelmet érjen el a mezőgazdasági termelés folyamatos fejlesztése mellett. Továbbá az állattenyésztés segítse elő a táj kultúrállapotban való tartását a környezetterhelés minél alacsony szintje mellett (POPP et al., 2000). POPP et al. (2000) kiemelte, hogy állattenyésztés jövedelmezőségét az abrakfogyasztó ágazatoknál a termelés hatékonysága, a kérődzőknél pedig a kvóták és a prémiumokra vonatkozó felső határ fogja befolyásolni. A szerzők azt is kihangsúlyozták, hogy a csatlakozást követően az egyes ágazatok helyzete nagymértékben különbözni fog egymástól, a szarvasmarha- és juhászati ágazatokban pedig egy komplex fejlesztési program kidolgozását tartották indokoltnak.

Az állattenyésztés helyzetével, problémáinak feltárásával már számos kutató foglalkozott (ALICZKI, 2012; NÁBRÁDI et al., 2012; POPP et al., 2010; ALICZKI et al., 2009; BÉLÁDI et al., 2009; POPP et al., 2009; DORGAI (szerk.) et al., 2009;

HORN – JANOS, 2008; NÁBRÁDI – SZÖLLŐSI, 2008; SZÖLLŐSI, 2008; VÖNEKI – PAPP, 2008; BITTNER – KOVÁCS, 2007; KOVÁCS, 2007; NÁBRÁDI, 2007; NÁBRÁDI – SZÖLLŐSI, 2007; POPP et al., 2007; SZŰCS, 2007; NÁBRÁDI – BÉRI (szerk.), 2006; NYÁRS et al., 2006; SZŰCS (szerk.), 2005; KARTALI (szerk.) et al., 2004a; 2004b; POTORI (szerk.) et al., 2004; POTORI – UDOVECZ (szerk.), 2004; NYÁRS et al., 2004; POPP, 2000).

NYÁRS et al. (2004) az állattenyésztési ágazatban gazdálkodók versenyképességét a megváltozó szabályozási és támogatási rendszerhez való alkalmazkodás gyorsaságában látták. Véleményük szerint a megváltozott körülményeknek köszönhetően felgyorsul a szelekciós folyamat és csak az életképes gazdálkodók fognak tovább termelni. Ez elsősorban az egyes ágazatokban megszűnő közvetlen támogatásoknak és a szigorúbb közösségi szabályoknak lesz köszönhető és a kis állatlétszámmal gazdálkodókat, illetve a közösségi szabványokat és elvárásokat teljesíteni nem képes termelőket fogja érinteni. (Ez az állítás napjainkra már bizonyosságot is nyert.) Kritikus ágazatoknak a tej-, sertés- és baromfi ágazatot látták.

Az EU agrárpiaci rendszere olyan élelmiszer-biztonsági, átláthatósági, minőségi igényeket támaszt, amelyeknek a kistermelői kör jelentős része nem tud megfelelni, így ők kiszorulnak a védelemből, és gyakran a piacról is (JUHÁSZ 2001, 2006). Ennek köszönhetően a csatlakozás utáni első három évében döntő módon az egyéni termelők részben vagy egészben kénytelenek voltak felszámolni állatállományukat (SZABÓ, 2008). Az előbbieken említett tényezőkön túl további jelentős problémát okoz a gazdálkodóknak a túlzott adminisztrációs teher, a gyenge érdekvédelmi munka és a hitelezési környezet kedvezőtlen alakulása is. A versenyképesség növeléséhez azonban a megújulást az alapoknál kell kezdeni, ami a célzott tenyésztésszervezést jelenti.

BÉLÁDI et al. (2009) a mezőgazdasági termelők motivációit vizsgálták az állati termékek előállításában. Megállapították, hogy a vidéki emberek nehezen adják fel az állattartó életformát, mert ragaszkodnak hozzá, illetve kevés más alternatív munkalehetőség van.

ALICZKI et al. 2009-es tanulmányukban a főbb termékpályák kilátásait, versenyhelyeit, valamint a tej-, marhahús-, sertés- és a baromfivertikum ágazat

specifikus problémáit vizsgálták. A rossz adózási rendszer és kiszámíthatatlan gazdasági és jogi környezet mellett a feketegazdaság GDP-hez viszonyított magas arányát emelték ki. A „feketegazdaság” a relatív kis jövedelmű, kifejezetten mezőgazdasági jellegű térségeket jellemzi. A feketegazdaság jelenléte nemcsak gazdasági szempontból kedvezőtlen, hanem szociális szempontból is. Eredményeként alacsony a termékpályákon az integráció és a koncentráció. Kiemelték még a szállításnak, hűtésnek és egyéb logisztikai kérdéseknek a fontosságát, ami nélkülözhetetlen a nemzetközi versenyképesség és a fenntarthatóság szempontjából.

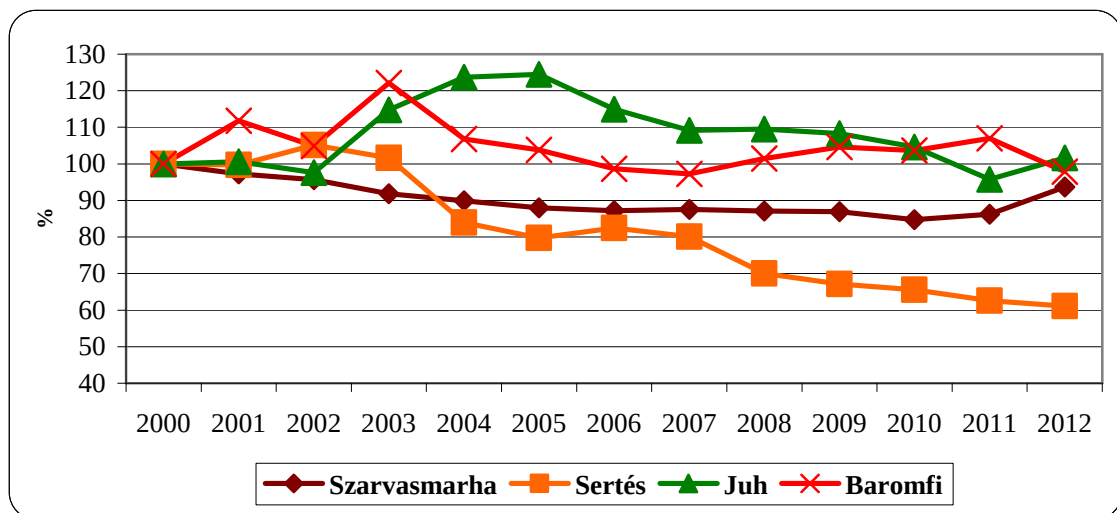
Az állattenyésztés szerepének növelésénél központi szerepet játszik a termelési méretek gyors növelése. A nagyméretű, iparszerű állattartó telepek a termelés egyre nagyobb hányadát adják, amely a versenyképesség javulásához járul hozzá. A korszerű technológiák alkalmazásának hiánya egyre nehezebb helyzetbe hozza a kisüzemi és családi gazdaságokat. A kiéleződött versenyben csak azok a termelők tudnak fennmaradni, akik a termelési méreteiket jelentősen növelni tudják, illetve megfelelő technológiai színvonalat tudnak elérni (CSÁKI, 2012).

Az állattenyésztés tökeigénye többszöröse a növénytermesztésének, ráadásul nagy a forgóeszköz igénye. Az állattenyésztés munkaerő-igénye is sokszorosan meghaladja a növénytermesztését. A gazdálkodók helyzetét a magas takarmányárak mellett tovább nehezítik az egyre inkább szigorodó környezetvédelmi és állatjóléti előírások teljesítése.

Az EU csatlakozás egyértelműen a gabonatermesztőknek és a kérődző állattartóknak kedvezett, mert ezekben az ágazatokban nőtt a jövedelem, elsősorban a közvetlen támogatásoknak köszönhetően. Ennek hatására kedvezőtlen folyamat indult el a közvetlen támogatásra nem jogosult sertés- és baromfiágazatban (11. ábra). Az utóbbi évtizedben elsősorban a sertések és a tyúkfélék állományának a drasztikus csökkenése okozott gondot, amely döntő módon az egyéni gazdaságokban zajlott le, számos család megélhetését ellehetetlenítve. A szarvasmarha- és sertésállomány az EU-csatlakozást követően csökkent, előbbi 6%-kal, utóbbi 22%-kal 2010-re. A szarvasmarha-állomány 2010 óta kismértékű növekedést mutat. A sertésállomány azonban tovább csökkent és 2012-ben már a 3 millió egyed sem érte el. A baromfifélék állománya 2004-2010 között 3%-kal csökkent, ezután kismértékű növekedés volt tapasztalható, de 2012 decemberére ismét csökkent. A juhállomány nagysága a csatlakozás évében volt

kiemelkedő, ezt követően csökkent az állomány. A csatlakozás után az uniós vidékfejlesztési támogatásoknak köszönhetően új technológiák kerültek(nek) bevezetésre, részben új telepek épültek, illetve a fennállókat modernizálták nagy számban, amelyek környezetvédelmi és állatjóléti szempontból is minden követelménynek megfelelnek.

**11. ábra: Az állatállomány alakulása 2000-2012 közötti időszakban
(2000. december 1.=100%)**

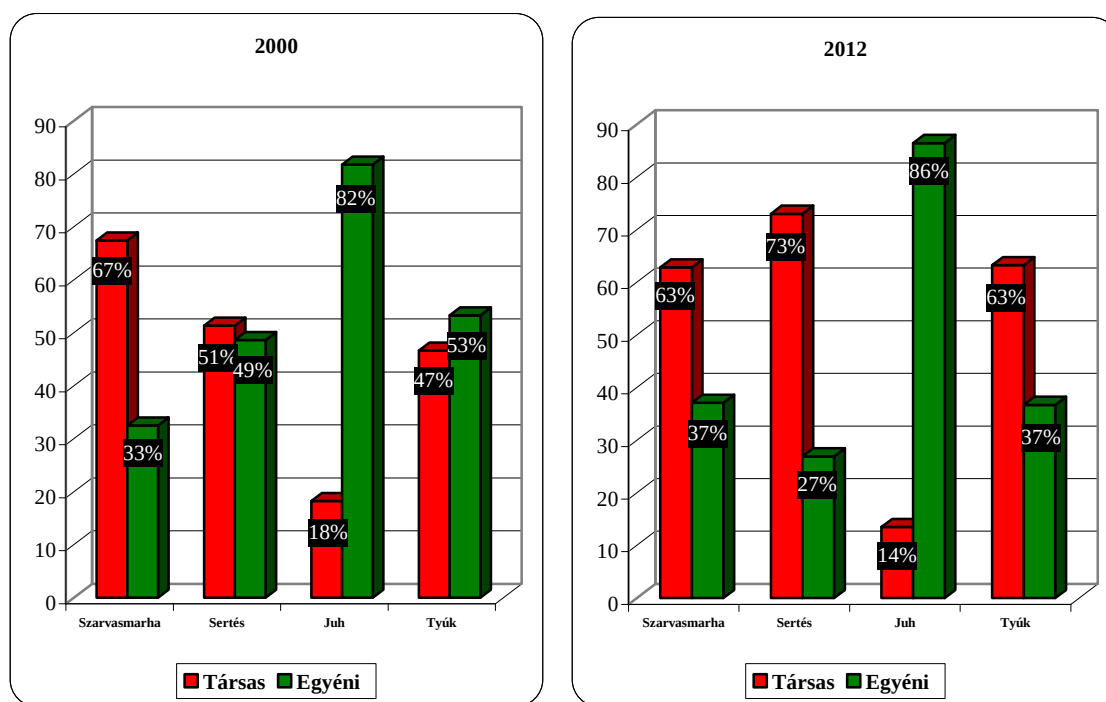
Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2013d és KSH, 2013e alapján

A fenti ábra alapján elmondható, hogy a sertés állomány visszaesése folytatódni fog. Az elmúlt 10 évre visszatekintve az állattenyésztési ágazatok visszaesése valószínűleg folytatódni fog, kivétel a juh és a szarvasmarha, mert az utóbbi időben (elmúlt 2-3 év) növekedő tendenciát mutatnak. Az állatállomány további alakulását véleményem szerint az fogja eldönteni, hogy az egyéni gazdaságok állatállományának feltartóztathatatlan csökkenését tudja-e a társas vállalkozások állatállományának növekedése kompenzálni.

A társas vállalkozásoknál található az állatállomány 66%-a, az egyéniéknél a 34%-a (KSH, 2013d). A társas vállalkozásokon belül az állatállomány jelenős része (közel kétharmada) a kft.-k tulajdonában van. A vizsgált időszakban a szövetkezetek és rt.-k állatállománya csökkent, ezzel szemben a kft.-é nőtt, hasonló trend figyelhető meg a vállalkozási formák létszámának, eszközértékének alakulásában is (HARANGI-RÁKOS – SZABÓ, 2011). Amíg a szarvasmarha- és a juhállomány esetében az egyéni gazdaságok részesedése szerény mértékben javult (a juhállomány közel 90%-a az

egyéni gazdaságok tulajdonában van!), addig a sertésnél és a tyúkféléknél szerepük az EU-csatlakozást követően igen jelentősen csökkent (12. ábra). Mindez a hazai fogyasztás és az export árualapok szempontjából egyaránt kedvezőtlen hatással járt. Az egyéni gazdaságok abrakfogyasztó állatállományának a jelentős visszaesése több okkal magyarázható: egyrészt az EU-csatlakozás előtt ezek az ágazatok igen jelentős állami támogatásban részesültek, míg a KAP keretében csak a kérődző állatok jogosultak támogatásra. Emellett a trágyakezeléssel és a trágyaelhelyezéssel, valamint az állatjóléttel kapcsolatos egyre inkább jelentkező előírások a kisebb gazdaságok számára vállalhatatlan beruházási igényeket támasztottak.

12. ábra: Az állatállomány megoszlása gazdasági formák szerint 2000 és 2012-ben, (%)

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2013d és KSH, 2013e alapján

A szarvasmarhatartók számában elsősorban az 1-9 egyedet tartó gazdaságoknál volt jelentős a visszaesés (~50%). Ez a csökkenés a néhány tehenet tartó önellátó, és félig árutermelő egyéni gazdaságok tevékenységének a megszüntetésére vezethető vissza. Az 500-nál több egyedet tartó gazdaságoknál is megfigyelhető egy kisebb mértékű csökkenés, ugyanakkor az 50-499 nagyságkategóriában növekedés volt tapasztalható. Összességében a szarvasmarhatartásban tehát koncentrációs folyamat zajlott le (7. táblázat).

A sertéstartók száma valamennyi nagyságkategóriában csökkent. Az 1-9 kategóriában 58%-kal, a 10-99 kategóriában 66%-kal csökkent a sertéstartással foglalkozók száma. Az 1 000 egyednél többet tartó gazdaságok esetében már kisebb mértékű (21%) csökkenés figyelhető meg (7. táblázat). Ez elsősorban az önellátó egyéni gazdaságok számának a csökkenésével magyarázható.

A juhtartással foglalkozó egyéni gazdaságok körében növekedés volt tapasztalható szinte valamennyi méretkategóriában. A 200-999 egyedet tartók körében csupán 3%-os csökkenés következett be. Az 1 000 egyednél többet tartó gazdaságok száma jelentős mértékben csökkent, főleg a juhtartással foglalkozó társas vállalkozások tevékenységének a felszámolása következtében.

7. táblázat: Az állattartó gazdaságok száma nagyságkategória szerint

Nagyságkategória (db)	Szarvasmarha		Sertés		Juh	
	2003	2010	2003	2010	2003	2010
1 - 2	12 764	5 598	272 447	102 253	4 340	6 463
3 - 9	13 671	7 362	119 926	63 265	7 088	10 207
10 - 49	4 619	4 483	38 780	15 714	5 710	6 255
50 - 99	422	708	2 135	900	1 208	1 199
100 - 199	235	351	710	336	1 056	1 116
200 - 499	73	264	443	214	1 074	1 034
500 - 999	363	190		121	383	381
1 000 - 1 999		108	80	81	151	106
2 000 - 4 999		37	127	70		16
5 000 ≤		1	166	143		2

Forrás: KSH, 2004b; KSH, 2010

Az egyes méretkategóriákban a tojótyúkot tartó üzemek számában csökkenő tendencia volt megfigyelhető a 2003-2010 közötti időszakban. Az 1-99 tojótyúkot jelentő méretkategória elsősorban a családok önellátását szolgáló méretnek tekinthető, melyben 38%-os visszaesés következett be. Hasonló mértékű csökkenés (35%) volt a

kisüzemeket jelentő 100-999 kategóriába tartozó üzemek számában is. Az 1 000 és 9 999 tojótyúkot tartó gazdaságok száma 16%-kal lett kevesebb 2010-ben. A 10 000-nél több tojótyúk tartásával foglalkozó gazdaságok számában 3%-os csökkenés következett be a vizsgált időszakban (KSH, 2004b; KSH, 2010).

3.3.1. Szarvasmarha

A világpiacon zajló számunkra kedvezőtlen folyamatok és a romló hazai életszínvonal hatására bekövetkező lakossági fizetőképes kereslet visszaesésének következményeként az 1990. évet követően felgyorsult a szarvasmarha-állomány csökkenése (KAPRONCZAI, 2003). A 8. táblázatból látható, hogy az 2000. évi 805 ezer egyedből álló állomány 2005-ben már csak 708 ezer egyedből állt és ez a létszám 2011-re tovább csökkent, már a 700 ezres létszámot sem érte el (694 ezer). A 2012. évi decemberi adatok szerint növekedés figyelhető meg a mezőgazdasági támogatási rendszer kedvező irányú változásának és a vágómarha piaci árnövekedésének köszönhetően.

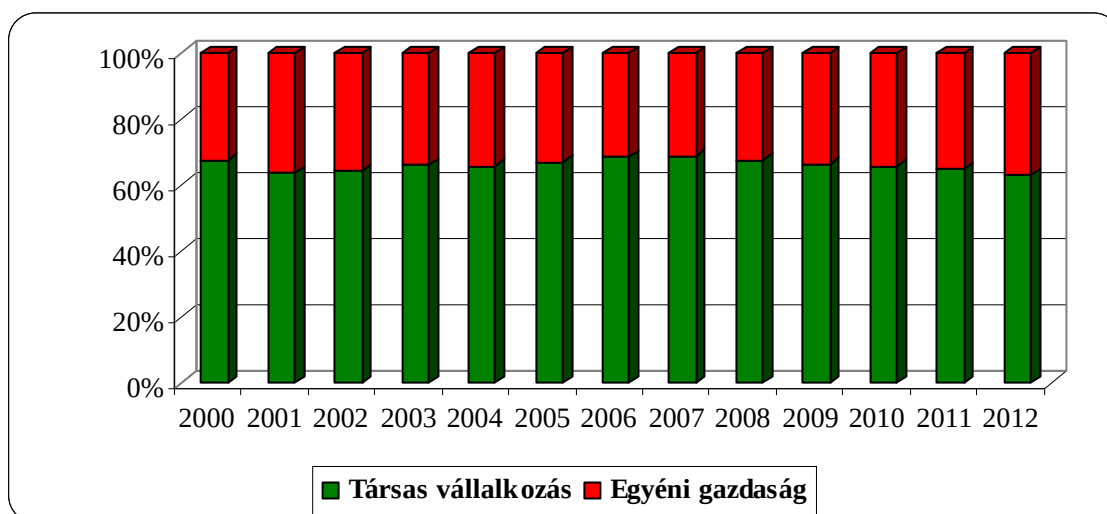
8. táblázat: A szarvasmarha állomány alakulása 2000-2012 közötti időszakban (ezer db)

Megnevezés	2000	2003	2004	2005	2006	2009	2010	2011	2012
Szarvasmarha	805	739	724	708	702	700	682	694	753
ebből tehén	380	350	346	334	322	313	309	327	336

Forrás: KSH, 2013d

Magyarországon a tehénállománya 2000-2011 között 15%-kal esett vissza, 2011-ben 327 ezret számlált, ebből a tejhasznú állomány 206 ezer volt (KSH, 2013d). A szarvasmarha-állomány 8,5%-kal, a teheneké és az előhasi üszőké együttesen 3%-kal nőtt az előző évihez képest 2012 decemberére. A tehenek 59%-át a tejhasznú, 24%-át a húshasznú, 16%-át a kettős hasznosítású fajták adták (KSH, 2013f). 2000 óta a csökkenés (4%-kal) elsősorban a társas vállalkozások tehénállományában következett be, az egyéni gazdaságoké kis mértékben ugyan, de növekedett 2000-hez képest (13. ábra).

13. ábra: A szarvasmarha állomány alakulása gazdálkodási formák szerint (%)

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2013d alapján

A szarvasmarha-állomány gazdálkodási formánkénti alakulásánál elmondható, hogy míg 2000-ben az állomány 67%-a, 2012-ben 65%-a volt a társas vállalkozásoknál. Az egyéni gazdaságok részesedése kis mértékben, mintegy 5%-kal növekedett a vizsgált időszakban. Ehhez hasonló képet mutat a tehenállomány alakulása is. Az átlagos tehenlétszám a társas vállalkozásoknál 256, az egyéni gazdálkodóknál alig 8 egyed volt. Vagyis a tejelő és a kettős hasznosítású állomány döntő része a 100 tehénnél többet tartó gazdaságokban található (KSH, 2013f). 2003-ról 2010-re az egyéni gazdaságoknál az 1-2 szarvasmarhát tartók aránya 40%-ról 30%-ra esett vissza, míg a 3-9 szarvasmarhát tartók aránya 40% maradt (KSH, 2013e).

Az Állattenyésztési Teljesítményvizsgáló Kft. (2013) adatai szerint az „A” módszerrel¹ ellenőrzött tej teljesítményellenőrzésben szereplő mintegy 176 ezer tejelő tehen 475 gazdaságban termelt, ami 370 tehen/gazdaság átlaglétszámot jelent. A korábban nagyon jellemző 300-600 tehenet tartó gazdaságok aránya 34,3%, az általuk tartott tehenek aránya pedig 40,6%-ot tesz ki. A 300 tehénnél kevesebb tehenet tartók aránya megközelíti az 50%-ot (48,6%), ugyanakkor a teljes tehenlétszám 17,8%-át tartják. Az 1 000 tehénnél nagyobb telepek ugyan csak az összes gazdaság 4,4 %-át teszik ki, mégis ezek rendelkeznek a teljes állomány 15,8%-ával. Ezek a számok is jól mutatják, hogy az utóbbi 5-6 évben jellemző, hogy a tejelő szarvasmarha tartással foglalkozó

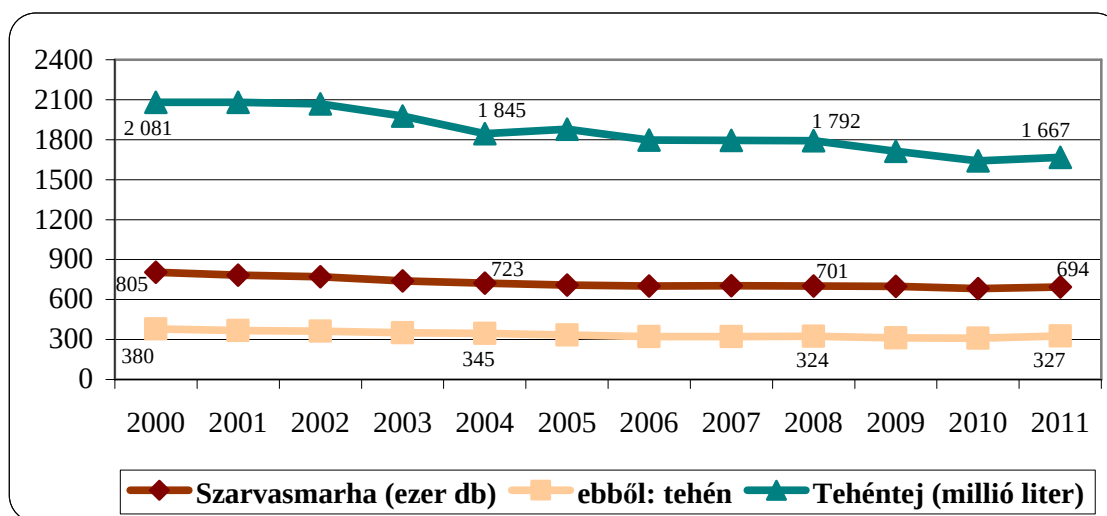
¹ Hivatalos termelés-ellenőrző szervezet szakembere (ÁT Kft.) által végzett teljesítményvizsgálat. Ennek megfelelően a beépített telepi rendszerek használata révén, az ellenőr felügyelete mellett, az állattartó vagy képviselője manipulálási lehetőségének kizárásával végzett teljesítményvizsgálat. Évente 11-12 ellenőrző próbafejés végzése történik, 28-34 napos időközönként (CSOMÓS, 2005).

cégek egyfajta állománykoncentrációra törekedtek. Ezt sok esetben úgy valósították meg, hogy a korábban üzemeltetett 2-3 (vagy esetleg több) telep helyett egy központi telepen folytatják tovább a tejtermelést. Erre lehetőséget nyújt az EMVA forrásokból biztosított „Állattartó telepek korszerűsítése” jogcímű EU-s fejlesztési pályázat. Ennek keretében nagyszámú gazdaság épített új, több száz férőhelyes korszerű istállókat, illetve hatékony fejést lehetővé tevő fejőházat a megnövekedett állatlétszám elhelyezésére.

Hazánkban a tejfogyasztás a nyugati országokkal összevetve alacsonynak bizonyul, az egy főre jutó 152 liter tejfogyasztás stagnálást mutat az utóbbi időszakban (KSH, 2011e). A tej és tejtermékek importja nagyobb mértékben emelkedett a csatlakozást követően, mint azt várták. A behozott termékek többnyire magas(abb) hozzáadott-értékkel rendelkező termékek, de a termékkategórián belül általában alacsonyabb, illetve közepes ár- és minőségszintet képviselnek (ALICZKI et al., 2009).

Magyarországon jelenleg a tejhasznú fajták között a holstein-fríz 99%-os részarányt képvisel, míg az egyéb tejhasznú fajták szerepe minimális (jersey, brown-swiss, ayshire). Az elmúlt években kialakult tejpiaci feszültségeknek számottevő vesztesei a tejtermelők voltak, akik a kialakult árviszonyok mellett önköltség alatti áron tudták csak értékesíteni a nyerstejet. Összességében a tehéntejtermelés a 2000. évi 2,1 milliárd literről 2004-re 1,8 milliárd literre esett vissza, 2011-ben pedig már kevesebb, mint 1,7 milliárd liter tejet állítottak elő a hazai tehenészetekben (14. ábra).

14. ábra: A szarvasmarha állomány és tejtermelés alakulása 2000-2011 közötti időszakban

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2013d, KSH, 2012k alapján

Versenyhátrányok a tejvertikumban (ALICZKI et al., 2009)

- Elavult feldolgozóipari technológia, alacsony kapacitás-kihasználtság.
- A kisebb feldolgozók egyre gyengébb pozícióba kerülnek.
- Nincs törekvés a feldolgozók között a racionális munkamegosztásra.
- A termelői összefogás hiánya az inputköltségek csökkentésére.
- Az átlagos fehérje- és zsírtartalom viszonylag alacsony.
- Földrajzi hátrány.
- Intenzív gyepgazdálkodás és alacsony költségű legeltetés hiánya, költségesebb intenzív tartás.
- Regionális feldolgozóüzemek mozgásteret adnának a kereskedelemmel szemben.

A marhahúsfogyasztás igen eltérő képet mutat a világ egyes földrészein és országaiban. Az EU marhahústermelésének 60%-a a tejágazat mellékterméke, azonban a húshasznú állományok szerepe is fontos és egyre nagyobb jelentőségű. A legtöbb marhahúst Franciaországban, Németországban, Olaszországban és Nagy-Britanniában termelik, a fogyasztásban viszont a sorrend Olaszország, Nagy-Britannia és Németország. Az Európai Unió 2003 után marhahúsból nettó importőr lett, de az utóbbi években szerény mértékben újra nettó exportőr lett, ezzel szemben Magyarország folyamatosan nettó exportőr maradt. Magyarországon 2010-ben az egy főre vetített marhahúsfogyasztás mindössze 2,5 kg/fő/év, így aránya az összes húsfogyasztáson belül alacsony (KSH, 2011b).

Hazai húsmarha állományunk jelentős hányada keresztezett (65%), de jelen vannak a világfajták fajtatiszta állományai is. A legnagyobb állomány a magyartarka fajtából (~20%) található, amelyet a hereford (~5%), a limousin (~4%), charolais (~4%) és aberdeen agnus (~2%) fajták követnek. A húsmarhatartás jövedelmezősége a piaci árak alakulása mellett jelentős mértékben függ az anyatehén és vágóbika támogatástól. Összességében az állománylétszám nem változott érdemben.

Az értékesítés szinte kizárólag élő állatként történik. A fiatal állatok mintegy 90%-a, 6-8 hónapos választott borjú formájában kerülnek exportra. A célpiacok Horvátországban, Szlovéniában, Olaszországban, Törökországban, Görögországban vannak. A marhahúsfogyasztáson belül a húskészítmények aránya meghatározó. A már feldolgozott marhahúst pedig Hollandiában, Romániában, Ausztriában és

Olaszországban vásárolják. EU viszonylatban is jelentős a tenyészállat exportunk, de a legfontosabb piacaink között Oroszország, Törökország, Kazahsztán, és Fehéroroszország is megtalálható. Az elmúlt évtizedekben Magyarországon túlnyomórészt a tejhasznosítású selejt tehenek húsa jelentette a fogyasztó számára az elérhető terméket. Részből emiatt nem alakult ki nálunk a marhahús fogyasztásának kultúrája, így a fogyasztóknak nincs ismeretük a minőségi marhahúsról. A Magyartarka Tenyésztők Egyesülete és a Charolais Tenyésztők Egyesülete a kereskedelmi láncokkal együttműködve a Minőségi Marhahús Programban célként tűzte ki a márkázott, kiválóan előkészített, látványosan kiszerelt hazai marhahús kereskedelmi forgalmazását. Céljuk a hazai piac és a fogyasztás kultúrájának megteremtése.

Versenyhátrányok a marhahús-előállításban (ALICZKI et al., 2009)

- A hazai minőségi marhahús értékesítési ára nagymértékben az exportpiacok függvénye, ezért az ágazati szereplők kiszolgáltatottsága viszonylag nagy.
- A hazai marhahústermelés több mint 50%-át a tejhasznosításból származó selejt tehenek adják, ezért a jövőben célszerű a magyartarka és a húsmarha fajták létszámának növelése.
- A Minőségi Marhahús Program választási lehetőséget adhat a magyar fogyasztóknak, amihez elengedhetetlen a kiegyensúlyozott minőségű végtermék folyamatos előállítása.
- A marhahús felhasználási lehetőségeinek (magasabb szintű feldolgozott termékek, pácolt termékek stb.) bővítésére és a kereskedelem aktív tájékoztató és promóciós tevékenységére van szükség.
- Amennyiben az előző pontokban leírtak nem történnek meg, akkor a vágómarhatartás jelentősége a jövőben Magyarországon csökkenni fog, húshasznú vágómarhák továbbra is a külföldön kerülnek értékesítésre.
- A gazdaságos húsmarhatartás feltétele a saját gyepterület (legeltetés és kaszálás) és a szakszerű, lelkiismeretes „állomány-menedzsment”.

3.3.2. Juh

A juhászat a magyar állattenyésztés egyik legellentmondásosabb területe, miközben egyike a magyar állattenyésztés hagyományos ágazatainak. A fellendülés és a termelés drasztikus visszafogása egyaránt jellemző rá, s napjainkban sincsenek kihasználva az

ágazatban rejlő lehetőségek. A hazai juhállomány létszáma és minősége messze elmarad a kívánatostól, pedig kiterjedt legelőterületeink erőteljes fejlesztést indokolnának. A csökkenő állománylétszámot a jövedelmezőség romlása, a támogatások mérséklődése, az elenyésző hazai fogyasztás, a magyarországi feldolgozás hiánya, a tenyészállat utánpótlás elhanyagolása, az olasz piacoknak való kiszolgáltatottság és a gazdák elöregedése okozza (STUMMER et al., 2011).

Az állattenyésztési ágazatok a rendszerváltást követően jelentős átalakuláson mentek át, különösen igaz ez a juhászatra, ugyanis a korábbi nagyüzemi juhállomány folyamatosan az újonnan alakult kisgazdaságok és az egyéni termelők tulajdonába került. A hazai juhállomány csökkenése az 1990-es évek közepére óriási mértéket öltött (kb. -50%). Ezt követően az 1995-től született intézkedések átmenetileg fékeztek az állománycsökkenést, megállítani azonban nem tudták. 2000-ben már ismét 1 millió fölé emelkedett az juhállomány létszáma, 2005-re tovább növekedett 1,4 millió darabra, 2012-re azonban 1,1 millió darabra esett vissza a létszám (9. táblázat). Az anyajuhok számában lényeges változás nem történt 2000 és 2012 között. 2000-ben 897 ezer volt az anyajuhok száma, majd a juhállomány növekedését követve 2005-re közel 1,1 millió darabra nőtt. A 2005. évet követően az állománylétszám csökkenésével párhuzamosan az anyajuhok száma is csökkenő tendenciát mutatott (KSH, 2013d).

9. táblázat: A juhállomány alakulása 2000-2012 közötti időszakban (ezer db)

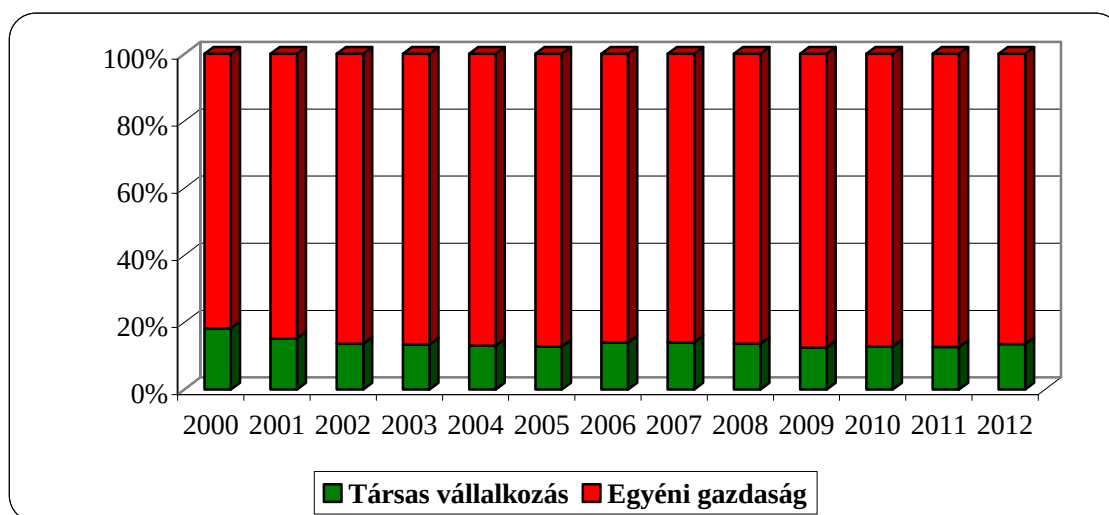
Megnevezés	2000	2003	2004	2005	2006	2009	2010	2011	2012
Juhállomány	1 129	1 296	1 397	1 405	1 298	1 223	1 181	1 081	1 147
ebből anyajuh	897	956	1 088	1 082	1 030	968	844	821	836

Forrás: KSH, 2013d

Az állománylétszámot gazdálkodási formánként vizsgálva megállapítható, hogy a juhállomány döntő többsége (közel 90%) az egyéni gazdaságok tulajdonában van. A társas vállalkozások és az egyéni gazdaságok aránya 2000-ben még 20:80 volt, 2012-re 13:87 arányra változott (15. ábra). Az EU közvetlen támogatásának a feltétele a gazdaságonként 10 egyedese anyajuhállomány tartása. A csatlakozás előtt a juhállomány alig 0,4%-a volt található a 10 egyednél kevesebbet tartó gazdaságokban. A 2010. évi

általános mezőgazdasági összeírás alapján az egyéni gazdaságok 63%-a 10 juhot vagy annál kevesebbet tartott. A társas vállalkozások 45%-a 100-nál kevesebb, 25%-a 500-nál több juhot tartott.

15. ábra: A juhállomány alakulása gazdálkodási formák szerint (%)

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2013d; KSH, 2013e alapján

A juhok esetében hozamot a hús, a tej és a gyapjú jelenti. Az ország juhállományának visszaesése következtében az értékesíthető vágójuh, gyapjú és feldolgozható juhtej mennyisége jelentősen csökkent a rendszerváltást követően. Napjainkra a juhtejtermelés és a gyapjútermelés egyre inkább háttérbe szorult, így csaknem teljes egészében (95%-ban) pecsenyebarány előállítás jellemző Magyarországon (CEHLA, 2011).

10. táblázat: Vágóállat- és állattermék-előállítás (juh)

Megnevezés	Mérték-egység	2000	2003	2004	2007	2009	2010	2011
Vágóállat összesen	<i>ezer tonna</i>	1 566	1 583	1433	1 396	1 356	1 329	1 333
Vágójuh	<i>ezer tonna</i>	16	17	19	21	19	19	19
Gyapjú	<i>tonna</i>	3 369	4 100	4 703	4 603	4 483	4 483	4 393

Forrás: KSH, 2012k; KSH, 2012l

Az ágazat az évente előállított mintegy 19 ezer tonna vágóállatból (10. táblázat), több mint 14 ezer tonnát exportpiacon helyez el. Az ágazatra jellemző, hogy szinte csak élő

állat értékesítés történik (bárány), amelynek mintegy 75%-a olasz, míg 15%-a török piacra kerül. Komoly konkurenciát jelent hazánk számára Románia és Bulgária, ahol már a feldolgozóipar jelenlétének köszönhetően a juhhús kivitel is jelentősebb arányt képvisel. Magyarországon a juhhús fogyasztásának nincs hagyománya, az egy főre jutó éves fogyasztás mindössze 0,1 kg/fő/év (KSH, 2011b). Éppen ezért a legfontosabb teendő a hazai juhászat helyzetének javításában a belső juhhús fogyasztás növelése. Magyarország számára kedvező lehet, hogy az EU-n belül fennálló juhhús hiányt a hagyományosan nagy juhhús fogyasztó országok importból fedezik.

Az értékesített vágóbárányok száma azonban ugyancsak csökkenést mutatott az elmúlt években. A hozamcsökkenés hátterében elsősorban az alacsony szaporulat áll. Ennek legfőbb oka az elöregedett hazai anyajuhállomány és a nem megfelelő tenyésztői munka. További problémát jelent a takarmányozási költségek magas aránya és az elavult tartási technológia. Ma a csekély létszámú, minőségi anyajuh állományt a magyar merinó, német húsmarinó és ile de france fajták alkotják. A tejelő juhok estében az awassi és a brit tejelő fajták szerény arányt képviselnek a tejelő cigája fajtával szemben. Az ágazat jelenlegi helyzetében a mennyiségi növelést össze kell kapcsolni a minőségi fejlesztéssel a hús- és a tejtermelésben egyaránt. Törekedni kell az anyajuh létszám és az egy anyára jutó hasznosult szaporulat növelésére. Tenyésztői oldalról a jövedelmezőség javításának is a legfontosabb eleme a szaporaság és az értékesített bárányszaporulat növelése.

3.3.3. Baromfi

Magyarország baromfiállománya az elmúlt tíz évben 37 és 47 millió egyed között változott, átlagosan 40 millió egyed volt. A 2006 és 2007 évek visszaesését a madárinfluenza, 2008-ban pedig a takarmány- és az energiaárak erőteljes növekedése okozta. A baromfiágazat a legjobban integrált mezőgazdasági ágazat, bár az elaprózódott termelési struktúra miatt kevésbé koncentrált. A baromfiágazatra is fokozottan igaz, hogy a jelenlegi magas takarmányköltségek és az állatjóléti előírások az ágazat jövedelemszintjét kedvezőtlenül befolyásolják. A baromfiállományt az EU csatlakozást megelőző években a növekedés jellemezte, 2003-ra meghaladta a 47 millió egyedet. Magyarországon a baromfihús részesedése a húsfogyasztásból 5%-kal esett vissza a 2000-2010 közötti időszakban. A baromfihús fogyasztása egy főre vetítve 24,6 kilogramm volt 2010-ben. A sertéshús aránya az összes húsfogyasztásból

2008-2010 között fokozatosan nőtt, addig a baromfihúsé 4%-kal csökkent. A fogyasztás folyamatos csökkenése ellenére a tyúkfélék állománya 2012 decemberében 30 millió egyedet számlált, a 2000. évhez hasonlóan (30,7 millió egyed) (11. táblázat).

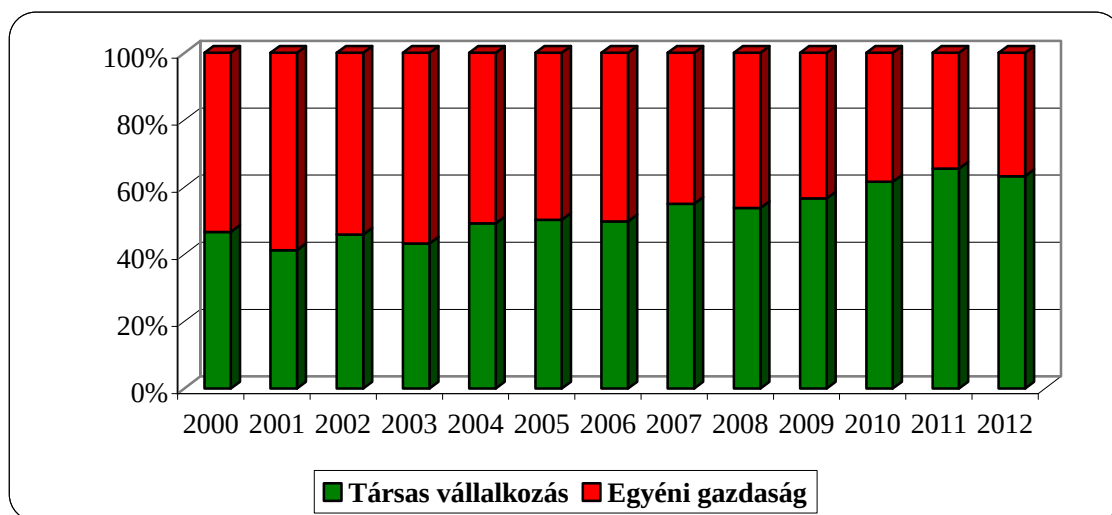
11. táblázat: A tyúkállomány alakulása 2000-2012 közötti időszakban (ezer db)

Megnevezés	2000	2003	2004	2005	2006	2009	2010	2011	2012
Tyúk	30 716	37 502	32 814	31 902	30 303	32 128	31 849	32 865	30 075
ebből tojó	14 261	16 287	15 446	15 483	14 815	13 597	12 571	11 743	12 076

Forrás: KSH, 2013d KSH, 2013e

Az elmúlt tíz évben folyamatosan nőtt a társas vállalkozások aránya a tyúkféléket tartók körében. 2000-ben a tyúkfélék több, mint 50%-a az egyéni gazdaságoknál volt megtalálható, 2007-től viszont fokozatosan növekszik a társas vállalkozások aránya és 2012-re a tyúkállomány 56%-a a társas vállalkozások, 44%-a az egyéni gazdaságok kezében volt található (16. ábra). A broiler termelésében a társas vállalkozások egyre nagyobb arányt képviselnek, arányuk 2012-ben közel 65%-ot tett ki (KSH, 2013d).

16. ábra: A tyúkállomány alakulása gazdálkodási formák szerint (%)

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2013d; KSH, 2013e alapján

Az egyéni gazdálkodók és a társas vállalkozások átlagos üzemmérete között eltérés tapasztalható. A társas vállalkozások közel kétharmada százezernél több állatot tart, míg az egyéni gazdálkodók több, mint fele 10 és 50 ezer állat közötti mérettel rendelkezik.

A koncentráció a társas vállalkozásoknál jellemzőbb a nagyobb üzemméret irányába. Az egyéni gazdaságok aránya csökkenő tendenciát mutat, ami elsősorban a szigorodó uniós szabályozásnak köszönhető. 2010 júliusától lépett életbe a vonatkozó uniós rendelet, amely (élősúlyban) 33 kg/m²-ben maximalizálja a brojlerek telepítési sűrűségét (bizonyos feltételek mellett ez az érték magasabb is lehet), Magyarországon ennek a jogszabálynak az életbe lépésének a határideje 2012. év volt. Ez jelentős terheket rótt a gazdálkodókra, aminek következtében az egyéni gazdaságoknál jelentősen csökkent az állomány nagysága, mert számos termelő nem tudta teljesíteni az előírást.

Magyarországon a vágóbaromfi-termelés az elmúlt tíz évben 616-650 ezer tonna körül alakult. 2011-ben elérte a 664 ezer tonnát, élősúlyban mérve (12. táblázat). Ebből mintegy 120 ezer tonna a ház körül, túlnyomórészt saját fogyasztásra termelt mennyiség volt. A baromfihús termelés 385 ezer tonnás szinten van. Az elmúlt évek során a hazai húsfogyasztáson belül – mennyiségét tekintve – növekedett a baromfihús szerepe, majd a csatlakozást követően csökkeni kezdett. Az egy főre jutó baromfihús-fogyasztás 24,6 kg/fő/év volt 2010-ben (KSH, 2011b). Az étkezési tojástermelés az évek során kissé visszaesett, de így is évi 2,5 milliárd tyúktojást állítanak elő a magyar termelők, az egy főre jutó tojásfogyasztásban a vezető tagországokhoz tartozunk az EU-ban (270-300 db/év/fő) (KSH, 2011b).

12 táblázat: Vágóállat- és állattermék-termelés (baromfi)

Megnevezés	Mérték-egység	2000	2003	2004	2007	2009	2010	2011
Vágóállat összesen	<i>ezer tonna</i>	1 566	1 583	1433	1 396	1 356	1 329	1 333
Vágóbaromfi	<i>ezer tonna</i>	616	630	606	616	660	650	664
Tyúktojás	<i>millió darab</i>	3 171	3433	3 265	2 843	2 741	2 732	2 458

Forrás: KSH, 2012k; KSH, 2012l

Versenyhátrányok a magyar baromfivertikumban (ALICZKI et al., 2009)

- A genetika tíz évvel a hazai átlagos tartástechnológia előtt halad.

- o Állategészségügyi problémák, a hazai állomány magas szalmonella-fertőzöttsége (a problémával indokolt szembenézni).
- Hitelfelvétel nehézsége: idegen tőke kamata még mindig nagyon magas.
- Fekete- és szürkegazdaság hátráltatja a koncentrációt.
 - o Az illegális húskereskedelem árversenye nehezíti a legális feldolgozók helyzetét.
- Vagyonvédelem növekvő költséget jelent.
- Hatósági díjak magasak (állatorvos, húsvizsgálat stb.).
- Elaprózódott feldolgozóipari struktúra, de néhány külföldi tulajdonos kivételével magyar kézben maradt, ugyanakkor az elavult technológia és az alacsony kapacitás-kihasználtság problémát jelent.

3.3.4. Sertés

A rendszerváltás alapvetően megrengette a magyar sertéságazatot. Az 1990-es években még 5 millió felett volt a sertésállomány, azonban már ekkor elkezdődött egy erőteljes csökkenés a létszámban. A csökkenés ellenére az állattenyésztés meghatározó ágazata volt a sertésenyésztés az ezredfordulóig (KAPRONCZAI, 2011b). Az ezredfordulót követően azonban tovább folytatódott a hanyatlás. Az ország sertésállománya 2000-ben 4,9 millió egyed volt. Az Európai Unióhoz történő 2004-es csatlakozás teljesen felkészületlenül érte az ágazatot. Sem a kormányzat nem készítette fel a termelőket a közös piac működésének és a támogatási rendszer átalakulásának következményeire, sem a termelői-feldolgozó szféra nem tett lépéseket a változó körülményekhez történő alkalmazkodás érdekében. A fejlett sertéstartással rendelkező nyugat-európai országokkal szemben Magyarországon nem specializálódtak a gazdaságok. A termelők nagy része saját állományból hagy meg tenyészállatot utánpótlás céljából, ami rendszerint nem jár együtt a természetes hatékonyság javulásával. A hatékony termelés alapja a kiváló tartástechnológia és a jó genotípus (ALICZKI et al., 2009).

2012 közepére a sertések száma már nem érte el a 3 milliót. Az állomány 2000-hez képest 40%-kal csökkent (13. táblázat). Ez a trend a külföldről behozott serteshús mennyiségének a növekedésével és az egyre növekvő takarmányárakkal magyarázható (KSH, 2013d). A sertéságazati stratégiát ugyan 2012-ben meghirdette a kormány, azonban a piac erre nem volt tekintettel és mind több sertéstartó volt kénytelen veszteséggel túladni a hízókon vagy felhagyni a termeléssel.

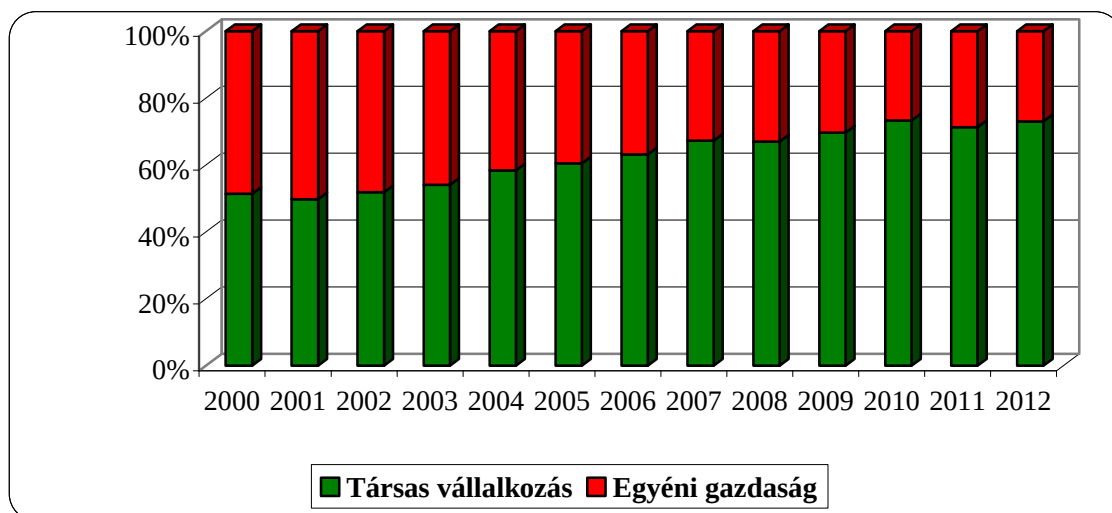
13. táblázat: A sertésállomány alakulása 2000-2012 közötti időszakban (ezer db)

Megnevezés	2000	2003	2004	2005	2006	2009	2010	2011	2012
Sertés	4 834	4 913	4 059	3 853	3 987	3 247	3 169	3 025	2 955
Anyakoca	348	327	296	277	290	226	219	210	198

Forrás: KSH, 2013d; KSH, 2013e

A sertésállomány gazdálkodási formák szerinti megoszlásában évek óta tartós arányváltozás megy végbe. A rendszerváltás idején még a háztáji tartás volt meghatározó, azonban ez egyre inkább háttérbe szorul és 2009-től az egyéni gazdaságoknál nyilvántartott sertések száma egy millió alá csökkent. 2000-ben a társas vállalkozásoknál volt megtalálható az állomány fele (51%). A sertéstartással foglalkozó egyéni gazdaságok csökkenése mellett az ágazatban dolgozó társas vállalkozások száma is visszaesett. 2012-ben a sertésállomány 72%-a a társas vállalkozásoknál található, az egyéniéknél pedig a 28%-a (17. ábra).

17. ábra: A sertésállomány alakulása gazdálkodási formák szerint (%)

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2013d; KSH, 2013e alapján

2000-ben 456 ezer egyéni gazdálkodó foglalkozott sertéstartással, addig 2012-re közel 70%-kal volt kevesebb. A társas vállalkozásoknál az egy üzemre jutó állatállomány folyamatosan nőtt 2000-2012 között (14. táblázat). Az egy gazdaságra jutó sertéslétszám 2012-ben a társas vállalkozásoknál meghaladta 4 500 darabot, az egyéni gazdaságoknál csak 5,3 darab volt.

14. táblázat: A sertés állomány gazdálkodási formák szerinti megoszlása

Év	Egyéni gazdaság			Társas vállalkozás		
	Üzemek száma (ezer db)	Sertés (ezer db)	Egyed/üzem (db)	Üzemek száma (ezer db)	Sertés (ezer db)	Egyed/üzem (db)
2000	456	2 351	5,2	736	2 483	3 374
2003	434	2 255	5,1	681	2 658	3 903
2007	282	1 267	4,5	588	2 604	4 429
2009	234	983	4,2	506	2 289	4 524
2012	149	796	5,3	473	2 159	4 565

Forrás: KSH, 2013a

Az elmúlt években a sertéságazatban egyre erősödött a koncentráció mértéke, ami a létrejövő termelői csoportoknak (TCS) köszönhető. A közös tenyésztési programok révén javul az egységesség, az ütemezés, a hatékonyság. A termelői csoportokba való szerveződés pozitív hatása az is, hogy kiegyenlítettebb lett az állomány, egyben remény van a középtávú trendváltásra és tartós növekedésre.

Versenyhátrányok a magyar sertéshús vertikumban:

A szakértők versenyhátrányként említik, hogy a fajlagos takarmány fogyasztás nagy, kicsi a napi súlygyarapodás és kevés az egy kocára vetített vágósertés kibocsátás az európai versenytársainkhoz képest. Továbbá jelentős problémát okoz a tenyésztőknek a EUROP minősítés alapján mért kedvezőtlen színhús termelés és az alacsony szintű munkatermelékenység. Az ország állattenyésztésében és egyben a sertésitenyésztésben is nagy gondot okoz a kiöregedés, az elavult műszaki-technológia és az állomány kedvezőtlen koncentrációja, mely tényezők jelentősen befolyásolják az ágazat jövedelmezőségét (ALICZKI et al., 2009):

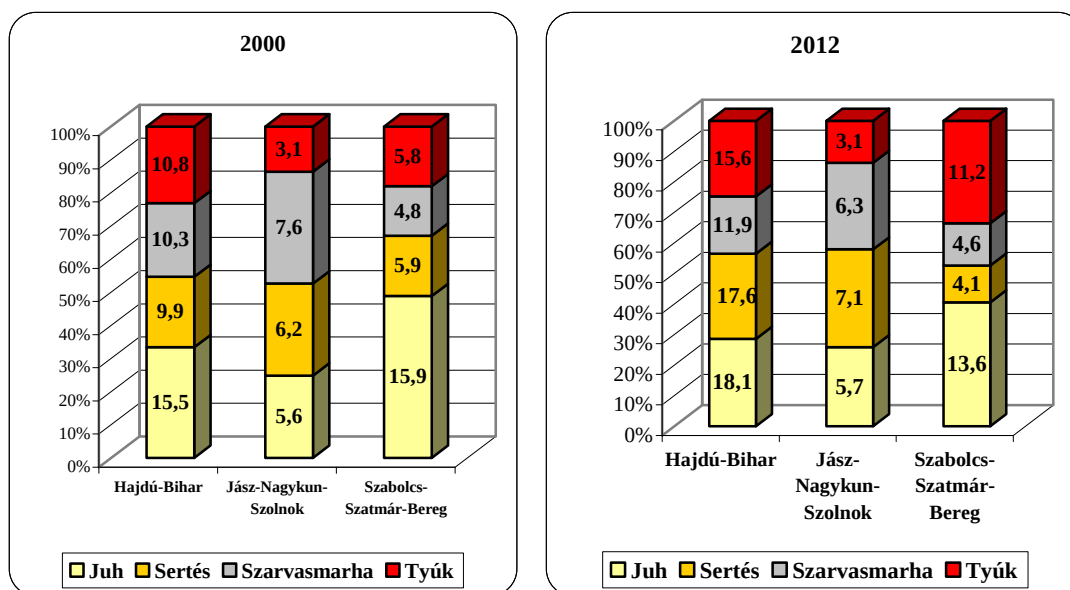
- Szervezetlen termékpálya (kocásüldőt gyakran a hizlalók állítják elő).
- A hazai vágósertés-termelés legfőbb problémája, hogy a termelés hatékonysága, a termelők szervezettsége elmarad a legfontosabb versenytársakétól. Az egységes európai piacon a magyarországi piaci árakat nem a hazai termelési költségek, hanem a legversenyképesebb nyugat-európai államok termelési költségei határozzák meg.

- A termelő vállalkozások többségére jellemző elmaradások a genetikai alapokra, a tartástechnológiára, méretgazdaságossági kérdésekre, valamint a takarmányozási problémakörre vezethetők vissza. A termelés hatékonyságát javító beruházások évek óta elmaradnak a kívánt szinttől.
- Heterogén genetikai alapok, kevés tenyésztő, kis állomány, kis szelekciós bázis
- Környezetvédelmi előírások teljesítése – különösen recesszióban – versenyhátrányt okoz.
- Fogyasztói szokások országonként, régióként eltérnek (több országban működő multinacionális cégek előnye).
- Hagyományos termékek piaci részesedése, készítmények fogyasztása csökken
- Kereskedelmi márkás termékek piaci részarányának további növekedése várható (feldolgozók haszna csökken).
- Vágás, darabolás és készítménygyártás Magyarországon nem vagy ritkán válik szét.
- Gyenge logisztikai háttér.
- Elavult technológia, alacsony kapacitás-kihasználtság.
- Hatékonysági mutató: évi teljesítmény helyett életciklus teljesítmény: élve született malac: 80; választott malac (12% elhullás): 70; vágósertés (5% elhullás): 67; élősúly/kg (109 kg átlagsúly): 7,3 tonna a koca élete során előállított húsmennyiség, előállított húsmennyiség/tonna takarmány: 325 kg.

3.3.5. Az Észak-alföldi régió állattenyésztése

A 2010. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás adatai alapján elmondható, hogy a három megye állatállománya, a baromfifélék kivételével csökkent a 2000. évihez viszonyítva. Az állatállomány döntő része a társas vállalkozásoknál található, ez alól csak a juhállomány kivétel, ahol az állomány több, mint 90%-a egyéni gazdálkodóknál van. Az országos állatállomány (juh, sertés, szarvasmarha és baromfi) 10-20%-a Hajdú-Bihar megyében található. A tyúkállomány nagysága Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében növekedett, míg Jász-Nagykun-Szolnok megyében azonos szinten maradt (18. ábra). A sertésállomány Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében csökkent.

18. ábra: Az egyes állatfajok megoszlása az országos állatállományból az Észak-alföldi régió megyéiben

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2013g; KSH, 2013h; KSH, 2013i; KSH, 2013j alapján

Az Észak-alföldi régióban volt található az ország *szarvasmarha* állományának 23%-a (167 ezer egyed) 2012-ben. Az országos tendenciának megfelelően 2000-hez viszonyítva az állomány folyamatos csökkenése figyelhető meg. 2000-ben még 183 ezer szarvasmarhát tartottak nyilván a régióban (a régi állományának 45%-át Hajdú-Biharban, 33%-át Jász-Nagykun-Szolnok megyében és 22%-át Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében), uniós csatlakozásunkat követően 168 ezer egyed körül alakult a régió állománya (15. táblázat). 2012-ben 167 ezer egyedből áll régió szarvasmarha állománya, melyből 52%-át Hajdú-Biharban, 28%-át Jász-Nagykun-Szolnok megyében és 20%-át Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében tartották (KSH, 2012b).

15. táblázat: A szarvasmarha állomány alakulása az Észak-alföldi régióban (ezer db)

Területi egység	2000	2003	2004	2005	2006	2010	2011	2012
Hajdú-Bihar megye	83	80	80	83	80	82	84	87
Jász-Nagykun-Szolnok megye	61	52	51	52	48	44	44	46
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	39	38	37	33	36	34	31	34
Észak-Alföld	183	170	168	168	164	160	159	167

Forrás: KSH, 2013h

A sertésállomány az országos tendenciákhoz hasonlóan csökkent, Hajdú-Bihar megye kivételével. A sertésállomány csökkenése az egyéni gazdaságok állományában volt jelentősebb, ami egyrészt a kisüzemi állattartás romló jövedelmezőségével, illetve az önkormányzatok állattartási tilalmával magyarázható. Hajdú-Bihar megyében 2000 és 2010 között csökkenés volt tapasztalható, 478 ezer darabról 459 ezer darabra esett vissza a létszám (16. táblázat).

16. táblázat: A sertésállomány alakulása az Észak-alföldi régióban (ezer db)

Területi egység	2000	2003	2004	2005	2006	2010	2011	2012
Hajdú-Bihar megye	478	567	454	443	495	459	514	512
Jász-Nagykun-Szolnok megye	302	312	241	259	260	200	196	207
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	285	311	253	220	232	197	126	118
Észak-Alföld	1 065	1 190	947	922	987	856	836	837

Forrás: KSH, 2013g

2012-re azonban már 500 ezer egyed fölé emelkedett az állomány létszáma. A vizsgált időszakban a társas vállalkozásoknál 38%-kal nőtt, az egyéni gazdálkodóknál 70%-kal csökkent a létszám. 2012-re a létszám 512 ezer egyedre emelkedett, elsősorban az egyéni gazdaságoknál tartott állomány növekedésének köszönhetően.

A sertéslétszám legnagyobb mértékben (59%-os) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében csökkent, elsősorban az egyéni gazdálkodóknál esett vissza az állomány létszáma. 2000-2012 között 285-ről 118 ezer egyedre csökkent az állomány. Jász-Nagykun-Szolnok megyében a 2000. évi 302 ezer egyedhez viszonyítva 32%-kal esett vissza az állománylétszám a vizsgált időszakban. A sertésállományon belül az átlagosnál nagyobb ütemben esett vissza az anyakocák száma (KSH, 2012b). A legnagyobb kocaállománnyal rendelkező Hajdú-Bihar megyében 6%-kal, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében körülbelül a felével, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 36%-kal csökkent az állomány 2000-2012 között (KSH, 2013g).

A juhállomány szerény mértékben nőtt a régióban, ahol 2000-2012 között 417 ezer egyedről 437 ezer egyedre bővült a létszám (17. táblázat). A vizsgált időszakban Hajdú-Bihar megyében 20%-kal és Jász-Nagykun-Szolnok megyében 6%-kal növekedett az állomány az egyéni gazdaságok állománynövekedésének köszönhetően. Ezzel szemben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 12%-kal csökkent a juhállomány, főleg a társas vállalkozások állománycsökkenése miatt (KSH, 2013i).

17. táblázat: A juhállomány alakulása az Észak-alföldi régióban (ezer db)

Területi egység	2000	2003	2004	2005	2006	2010	2011	2012
Hajdú-Bihar megye	175	230	265	280	262	223	186	211
Jász-Nagykun-Szolnok megye	63	61	68	78	60	71	70	67
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	179	232	192	173	225	164	159	159
Észak-Alföld	417	523	525	531	547	458	415	437

Forrás: KSH, 2013i

A tyúkfélék számát tekintve is Hajdú-Bihar megye foglalta el az első helyet az országban, állományuk 2012-ben 5,4 millió egyed volt (18. táblázat). A tyúkfélék mindössze 3%-a Jász-Nagykun-Szolnok megyében, 11%-a Szabolcs-Szatmár-Bereg megye gazdálkodói rendelkeztek (KSH, 2012b). 2000 óta a régióban növekedés volt tapasztalható mind a három megyében (Hajdú-Biharban 64%, Jász-Nagykun-Szolnok 12% és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében több mint 200%).

18. táblázat: A tyúkállomány alakulása az Észak-alföldi régióban (ezer db)

Területi egység	2000	2003	2004	2005	2006	2010	2011	2012
Hajdú-Bihar megye	3 307	4 056	3 153	3 560	3 386	4 243	3 511	5 416
Jász-Nagykun-Szolnok megye	942	1 282	1 501	1 421	1 091	812	806	1 060
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	1 796	2 235	2 147	2 567	2 698	3 604	4 482	3 900
Észak-Alföld	6 045	7 573	6 801	7 548	7 175	8 659	8 799	10 376

Forrás: KSH, 2013j

A társas vállalkozások állománya Hajdú-Biharban 1,5-szeresére, Szabolcs-Szatmár-Beregben 4,6-szeresére nőtt az állomány, miközben az egyéni gazdaságoknál csökkent. Az egyéni gazdaságok térvesztése a baromfitartóknak előírt szigorodó követelmények miatt következett be.

3.4. A gazdaságszerkezet gazdaság fogalmi lehatárolása

Az EU-ban és az üzemi világban sem találunk egységes normát a gazdaságszerkezetre, melyet követni kellene. A legnagyobb problémát az egyes egységek lehatárolása jelenti országonként, de gyakran kutatónként is más-más definíciót találunk az egyéni és családi gazdaságokra. Az Unió tagországainak üzemi rendszere sem mutat egységes képet, ugyanis nem létezik üzemi szabvány (TÓTH – VARGA, 2000). Az EU jelenleg sem ír elő egységes határokat, csak előírja a maximális lefedettséget (lásd 4.1. fejezet), hogy a mezőgazdasági tevékenység minél teljesebb legyen, illetve egyéb esetekben csak bizonyos határok feletti gazdaságok számbavételét írja elő (LACZKA – SZABÓ, 2000). Az EU-ban meghatározó szerepe van a családi gazdaságoknak, azonban ezeknek nagy része nagy tőkeerejű, korszerűen felszerelt, erősen specializált vállalkozás, ugyanúgy mint az Amerikai Egyesült Államokban. Az USA-ban már 1776-ban kialakultak a tulajdonviszonyok a birtoknagyság korlátozása nélkül és ettől kezdve a farmerek az állam támogatását élvezhették (POPP, 2002).

A fejlett országokban a gyors ütemben növekvő üzemméreti követelmények kényszerítik a termelőket, hogy csak kiegészítő jelleggel tartsák meg mezőgazdasági tevékenységüket. VARGA, 2005-ben már megfogalmazta, hogy a családi gazdasági modell átalakulóban van az EU-ban. Ezek a gazdaságok nem kisüzemek, hanem tőkeerős vállalkozások. Az Egyesült Királyságban számos vállalkozásban kizárólag bémunkásokat foglalkoztató nagyüzemi gazdaságok játszanak meghatározó szerepet (TÓTH – VARGA, 2000). Ezzel szemben Németország keleti tartományaiban az egykori termelőszövetkezetek utódai a társas vállalkozások meghatározói a mezőgazdasági termelés üzemi szerkezetében. BARÁTH (2010) arra hívta fel a figyelmet, hogy Magyarországon duális üzemstruktúra alakult ki, míg Németország keleti tartományaiban alapvetően nagyüzemi gazdálkodás. Franciaországban a gazdák Közös Gazdálkodó Mezőgazdasági Csoportokba (GAEC) tömörülnek. Ezen közösségnek a célja a mezőgazdasági munka közös elvégzése, amely lehet teljes, ami a

munka egészére kiterjed vagy részleges, amikor csak egy meghatározott tevékenységre fognak össze (INTERNET 2).

A magyar gazdaság 1980-as évek végén került strukturális válságba. A gazdasági alapok megrendülése következtében az életszínvonal tarthatatlanná vált. Az eladósodás teljessé vált az ország nyugati függősége, a tömegek egyre fokozódó elégedetlensége miatt. A volt Szovjetunió meggyengülése nyilvánvalóvá tette a politikai és a gazdasági vezetés számára is, hogy ha egy nagyobb társadalmi robbanást el akarnak kerülni, akkor politikai-gazdasági rendszerváltásra van szükség, mert a kialakult helyzet minden szempontból tarthatatlan. Ez volt az alapja a békés rendszerváltásnak és a polgári demokráciára, a kapitalista piacgazdasági rendszerre történő áttérésnek (BUDAY-SÁNTHA, 2001).

A rendszerváltásnak köszönhetően az 1990-es években a magyar mezőgazdasági termelés jelentős átalakuláson ment át. A mezőgazdaságban az 1990-es évek elején a nagyvállalat központúság volt a jellemző, az állami és a szövetkezeti vállalatok domináltak. A mezőgazdaságban azonban az állami vállalatoknak nem volt olyan nagy szerepe, mint más nemzetgazdasági ágazatokban. A mezőgazdaságban a meghatározó szervezeti forma a termelőszövetkezet volt. A rendszerváltást követően a gazdasági struktúra átalakításában a legfőbb szerepet a tulajdonváltás játszotta. A tulajdonváltás fő célja az állami és szövetkezeti tulajdon magántulajdonná történő átalakítása volt, a gazdasági tevékenység magántulajdonosi tökeérdekeltségének megteremtése, a vállalkozói tevékenység általánossá tétele érdekében (KAPRONCZAI, 2003).

Az 1992-es törvények alapján végbement a privatizáció, aminek következtében szétesett az ágazatok egymás közti kapcsolata, megszűnt az integrációs rendszer és kialakult a magántulajdonon alapuló mezőgazdaság lehetősége (MARSELEK – WÖLCZ – TÉGLA, 2004). A rendszerváltást követően elkezdtek felszámolni a szövetkezeteket, melyek elsősorban az egyéni gazdaságok földjét növelték (OROS, 2002), egy részük pedig társas vállalkozássá alakult, ugyanis a szövetkezetek tekintetében négyféle változásról beszélhetünk a rendszerváltást követően (szétválás, csoportos kiválás, egyéni kiválás, gazdasági társasággá való átalakulás) (KAPRONCZAI, 2003).

A rendszerváltás után sok százezer családi gazdaság alakult ki. Az EU tagállamaiban és az USA-ban is a mezőgazdasági termelés alapvetően családi gazdaságokban folyik (CSÁKI et al., 2002). A modern piacgazdaságban jellemző, hogy a mezőgazdasági termelés jelentős része egyéni gazdaságokban folyik. A vidéki lakosság életének természetes velejárója a mezőgazdasági tevékenység, amely nem csak egy életforma, hanem több vidéki területen a lakosság megélhetésének, ha nem is az egyetlen, de a legfontosabb forrása (BORS, 2008).

SZÉKELY (1992) szerint a családi gazdaság legfontosabb jellemzője, hogy a termőföld, a tőke, az irányító tevékenység többnyire egy család kezében összpontosul. Sajátossága, a nagyfokú önállóság, valamint a munka és a családi élet egysége. A családi gazdaság gazdasági ereje láthatóan a nagymértékű rugalmasságában és a munkaerő munkára készségében rejlik. BÁLINT – FEHÉR (1991) véleménye szerint a családi gazdaságban a tevékenység határozott célja az árutermelés és párhuzamos célként megemlíti a család munkaerejének lekötését is. SWINNEN et al. (1993) gondolatai egybevágóak BÁLINT – FEHÉR (1991) véleményével, miszerint a gazdaságot a család menedzseli; a munka legnagyobb részét a család adja; a beruházások, illetve tőkebefektetések kockázatának túlnyomó részét a család viseli; a mezőgazdasági termelés a legfontosabb tevékenység és bevételi forrás a család számára. Hasonlóan vélekedik GASSON – ERRINGTON (1999), akik szerint a családi gazdaságokban a vállalkozás tulajdonjoga és irányítása a vállalkozás vezetőinek kezében van; a vezetők rokonsági kapcsolatban állnak egymással; a családtagok nyújtják a vállalkozáshoz szükséges tőkét; a családtagok mezőgazdasági munkát végeznek; a vállalkozás tulajdonjoga és az irányítás egyik generációról a másikra öröklődik; végezetül a család a gazdaságban lakik. ALVINCZ – VARGA (2000) is a családi gazdaságot a családi kapcsolatokra és erőforrásokra épülő vállalkozásként definiálja. A tőke a család tulajdonában van, s a család vezeti a gazdaságot és egyben végzi a termelő tevékenységet is.

SZAKÁL (1993) a társas vállalkozások egyik sajátos formájaként értelmezi a családi gazdaságokat, amelynél azonban a „családi kapcsolatok” nagyobb szerepet játszanak, mint a formális jogi előírások. A családi gazdaság tehát nem azonosítható a „kisüzemmel” vagy a „nadrágszíjparcellás” mezőgazdasági tevékenységgel. A tényleges fogalmi lehatárolásra a 2001. évi CXVII. törvény keretében került sor, ami

megfogalmazza, hogy mi tekinthető családi gazdaságnak². SZŰCS et al. (2003) a következő képen foglalta össze a családi gazdaság fogalmát: A családi gazdaság a családi kapcsolatokra és erőforrásokra épülő vállalkozás. Alapvetően családi munkaerőre alapozott, de szükség esetén bér munkást is alkalmazhat. A családi gazdaságban szorosan összefonódik a háztartás és a gazdaság önfogyasztása, valamint az ártermelés. A családi gazdaság, mint vállalkozó szintén profitorientált, de mint vidéken élő család, érdeke a környezet megóvása, a vidéki kapcsolatok ápolása, erősítése.

BARANYI, 2003-as cikkében a hazai egyéni és családi gazdaságok helyzetének a rendezésére hívja fel a figyelmet. NAGY (2006) doktori értekezésében a családi alapon működő mezőgazdasági vállalkozások (családi gazdaságok) életképességének feltételeit vizsgálta. DOBOS családi gazdaságokról írt könyvében a következőket írja: *”A legfőbb kérdés, hogy a családi gazdaságokra vagy főként a tőkés profit előállításában és állandó növekedésében érdekelt nagybirtokokra alapozott legyen-e a magyar mezőgazdaság?”* (DOBOS, 2000)

Az elmúlt évtized eseményei e kérdésre megadták a választ, de a hazai szakmai közvélemény és a politikai elit ma is nagyon megosztott az egyéni gazdaságok és a társas vállalkozások társadalmi munkamegosztásban való szerepét illetően (FERTŐ, 2011). Egyetértek azzal a felfogással, mely szerint: *„Hatékony mezőgazdasági termelés különböző méreteken folytatható. A kisüzemnek és a nagyüzemnek egyaránt lehetnek előnyei meghatározott körülmények és emberi feltételek között. Ezért a jövő kihívásaira való felkészülés a gazdaságok sokszínűségének elfogadását igényli az agrárpolitikában”* (CSÁKI, 2010). Ugyancsak egyetértek az AKI kutatóinak néhány évvel ezelőtti, de ma is igen időszerű azon véleményével, amely szerint: *„A tisztánlátás, az agrár- és vidékpolitikai döntések megalapozása, az uniós vidékfejlesztési források hatékony felhasználása érdekében az egyéni gazdaságok valós helyzetképeinek felvázolása és széleskörű megismertetése rendkívül időszerű és fontos feladat”* (HAMZA – TÓTH, 2006). Hozzá kell tenni, hogy ugyanakkor a gazdasági dimenzió az egész mezőgazdaság

² A családi gazdaság legfeljebb 300 hektár nagyságú termőföld tulajdonával, illetőleg haszonbérletével, használatával rendelkező gazdálkodó család, valamennyi termőföldje, az ahhoz tartozó leltárban megjelölt ingatlan és ingó vagyontárgyak hasznosításával, legalább egy családtag teljes foglalkoztatásban és a többi családtag közreműködésén alapuló gazdálkodási forma.

szempontjából egyoldalúan túlhangsúlyozott a társadalmi (foglalkoztatási, önellátási), továbbá a környezetvédelmi dimenziókkal szemben.

BURGERNÉ – SZÉP (2006) hazánk egyéni mezőgazdasági kisüzemeinek helyzetét vizsgálva megállapították, hogy a magyar kisüzemek tekintetében egyfajta birtokkoncentráció van folyamatban. Ezzel párhuzamosan növekszik a bérelt területek nagysága, ami azt jelzi, hogy a gazdaságok jövedelmezőségi helyzete nem teszi lehetővé a földvásárlást, csupán a bérlet formájában történő termelést. Mindemellett a kínálati oldal sem tekinthető optimálisnak, hiszen a földtulajdonosok ragaszkodnak területeikhez (BURGERNÉ – SZÉP, 2006).

FORGÁCS (2006a) véleménye szerint a kisgazdaságok meghatározó része kényszervállalkozás, ami az átalakult nemzetgazdasági szerkezetnek volt köszönhető. A társadalom nagy része munka nélkül maradt és az egyetlen megélhetési formát a mezőgazdaság nyújtotta. Ennek megfelelően ezen kisgazdaságok döntő hányada nem piacorientált, hanem elsősorban önellátó. FORGÁCS (2006a) a 2004-ben induló „Recovering markets” kutatás eredményeire támaszkodva, Közép-Kelet Európa három országa (Magyarország, Lengyelország, Románia) 2-2 mezőgazdasági ágazatának vertikális kapcsolatrendszerét a nagy élelmiszer-kereskedelmi hálózatok megjelenésének tükrében vizsgálva von le fontos következtetéseket. Ezek közül az alábbiakat tartom a legfontosabbnak:

- a régióban létrejött kisgazdaságok nagy száma nem egy szerves fejlődés, hanem egy rövid idő alatt lezajlott, radikális társadalmi átalakulás terméke,
- ezen gazdaságok döntő hányada nem piacorientált, hanem teljes egészében, vagy döntően önellátó, melynek következtében a kereskedelmi láncok kedvezőtlen hatásai csak áttételesen jelennek meg esetükben,
- azon kistermelők esetében, akik piaci értékesítéssel kívánnak kiegészítő jövedelemhez jutni, vagy éppen ily módon szándékoznak családjukat eltartani, komoly változásokra van szükségük. Alkalmazkodásuk sikeres eszközei lehetnek: a gazdasági méret növelése, a technológia fejlesztése, a növekvő minőségi követelményeknek való megfelelés és a kooperációs hajlandóság erősítése.

FORGÁCS (2008) tanulmányában közép-kelet európai háttérben elemzi a hazai mezőgazdasági kistermelők helyzetét, hangsúlyozva a hármas (gazdasági, társadalmi és

környezeti) megközelítés indokoltságát. Meggyőzően indokolja azt a kellően el nem ismert megállapítást, hogy „...a piacgazdaság kiépítésének időszakában a mezőgazdasági kisüzemek fennmaradásának nem lehet egyedüli kritériuma a gazdasági versenyképesség” (FORGÁCS, 2008). A mezőgazdasági kistermelők térvesztésének három legfontosabb okát a Szerző a következőkben látja:

- részben a keményen terjeszkedő multik hatása,
- kiemelkedő fontosságú, hogy az erősen szociális töltetű KAP drasztikus megnyirbálásra került az EU-10-ek esetében,
- végül a mezőgazdasági termelők önszerveződésének a hiánya vagy nagyon alacsony foka.

FORGÁCS (2008) a továbbiakban kifejti, hogy „...a kisüzemek jelentős részének léte a 2004-2010 közötti évek időszakában ... nemcsak hazánkban, hanem, a legtöbb EU-10 országban is nagyrészt megpecsételődött” (lásd 34. o.). A Szerző azon kevesek közé tartozik, akik egyértelműen leszögeznek, hogy a vidékfejlesztési programok „...nem nyújtottak menekülési utat a lehetetlen helyzetbe sodródó kistermelőknek foglalkoztatási és jövedelemszerzési gondjaik megoldásához” (lásd 35. o.). Ugyancsak rendkívül figyelemreméltó megállapítás, mely szerint „A kistermelői kör csökkenésének a gazdasági és a társadalmi hatásain túlmenően környezetvédelmi következményei is vannak” (lásd 36. o.).

„Az Európai Unióba belépett és jelölt országok gazdasága,” címmel 2010-ben jelent meg Burgerné Gimes Anna könyve (BURGERNÉ, 2010), mely 15 ország gazdaságát és kiemelten mezőgazdaságát vizsgálja a rendszerváltozás kezdetétől 2007-ig. Két részre: egy általános részre és egy részletes részre, azaz ország ismertetésre és elemzésre oszlik. Magyar nyelven ez a munka adja a legátfogóbb képet a vizsgált országok mezőgazdaságáról. A Szerző egyik fontos megállapítása, hogy „A gazdaságok általános fejlődésénél kevésbé fejlődött jól mezőgazdaságuk. A rendszerváltozás utáni agrárreformokkal létrehozott tulajdoni és gazdálkodási szerkezet nem szolgálta a hatékonyság emelkedését” (BURGERNÉ, 2010: 323. o.)

Sajnos az uniós statisztikák nem tesznek különbséget magángazdaság és társas gazdaság között. A Szerző úgy ítélte meg, hogy az 50 hektáron aluliak döntően magángazdaságok, míg az azon felüliek között találhatók a nagyobb társas gazdaságok. A termőterületet

figyelembe véve megállapítást nyert, hogy az 5 hektár alatti gazdaságok száma minden országban jóval nagyobb mint területük. Magyarországon nem csak az 50 hektáron felüli társas gazdaságok, hanem az ilyen magángazdaságok száma is jelentős. BURGERNÉ közlése szerint az új földreformok nagy mértékben teremtettek minigazdaságokat, azaz 1 ESU-nál (European Size Unit, azaz EUME) kisebb gazdaságokat. Területük csekély, de a mezőgazdaságban dolgozó személyek 40%-a és a teljes munkaidős munkaerő 24%-a 2006-ban itt dolgozott! (BURGERNÉ, 2010).

Az AKI kutatói közül többen foglalkoztak az elmúlt évtizedben az egyéni gazdaságok gazdasági és társadalmi problémáival. Több tanulmányban (HAMZA et al., 2002; HAMZA et al., 2001; TÓTH, 2000a; TÓTH, 2000b; DORGAI szerk., 2004) vizsgálták a mezőgazdasági foglalkoztatással kapcsolatos kérdéseket. HAMZA et al. (2002) több javaslattal is éltek a változó körülményekre való tekintettel:

- akár fő, akár kiegészítő jellegű új munkahelyek létesítése, a vidék népességmegtartó, foglalkoztatási szerepvesztésének mérséklése;
- az EU-csatlakozást előkészítő foglalkoztatási politikára van szükség;
- a piacgazdaság igényeinek megfelelő képzési rendszer megteremtése,;
- időszerű az elsődlegesen szociális funkciójú, valamint piaci hatásoknak kitehető mezőgazdaság eltérő kezelése;
- a teljes munkaidős foglalkoztatási formák helyett a rugalmas, társítható megoldások (önfoglalkoztatás, részmunkaidős foglalkoztatás stb.) alkalmazása, amely az uniós foglalkoztatáspolitikai irányelveivel és gyakorlatával összhangban van.

Az AKI kutatói (HAMZA – TÓTH, 2006) az EU-csatlakozást követően a KSH és az AKI adatbázisainak elemzésével, továbbá empirikus kutatások eredményeire támaszkodva mélyreható vizsgálatokat végeztek az egyéni gazdaságok eltartóképességére és megélhetésben betöltött szerepére vonatkozóan. A hazai mezőgazdasági kis- és közepes gazdaságok (jellemzően egyéni gazdaságok) boldogulásának alapvető feltétele lenne a szövetkezés, melynek szükségességére számos hazai és külföldi szakember kutató (SZABÓ G. G., 2011; JAMES – SYKUTA, 2005; HANSEN et al., 2002; WILSON, 2000; ALVINCZ – VARGA, 2000; ROYER, 1999) rámutatott. Ennek elméleti és gyakorlati lehetőségeit, valamint buktatóit SZABÓ G. G. (2011) széleskörű szakirodalmi áttekintésre és nemzetközi tapasztalatokra támaszkodva taglalja. ALVINCZ – VARGA 2000-es tanulmányukban megfogalmazták,

hogyan az egyéni és családi gazdaságoknak a versenyképességét növelni a szövetkezetekbe való tömörülésük.

A „Changing Landscape of European Agriculture” (Essays in Honour of Professor Csaba Csáki) (FERTŐ, 2011) tanulmánykötetben a témához szintén szorosan kapcsolódó, figyelemreméltó tanulmányok jelentek meg. KOESTER – PETRICK (2010) dolgozatukban azt vizsgálták, hogy mi az oka annak, hogy Oroszországban óriás mezőgazdasági holdingok alakultak ki. Ennek alapvető okaként a szerzők a történelmi múltban gyökerező mentális jellemzőket említik. LERMAN (2010) a közép-ázsiai országok mezőgazdaságának fejlődését elemzi, különös tekintettel az egyéni gazdaságok igen jelentős szerepére. BALLMAN – SCHAFT (2010) a keletnémet mezőgazdaság átalakulásának folyamatát elemzi, melynek jellemző sajátossága, hogy a nyugati tartományoktól eltérően a nagy átlagterületű jogi személyek (szövetkezetek, korlátolt felelősségű gazdasági társaságok, részvénytársaságok) igen jelentős szerepet játszanak a mezőgazdaságban. Az egyéni gazdaságok a mezőgazdasági területnek mindössze egynegyedén gazdálkodnak a nyugati tartományok 90%-ával szemben. A szerzők megjegyzik, hogy a mezőgazdaság azon kevés szektorok egyike, amelynek a termelékenysége meghaladja a nyugati tartományok szintjét.

4. A gazdaság szerkezet alakulása Magyarországon és az EU-27-ben

A gazdaságstruktúrával több kutató (UDOVECZ et al., 2012; BEKE et al., 2011; KESZTHELYI – PESTI, 2008; KAPRONCZAI, 2007; TAKÁCS, 2005a; DORGAI et al., 2003; KOVÁCS – UDOVECZ, 2003; KOVÁCS, 2001; DORGAI et al. 1999) is foglalkozott az ezredfordulót követően. DORGAI et al. (2003) tanulmányukban az EU-csatlakozás előtt próbálták meghatározni a gazdaságilag életképes üzem fogalmát az EU fejlesztési támogatásainak érdekében a Standard Fedezeti Hozzájárulás (SFH) alapján. Az életképesnek ítélt üzemméret minimális küszöbértékét határozták meg. A két érték (2 millió Ft SFH és 1 millió Ft SFH) közötti különbség a támogatásra jogosult gazdaságok számát befolyásolja, az 1 millió SFH értéknél azonban bizonytalannak látták az életképességet. Véleményük szerint az egyéni termelők jelentős része nem lesz jogosult fejlesztési támogatásra.

TAKÁCS (2005a) elemzésében a 2003. évi gazdaság szerkezeti összeírás alapján hasonlítja össze a magyar mezőgazdaság helyzetét az EU-15 tagországaival. Tanulmányában kiemeli, hogy Magyarországon számos kisméretű, versenyképtelen gazdaság tevékenykedik. Vizsgálatában a magyar üzemi struktúrát Dániával, Belgiummal, Svédországgal, Finnországgal és Írországgal hasonlította össze és azt a következtetést vonta le, hogy a magyarországihoz hasonló nagyszámú (774 ezer) mezőgazdasági termelő a fentebb említett öt tagországban nem volt található. A magyar gazdaságok közel 80%-a a legkisebb bruttó termelési érték kategóriába (750 ezer Ft alatti) esett. A gazdaságok csupán 0,6%-a tartozott a 30 millió Ft feletti érték kategóriába, míg Dániában 42%, Belgiumban 49%, Svédországban 20%, Finnországban 16% és Írországon a 15% volt ez az arány. A gazdaságok döntő része tehát a legkisebb termelési értéket előállító kategóriába tartozott. A gazdaságokat termelési érték szerint vizsgálva kiderült, hogy a magyar gazdaságok túlszámú, versenyképessége, felszereltsége elmaradt a fentebb említett öt országtól a kialakult üzemszerkezet következtében. Az EU-15 tagállamaitól eltérő gazdaságstruktúrát a rendszerváltás utáni duális nagyüzemi és kisüzemi rendszer kialakulásával magyarázta.

KAPRONCZAI (2007) szerint a magyar mezőgazdaság gazdaság- és birtokstruktúrája különbözik az EU-15 meghatározó tagállamaiétól, de birtoknagysága a déli tagállamokéhoz (Görögország, Olaszország, Portugália) hasonlít. A Tesztüzemi

Rendszer alapján összehasonlította az EU-15-ök és Magyarország gazdaságszám megoszlását ökonómiai méretcsoportok³ szerint. Ebből kiderült, hogy Magyarországot a közepes méretkategória⁴ alacsony aránya jellemzi. BEKE et al. (2011) az EU tagországai közül 6 nyugati és 6 keleti ország elmúlt 10 évi mezőgazdasági teljesítményéről készítettek elemzést. Megállapították, hogy a keleti országok teljesítménye a tőlük elvárható szint közelében mozgott, miközben a nyugati országok teljesítménye elmaradt a várhatótól. A keleti országok a földterület használatának hatékonysága alig haladja meg a nyugati tagországok átlagának a felét. A keleti országok közül kimagasló teljesítményt Szlovénia, míg a nyugati országoknál Hollandia ért el. Azt a következtetést fogalmazták meg, hogy az újonnan csatlakozott országok teljesítményének javulását a közösségi forrásokból való magasabb részesedés segíthetné elő.

UDOVECZ et al. (2012) tanulmányukban az EU csatlakozás után a nyertesnek és vesztesnek vélt gazdaságokat vizsgálta. Kutatásukat az AKI tesztüzemi rendszerre alapozták, amiben a 4 000 eurónál nagyobb Standard Termelési Értékű⁵ (STÉ) gazdaságok találhatóak. A nyertes gazdaságok nagyobb mezőgazdasági területen gazdálkodtak, a takarmány jelentős részét maguk állították elő és rendelkeztek megfelelő szaktudással. Negatív kapcsolatot találtak a sikeresség és az állattenyésztés között. A vesztes gazdaságokhoz viszonyítva a nyertesek kevesebb állatot tartanak, illetve leépítették az állományt a társas vállalkozások tejtermelésének a kivételével.

4.1. A gazdaságok számának alakulása az EU-ban

Az EU tagállamaiban a mezőgazdaság szerkezete eltérően alakul a különböző földrajzi, éghajlati és természeti adottságoknak köszönhetően. Az EU-ban is rendszeresen elkészítik a gazdaságszerkezeti összeírást, mely segíti a mezőgazdaság helyzetének feltérképezését. Gazdaságszerkezeti összeírást 1970 óta 10 évente készítenek. A 10

³ Az ökonómiai üzemméret kifejezésére használják az Európai Méretegység (EUME) mutatóját. Az EUME kiszámításakor az euróban kifejezett standard fedezeti hozzájárulás értékét (SFH), vagyis a mezőgazdasági termelőtevékenység egységnyi méretére (1 hektár, 1 állat) vonatkozóan meghatározott normatív (átlagos időjárás és üzemi feltételekre vonatkoztatott) fedezeti hozzájárulást 1200-al osztjuk. 1 EUME egyenlő az üzem összes SFH-jának 1200 eurójával (KESZTHELYI, 2005).

⁴ 2003-ban az EU-ban a használt üzemméret-kategóriák szerint a 8 EUME alatti gazdaságok tartoznak a kicsi, a 8-40 EUME közöttiek a közepes, a 40 feletti a nagy méretkategóriába.

⁵ Az üzemméretet Standard Termelési Értékben mérik, ami a gazdaságok tartós kibocsátását fejezi ki a termelőeszköz-ellátottság, a termelési szerkezet és a termőhelyi adottságok függvényében. A termelő tevékenységek (hektárral és éves átlagos állatlétszámmal) STÉ-jét a tevékenységek adott üzemből található méretével megszorozva, majd a szorzatokat összegezve a gazdaság STÉ-jét kapjuk, amit euróban fejeznek ki (UDOVECZ et al., 2012).

évente végzett összeírások között 3 kisebb felmérést végeznek 2, illetve 3 évente. A tagországok hatáskörébe tartozik a gazdasági küszöb meghatározása. Az Európai Parlament és a Tanács 1166/2008/EK rendelkezik a gazdaságszerkezeti felmérésekről és a mezőgazdasági termelési módszereket vizsgáló felmérésről. A rendelet tárgya a mezőgazdasági gazdaságok szerkezetéről szóló, összehasonlítható közösségi statisztikák előállítása és a mezőgazdasági termelési módszereket vizsgáló felmérések készítése. A rendeletben leírt felmérés kiterjed:

- azokra a gazdaságokra, ahol a mezőgazdasági hasznosítású terület nagysága legalább 1 hektár;
- azokra a gazdaságokra, ahol a mezőgazdasági hasznosítású terület 1 hektárnál kisebb, akkor, ha ezek a gazdaságok bizonyos hányadot eladásra termelnek, illetve ha termelési egységük meghalad bizonyos fizikai küszöbértékeket (INTERNET 3).

A rendelet továbbá kitér azokra a tagállamokra is, amelyek egy hektárnál nagyobb felmérési küszöbértéket alkalmaznak. Ezeket a tagországokat kötelezi, hogy a küszöbértéket úgy határozzák meg, hogy ezzel csak azokat a legkisebb gazdaságokat zárják ki a felmérésből, amelyek együttesen az adott tagállam közbirtok nélküli teljes használatban lévő mezőgazdasági területének legfeljebb 2%-át, vagy a nagyállategységben (NE) kifejezett teljes állatállomány legfeljebb 2%-át képviselik. Továbbá rendelkezik arról is, hogy a gazdaságszerkezeti felmérésekben és a mezőgazdasági termelési módszereket vizsgáló felmérésben alkalmazandó küszöbértékek⁶ bármelyikét elérő gazdaságoknak minden esetben szerepelniük kell a felmérésben. Ennek megfelelően az összeírásnak le kell fednie az EU-27 tagállamok állatállományának és mezőgazdasági területének a 98%-át. A legtöbb tagországban a rendeletben meghatározott küszöbértékeket alkalmazzák, de az új tagországokban akadnak ettől alacsonyabb értékek is (pl. Lengyelország, Magyarország). Jelen fejezetben csak az EU-27 tagországaiban található szélsőértékeket mutatom be, mert a tagországok többségénél azonos vagy közel azonos gazdaságküszöböt határoztak meg.

⁶ Hasznosított mezőgazdasági terület (szántó, konyhakert, gyepek, ültetvények) 5 ha, szabadföldi ültetvények (gyümölcsös-, bogyós-, citrus- és olívaültetvények, szőlők és faiskálák) 1 ha, egyéb intenzív termesztés (friss zöldségfélék, dohány, komló, gyapot) 0,5 ha, üvegházban vagy más védőtakarás alatt termesztett növények 0,1 ha, szarvasmarha 10 egyed, sertés 50 egyed (tenyészkoca – 10 egyed), juh 20 egyed, kecske 20 egyed, baromfi 1 000 egyed.

A gazdaság szerkezeti összeírás határértékei az EU egyes tagállamaiban ⁷
(EUROSTAT, 2012):

- Dánia: 5 ha mg-i terület
- Cseh Köztársaság: 5 ha mg-i terület
- Németország: 5 ha mg-i terület
- Egyesült Királyság: 5 ha mg-i terület
- Svédország: 2 ha szántó, 50 tehén, 250 szarvasmarha, 50 koca vagy 50 sertés, 50 anyajuh, 100 baromfi
- Ausztria: 1 ha mg-i terület, 0,25 ha ültetvény, 3 szarvasmarha, 5 sertés, 10 juh/kecske, 100 baromfi
- Franciaország: 1 ha mg-i terület 0,2 ha ültetvény, 1 tenyészállat, 2 szarvasmarha, 6 anyajuh, 5 sertés
- Magyarország: 0,15 ha mg-i terület, 0,05 ha ültetvény, 1 szarvasmarha, sertés, juh, kecske, ló, 50 baromfi
- Ciprus: 0,1 ha összterület., 0,05 ha üvegház, 1 tehén, 2 bika/ló, 5 sertés/juh/kecske, 50 csirke
- Lengyelország: 0,1 ha mg-i terület, > 0,1 ha + 1 szarvasmarha/ló/koca, 5 sertés, 3 juh/kecske, 30 baromfi
- Görögország: 0,1 ha mg-i terület, 0,05 ha üvegház, 1 tehén, 2 bika/ló, 5 sertés/juh/kecske, 50 baromfi

A 2010-es összeírás volt az első, amely mind a 27 tagállamra, illetve Norvégiára és Svájcra is kiterjedt, valamint előzetes adatokat tartalmaz Horvátországról. Minden tagország maga határozza meg a gazdasági küszöböt, azonban egyes tagországok esetében ez nagyon alacsony. A felmérésben csak a küszöböt elért gazdaságok szerepelnek. A mezőgazdasági terület és állatállomány 98%-os felmérést úgy érik el, hogy a legtöbb országban a küszöbértéket 1 ha mezőgazdasági terület felett jelölik meg. A Cseh Köztársaság, Dánia, Németország, Svédország és az Egyesült Királyság kivételnek számítanak, mert ott a gazdasági küszöb minimuma 5 hektár. Számos tagországban viszont 1 hektárnál alacsonyabb a gazdasági küszöb mértéke (Ciprus, Lengyelország, Görögország és Magyarország).

⁷ Az 1 ha alatti gazdaságok csak abban az esetben vehetők figyelembe, ha kereskedelmi célra is termelnek (Magyarország: 0,15 ha a határérték).

Magyarországon két adatbázis ad lehetőséget a gazdaságok társadalmi-gazdasági szerepének a vizsgálatára: a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) gazdaságszerkezeti és általános mezőgazdasági összeírásai révén gyűjtött adatok, valamint az Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) által gondozott teszüzemi adatbázis. A KSH adatbázisaiban egyéni gazdaságnak minősül az a háztartás, amely elérte vagy meghaladta az összeírás eszmei időpontjában meghatározott gazdaságküszöböt (a 2010. évi általános mezőgazdasági összeírásnál a küszöbértékeket lásd lentebb). Ezzel szemben az AKI adatbázisában a 4 000 EUR Standard Termelési Értéket (STÉ) elért gazdaságokra korlátozza a vizsgálatokat (2010 előtt 2 európai méretegység (EUME) volt a minimum⁸). A KSH 2010-ben 567 ezer gazdaságot tartott számon, ezzel szemben az AKI teszüzemi rendszerében az adatgyűjtés 1 920 mintaüzemre terjedt ki, ami 106 ezer mezőgazdasági olyan vállalkozást reprezentált, amelyek termelési értéke meghaladja a 4 000 EUR Standard Termelési Értéket (STÉ) (KESZTHELYI – PESTI, 2012). KOVÁCS – UDOVECZ (2003) szerint a Tesztüzemi Rendszer lehetővé teszi, hogy azonos rendszerben, azonos mutatók alapján hasonlítsák össze a mezőgazdasággal foglalkozó gazdaságokat Magyarország és az EU tagállamai között.

A felsorolásból láthatjuk, hogy a gazdaságok számbavételénél a megállapított gazdasági küszöb mértéke igen alacsony, ezért az itt összeírt gazdaság fogalma jelentősen eltér az üzemgazdaságban használt definícióktól. A KSH a gazdaság fogalmába a vidéki háztartásokat is beleérti, így az agrárpolitika által megcélzott mezőgazdasági üzemek (árutermelő gazdaságok) „elvesznek” a számokban. Ennek köszönhetően 576 ezer gazdaságot (567 ezer egyéni gazdaság és 8,8 ezer társas vállalkozás) tartanak nyilván Magyarországon, melyből csupán 180 098 gazdaság SAPS kedvezményezett, illetve mindössze 95 000 gazdaság kereskedelmi célú (POTORI et al., 2012). Ezzel szemben a KESZTHELYI – PESTI (2012) által készített 2010. évi Tesztüzemi Rendszerben 1 528 egyéni gazdaság szerepelt, amely a 4 000 STÉ-nél nagyobb gazdaságokat tartalmazza összesen 99 000 gazdaság reprezentálásával. A vizsgált 99 000 gazdaság az összes egyéni gazdaság által használt földterület 88%-kát művelte és az összes STÉ (ez az egyéni gazdaságok által termelt STÉ) 80%-át állította elő. A 392 társas vállalkozás 6 332 üzemet képvisel, az általuk használt földterület 99%-kát művelve az STÉ 100%-át képviselik.

⁸ 2009-ig az EUROSTAT Gazdaságszerkezeti Összeírásában és az FADN-ben a Standard Fedezeti Hozzájárulás (SFH) alapú tipológiát használták az üzemméret és a tevékenységi irány meghatározására.

A gazdaságküszöb által meghatározott gazdaságok száma vegyes képet mutat az EU-ban (19. táblázat). 2007-ben az EU-27-ben 7,3 millió kereskedelmi célú gazdaságot és 6,4 millió kisgazdaságot tartottak nyilván. A 2010. évi adatok a gazdaságok számának jelentős csökkenését mutatják az egyes tagországokban. 2007-2010 között 13,7-ről 11,9 millióra, azaz 14%-kal csökkent a gazdaságok száma. A legnagyobb mértékű csökkenést Szlovákiában (-65%), a Cseh Köztársaságban (-42%) és Lengyelországban (-37%) regisztrálták. A gazdaságok száma a vizsgált időszakban Máltán, Portugáliában és Írországból emelkedett.

19. táblázat: A gazdaságok száma az EU tagállamokban (ezer gazdaság)

Tagországok	Gazdaságok száma		Tagországok	Gazdaságok száma	
	2007	2010		2007	2010
Belgium	48,0	42,9	Luxemburg	2,3	2,2
Bulgária	493,1	370,5	Magyarország	626,3	576,8
Cseh Köztársaság	39,4	22,9	Málta	11,0	12,5
Dánia	44,6	42,1	Hollandia	76,7	72,3
Németország	370,5	299,1	Ausztria	165,42	150,3
Észtország	23,3	19,6	Lengyelország	2 390,9	1 506,6
Írország	128,2	139,9	Portugália	275,1	305,3
Görögország	860,1	674,9	Románia	3 931,3	3 859,0
Spanyolország	1 043,9	989,8	Szlovénia	75,3	74,7
Franciaország	527,3	516,1	Szlovákia	68,9	24,5
Olaszország	1 679,4	1 620,9	Finnország	68,2	63,9
Ciprus	40,1	38,9	Svédország	72,6	71,1
Lettország	107,7	83,4	Egyesült Királyság	299,8	186,7
Litvánia	230,3	199,9	EU-27	13 700,4	11 966,4

Forrás: EUROSTAT, 2012

Az EU-27 kisgazdaságainak (elsősorban önellátásra termelők) 32%-a Romániában gazdálkodott. Az EU-27 kereskedelmi célú gazdaságainak több mint 20%-a Lengyelországban és Olaszországban volt megtalálható. A legtöbb gazdasággal (3,9 millió gazdaság) Románia rendelkezett, a legkevesebbel pedig Luxemburg (2 200 gazdaság). 2010-ben a román (32%) és olasz (14%) gazdaságok száma az EU-27

tagországok összes gazdaságának mintegy 46%-át tette ki. A gazdaságok számát tekintve meghatározó még Lengyelország és Magyarország az EU gazdaságainak 13, illetve 5%-át képviselve.

Említést érdemel, hogy az egyes tagországok gazdaságainak számában mutatkozó jelentős eltérések elsősorban a tagországok által meghatározott egymástól eltérő gazdaságküszöböknek köszönhető, ezért nem indokolt csupán a gazdaságok számából megítélni az adott tagország mezőgazdaságának a súlyát. A tagországokban nyilvántartott gazdaságok száma és a mezőgazdaság kibocsátása között nincs releváns kapcsolat. Ebből következik, hogy indokolt azt is megvizsgálni, hogy a tagországban a munkaerő felhasználás és a földhasználat mellett hogyan alakul a mezőgazdasági kibocsátás.

A 2010. évi általános mezőgazdasági összeírás eredményei alapján elmondható, hogy 24 tagállam (Belgium, Luxemburg és az Egyesült Királyság adatai nem elérhetőek) kibocsátása közel 270 milliárd EUR volt, ebből Franciaország, Olaszország és Németország részesedése meghaladta az 50%-ot. Bulgária, Észtország, Ciprus, Lettország, Litvánia, Málta, Szlovénia és Szlovákia egyenként pedig az uniós kibocsátás 1%-át sem érte el. Magyarország 2%-kal (5,2 milliárd EUR), Románia 4%-kal (10,4 milliárd EUR), Lengyelország és Hollandia 7%-kal (18,9-18,9 milliárd EUR) járult hozzá a kibocsátáshoz.

Három tagország (Belgium, Luxemburg és Egyesült Királyság) adatainak kivételével az EU mezőgazdasági kibocsátásának 47%-át a 250 000 EUR feletti kibocsátással rendelkező gazdaságok tették ki. Az EU-ban e nagygazdaságok az összes gazdaság számának mindössze 2%-át képviselték, miközben az összes mezőgazdasági terület 25%-át művelték. A 2 000 EUR alatti kibocsátással rendelkező gazdaságok a mezőgazdasági terület mindössze 5%-át hasznosították (EUROSTAT, 2012).

4.2. A gazdaságok számának alakulása Magyarországon

A privatizáció, a szövetkezeti átalakulások, az egyéni és csoportos kiválások következtében Magyarországon 1990 óta egy olyan mezőgazdasági vállalkozói struktúra alakult ki, amely a legszínesebb ágazatnak tekinthető a nemzetgazdaság

egészeben, de gazdaságstruktúrája az Európai Unió tagállamainak többségétől is eltér. A vállalkozások valamennyi formája megtalálható benne.

Magyarországnak az Európai Unió tagállamainak többségétől eltérő üzemszerkezete van. Sajátosságnak tekinthető a kétpólusú gazdaságszerkezet (a földtulajdon rendkívüli mértékű elaprózódásával), amit a nagyobb méretű gazdaságok és a kisüzemek jelentenek. A rendszerváltást követően a középüzemek súlya növekedni kezdett, de napjainkra sem vált meghatározóvá. Az elaprózott tulajdoni szerkezettel ellentétben a földhasználat viszonylag koncentrált. A duális struktúra nem csupán a földhasználatban, hanem a gazdaságok piachoz való viszonyában, ahhoz való alkalmazkodóképességében is tetten érhető. Egy adott ország versenyképességét döntően befolyásolja a kialakult üzemi struktúra. Magyarországon jelenleg is egy vitatott kérdés a meglévő üzemi struktúra helytállósága, elsősorban a mezőgazdasági tevékenységet végzők magas számát hangsúlyozzák (FORGÁCS, 2006b).

Ha a társas vállalkozásokon belül vizsgáljuk az egyes vállalkozási típusokat, akkor a legnagyobb számban a kft.-k fordulnak elő, melyek száma évek óta növekszik, 2004-hez képest 25,7%-kal többet, azaz 8 247 darab kft.-t tartottak nyilván 2011-ben. A részvénytársaságok száma 2004-hez képest csökkenő tendenciát mutat, 2011-ben 313 szerepelt a regisztrációban (20. táblázat). A bt.-k számában is csökkenés figyelhető meg 2004-2011 között 4 408-ról 3 007-re esett vissza.

A társas vállalkozások között tartják nyilván a szövetkezeteket. A régi típusú szövetkezetek (termelőszövetkezetek) fontos szerepet játszottak a magyar mezőgazdaságban a rendszerváltás előtt. 2011-re a szövetkezetek száma 51%-kal csökkent. A szövetkezeteken belül a termelő típusú szövetkezetek száma és aránya még erőteljesebben esett vissza, ezzel szemben az új típusú szövetkezetek száma jelentősen megnőtt. (A termelői csoportok és a zöldség-gyümölcs ágazatban működő termelői szerveződések egy része ugyanis szövetkezeti, míg másik hányada gazdasági társasági formában működik (BARTA et al., 2010)). A mezőgazdasági szövetkezetek száma 2000-2012 között 2 272-ről 1 027-re esett vissza (KSH, 2013k).

20. táblázat: A mezőgazdaságban, az erdőgazdálkodásban és a halászatban regisztrált vállalkozások száma gazdálkodási forma és létszám kategóriák szerint*

Megnevezés	2004	2008	2009	2010	2011
Társas vállalkozás	14 448	13 940	13 352	13 444	13 705
Ebből: kft.	6 561	7 214	7 279	7 684	8 247
részvénytársaság	330	320	315	319	313
betéti társaság	4 408	3 923	3 458	3 201	3 007
szövetkezet	1 749	1 136	1 004	960	891
Egyéni vállalkozás	41 478	374 661	393 578	406 735	418 561
Ebből: vállalkozói igazol- vánnyal rendelkező	20 750	19 230	17 273	18 295	18 193
őstermelő ^(a) és egyéb	20 728	355 431	376 305	388 440	400 368
Vállalkozás összesen	56 984	389 537	407 870	420 179	432 266
Ebből: legalább 500 fős	17	9	7	6	8
250–499 fő	26	26	24	25	23
50–249 fő	485	387	353	317	296
20–49 fő	844	661	647	633	617
10–19 fő	922	877	796	781	772
1–9 fő	24 086	362 805	354 731	351 000	343 970
0 fő és ismeretlen	30 604	24 772	51 312	68 414	86 580

*2004-2008 között TEÁOR'03, 2009-től TEÁOR'08 szerint, a mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat szervezetei.

a) 2008-ban az őstermelők száma az adószám-regisztrációs kötelezettségük miatt nőtt ugrásszerűen.

Forrás: KSH, 2012m

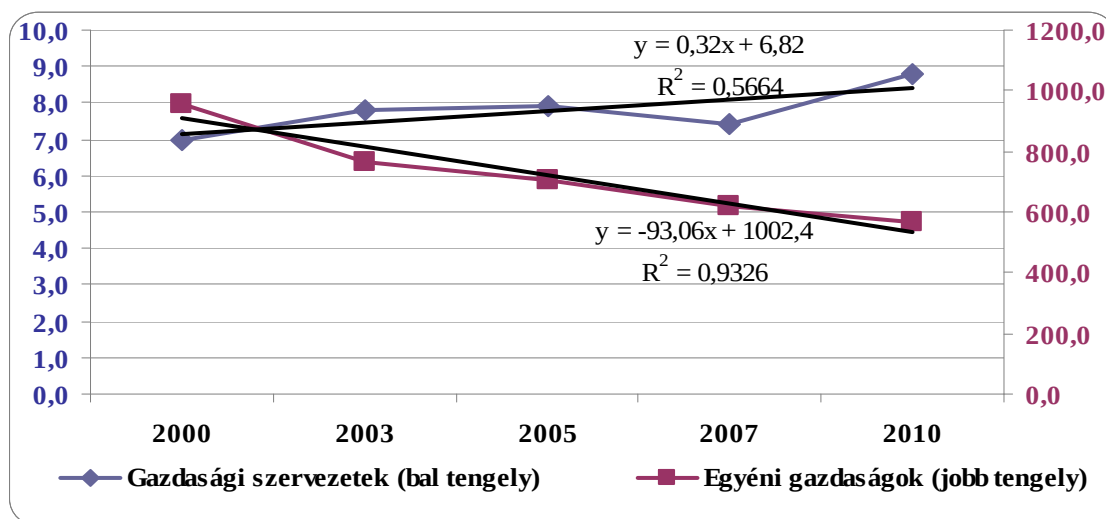
A KSH adatbázisaiban egyéni gazdaságnak minősül az a háztartás, amely elérte vagy meghaladta az összeírás eszmei időpontjában meghatározott **gazdaságküszöböt**.

A 2010. évi Általános Mezőgazdasági Összeírásnál (ÁMÖ) ez a gazdaságküszöb:

- a háztartás összes termőterülete 1500 m² vagy több, vagy
- összes gyümölcsös- és/vagy szőlőterülete 500 m² vagy több, illetve üvegház vagy más (járható) védőtakarás alatti termesztő területe 100 m² vagy több vagy
- mezőgazdasági haszonállat állománya legalább egy nagyobb haszonállat (szarvasmarha, sertés, ló, juh, kecske, bivaly, strucc) vagy
- 50 tyúk, illetve más baromfi (liba, kacska, pulyka, gyöngyös) vagy
- 25–25 házinyúl, prémes állat, húsgalamb vagy
- 5 méhcsalád, illetőleg
- mezőgazdasági szolgáltatást végzett az elmúlt 12 hónap során (KSH, 2008b; INTERNET 3).

Az Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000-2010 közötti időszak adatait elemezve megállapítható, hogy a társas vállalkozások száma némileg növekedett, míg az egyéni gazdaságoké⁹ folyamatosan és erősen csökkent (2000-ben még 958 534 egyéni gazdaságot tartottak nyilván, 2010-re 567 ezerre csökkent). Ez a folyamat az EU-csatlakozás után is folytatódott, így 2010 nyarán 8,6 ezer gazdálkodó és 567 ezer egyéni gazdaság adatainak a felmérésére került sor (19. ábra). Ezt a folyamatot támasztja alá a trendszámítás eredménye is. A társas vállalkozások esetében évente átlagosan 320 gazdasággal gyarapodott, míg az egyéni gazdaságoknál 93 ezerrel csökkent. A társas vállalkozások esetében 0,56-os, az egyéni gazdaságoknál pedig 0,93-os R^2 értéket kaptuk. Ennek értelmében az első esetben kisebb pontossággal, míg a második esetben nagy pontossággal illeszkednek az adatok a trendvonalhoz.

19. ábra: A gazdaságok számának az alakulása (ezer gazdaság)

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2010 alapján

Az egyéni gazdaságok esetében az 567 ezer gazdaság adata arra utal, hogy a gazdaságok számbavételénél a gazdaságküszöb mértéke igen alacsonyan lett megállapítva (lásd. előző oldal), ugyanakkor rajtuk kívül még közel 1,1 millió háztartásban (ház körüli és az üdülőkhöz tartozó kertekben) folytattak mezőgazdasági tevékenységet. Az AKI tesztüzemi adatbázisának az alapsokaságát csak 80-90 ezer 2 EUME feletti gazdaság képezte 2010-ig (KESZTHELYI – PESTI, 2011). A gazdaságküszöbből adódó

⁹ Egyéni gazdaság: a mezőgazdasági tevékenységet folytató háztartás és az adószámmal rendelkező egyéni vállalkozás által működtetett gazdaság, amely elérte vagy meghaladta a meghatározott gazdaságküszöböt.

különbségek korábban már elemzésre kerültek. Fontos azonban megjegyezni, hogy az ÁMÖ-2010 adatait vizsgálva kiderül, hogy Magyarország akkor is megfelelné a 98%-os lefedettségnek, ha 1 hektárnál húznánk meg a küszöbértéket. Ebben az esetben a vizsgált gazdaságok száma 415 219 egyéni és társas gazdasággal csökkenne (az egyéni gazdaságok 72%-a, a társas vállalkozások 0,4%-a esne ki a gazdaság fogalma alól). KSH ÁMÖ-2010-es adatai alapján 415 219 gazdaság tevékenykedik 1 hektár alatt, az általuk művelt terület nagysága pedig csupán 84 567 hektár. A gazdaságküszöb meghatározásánál valószínűleg politikai motivációk is szerepet játszanak, ugyanis a kibocsátás helyett a gazdaságok száma élvez prioritást. A hatékonyságot a bruttó kibocsátás és hozzáadott-érték változása sokkal jobban tükrözi, mint a gazdaságok száma.

4.3. A mezőgazdasági munkaerő felhasználás az EU-ban

A mezőgazdasági munkák szezonális jellegéből adódó alkalmi munkavégzés árnyalja a foglalkoztatásról kialakult képet. A munkaerő-felhasználás a mezőgazdaságban különböző jellegű, attól függően, hogy társas vállalkozásról vagy egyéni gazdaságról van-e szó. A társas vállalkozásokban foglalkoztatottak többnyire napi 8 órában végzik tevékenységüket, az egyéni gazdaságokban általában naponta csupán néhány órát dolgoznak. Az utóbbinál jelentős a részmunkaidős és az időszakos munkát végzők aránya. Az éves munkaerőegység (ÉME) fogalmának bevezetése jelentette a megoldást az összehasonlításhoz, ami a néhány órás munkavégzés teljes munkaidős munkavégzésre (évi 1 800 óra) történő átszámítását teszi lehetővé. Az éves munkaerőegység egyenértékű a teljes munkaidős foglalkoztatással. Az ÉME megfelel annak a munkamennyiségnek, amit egy személy teljes munkaidőben a mezőgazdaságban végez 12 hónapon át. Az EU gyakorlatában megkülönböztetjük a fizetett és a nem fizetett munkavégzést. Utóbbi az egyéni gazdaságokban a háztartások tagjai által végzett mezőgazdasági munkát jelenti. A kiegészítő tevékenységként végzett mezőgazdasági munka is munkaerő-ráfordításként kerül elszámolásra, vagyis a nem mezőgazdasági főtevékenységű foglalkoztatottak mezőgazdasági munkáját is figyelembe veszik az éves munkaerőegység kalkulációjánál.

Az EU-27-ben hozzávetőleg 25 millió fő végez mezőgazdasági munkát. Az összes felhasznált munkaerő 9,7 millió ÉME volt 2010-ben, ami mintegy 9,7 millió teljes

munkaidőben mezőgazdasági tevékenységet végző foglalkoztatottnak felel meg (21. táblázat). Az EU-ban felhasznált munkaerő mennyiségén belül a legmagasabb arányt Lengyelország (19,5%) és Románia (16,5%) képviselte. A 2007. évi 11,7 millió ÉME 2010-re 17%-kal csökkent. Írország (+11%), Portugália (+7) és Magyarország (+5) kivételével valamennyi tagországban visszaesett a felhasznált munkaerő. A legnagyobb mértékű csökkenés Szlovákiában (közel 40%), Ausztriában, Romániában, Olaszországban és Cipruson (30%) következett be.

21. táblázat: A felhasznált munkaerő mennyiség az EU-27 tagállamában (ezer ÉME)

Tagországok	Munkaerő		Tagországok	Munkaerő	
	2007	2010		2007	2010
Belgium	66	62	Luxemburg	4	4
Bulgária	491	407	Magyarország	403	424
Cseh Köztársaság	137	108	Málta	4	5
Dánia	56	52	Hollandia	165	162
Németország	609	545	Ausztria	163	114
Észtország	32	25	Lengyelország	2 263	1 897
Írország	148	165	Portugália	338	363
Görögország	569	404	Románia	2 205	1 610
Spanyolország	968	889	Szlovénia	84	77
Franciaország	805	780	Szlovákia	91	56
Olaszország	1 302	954	Finnország	72	60
Ciprus	26	19	Svédország	65	57
Lettország	105	85	Egyesült Királyság	341	266
Litvánia	180	147	EU-27	11 693	9 737

Forrás: EUROSTAT, 2012; EUROSTAT, 2011

2007-2010 között a családi munkaerő aránya ÉME-ben kifejezve 78-ról 75%-ra esett vissza, a rendszeresen dolgozó nem családi munkaerő aránya 17-ről 15%-ra csökkent, míg a nem rendszeresen dolgozó nem családi munkaerő aránya nem változott, 8% körül alakult 2007-ben és 2010-ben is. A családi munkaerő nagysága az EU-27-ben 7 547 ÉME volt 2010-ben. 11 tagországban (Bulgária, Írország, Görögország, Lettország, Málta, Ausztria, Lengyelország, Portugália, Románia, Szlovénia, Finnország) ennek az

aránya az összes ÉME-n belül elérte vagy meghaladta a 80%-ot. A legnagyobb mértékű családi munkaerő felhasználás Lengyelországban (1,8 millió ÉME) és Romániában (1,4 millió ÉME) volt. Az összes munkaerőn belül a nem családi munkaerő 1,4 millió ÉME volt, aminek az aránya a Cseh Köztársaságban (75%), Szlovákiában (72%), Dániában (72%), Franciaországban (56%) és Észtországban (47%) volt a legmagasabb 2010-ben (EUROSTAT, 2012). Az EU-27 országaiiban mindössze 8%-ot tett ki a kisegítő (nem családtag) munkaerő.

A munkaerő felhasználás az évi 2 000 EUR kibocsátás alatti gazdaságokban volt a legmagasabb (az összes ÉME 14%-a). A legkisebb kibocsátási osztályon belül (2 000 EUR) Bulgáriában (49%) és Magyarországon (40%) volt a legmagasabb a munkaerő felhasználás. A felhasznált éves munkaerőegység 12%-a 4 000-7 999 EUR kibocsátási kategóriában került felhasználásra. A legkisebb ÉME felhasználás (az összes ÉME 5%-a) a 250 000-499 999 EUR kategóriában volt, az 500 000 EUR feletti kibocsátási kategóriában pedig az összes ÉME 9%-a. A Cseh Köztársaságban (65%) és Szlovákiában (56%) volt a legmagasabb a munkaerő felhasználás az 500 000 EUR feletti kibocsátási kategóriában.

4.4. A mezőgazdasági foglalkoztatás alakulása Magyarországon

Magyarországon 2011-ben 3,8 millió aktív foglalkoztatott volt, ebből a foglalkoztatottak körülbelül 70%-a a szolgáltatásban, 25%-a az iparban és mindössze 5%-a a mezőgazdaságban dolgozott (KSH, 2012n). Ennek megfelelően 185 ezer fő dolgozott a mezőgazdaságban, az erdőgazdálkodásban és a halászatban, vagyis csökkent az előző időszakhoz képest. Az EU-15 fejlett tagországaiban az aktív foglalkoztatottak mindössze 2%-a dolgozott a mezőgazdaságban. Ennek legfőbb oka, hogy a gépesítettség javulásával párhuzamosan csökkent a foglalkoztatás mértéke, ugyanis a korszerű, precíziós mezőgazdasági gépekkel pontosabb, megbízhatóbb munkavégzést lehet elérni a munkatermelékenység látványos javulása mellett.

1980-ban a mezőgazdaság aktív keresőinek állománya megközelítette az egymillió főt (a nemzetgazdaság aktív keresőinek 19%-a), 1990-re ez a szám 700 ezerre (15,5%) csökkent, elsősorban a nem profil jellegű tevékenységet végző melléküzemágak (szervezetileg tartoztak a mezőgazdasághoz, de nem tevékenységi elhatárolásban)

felszámolásával és a külföldi piac beszűkülésével. A lakossági munkaerő-felmérés adatai szerint 2011-ben a mezőgazdaságban 185 ezer fő dolgozott (a foglalkoztatottak 4,9%-a). A mezőgazdasági technológia fejlődésével a mezőgazdasági foglalkoztatottak további csökkenésére számíthatunk (KSH, 2012m).

A versenyképes és hatékony mezőgazdasági termeléshez elengedhetetlen a humántőke megfelelő képzettsége, iskolázottsága. Magyarországon a mezőgazdaságban foglalkoztatottak iskolázottsága, annak ellenére, hogy az elmúlt másfél évtizedben számottevően javult, még ma is alacsony. A mezőgazdasági foglalkoztatást számos tényező befolyásolja, mind a társas vállalkozásoknál, mind az egyéni gazdaságoknál. Az egyik legfontosabb tényező a jövedelem alakulása. A nemzetgazdaság más ágazataiban magasabb jövedelem érhető el, ami a mezőgazdaságból történő elmozdulást eredményezi. A társas vállalkozások esetében jelentős munkaerő-megtakarítást eredményez a nagyüzemi technológia elterjedése, ami a hatékonyság növekedését is maga után vonzza. Az egyéni gazdaságoknál már kevésbé beszélhetünk a technológiai színvonal javításáról, ami a megszokásra, a hagyományok tiszteletére, a kisebb jövedelmezőségre és elöregedő korosztályra vezethető vissza. Erre hívja fel a figyelmet POPP (szerk.) et al. (2009) tanulmánya, amelyben megfogalmazza, hogy a gazdálkodók alkalmazkodóképességének egyik feltétele az innováció. Az egyéni gazdálkodók egyik legnagyobb problémája a nyitási hajlandóság hiánya az új felé. Az egyéni gazdaságok számának csökkenéséhez nagymértékben hozzájárul, hogy a fiatalabb családtagok a mezőgazdaságon kívül vállalnak munkát. A mezőgazdasági munkaerő helyben maradását nagymértékben befolyásolja az életkor és az iskolai végzettség.

A 22. táblázat alapján elmondható, hogy az egyéni gazdaságoknál a gazdálkodók 78,5%-a csupán gyakorlati tapasztalattal rendelkezik, 7,8%-nak egyáltalán nincs iskolai végzettsége. Nyolc osztályt végzett a gazdálkodók 5%-a, középfokú végzettséggel 6%-a, felsőfokú végzettséggel 2,7% rendelkezik. Régió szinten vizsgálva legrosszabb mutatókkal az észak-magyarországi régió rendelkezik. A mezőgazdaságban dolgozó egyéni gazdák 80,8%-a csak gyakorlati tapasztalattal rendelkezik. Nyolc osztállyal az országos átlagnál kevesebben 3,5%-a, középfokú és felsőfokú végzettséggel 6,8% rendelkezik. Az Észak-alföldi régió az országos szinthez hasonló értékekkel rendelkezik. Az egyéni gazdaságoknál a gazdálkodók 79,5%-a csupán gyakorlati

tapasztalattal bír, 6,2%-nak egyáltalán nincs iskolai végzettsége. Nyolc osztályt végzett a gazdálkodók 6%-a, középfokú végzettséggel 5,8%-a, felsőfokú végzettséggel 2,5% rendelkezik.

22. táblázat: A gazdálkodók száma az egyéni gazdaságokban a mezőgazdasági végzettség szerint 2010-ben (fő)

Megnevezés	Legmagasabb mezőgazdasági végzettség					
	nincs	gyakorlati tapasztalat	Alap-fok	Közép-fok	Felső-fok	összesen
Országosan	44 632	445 340	28 356	34 087	15 031	567 446
Észak-Alföld	8 789	112 983	8 426	8 233	3 611	142 042
Hajdú-Bihar	4 408	34 014	2 740	2 803	1 189	45 154
Jász-Nagykun-Szolnok	2 391	18 949	1 558	2 096	973	25 967
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1 990	60 020	4 128	3 334	1 449	70 921

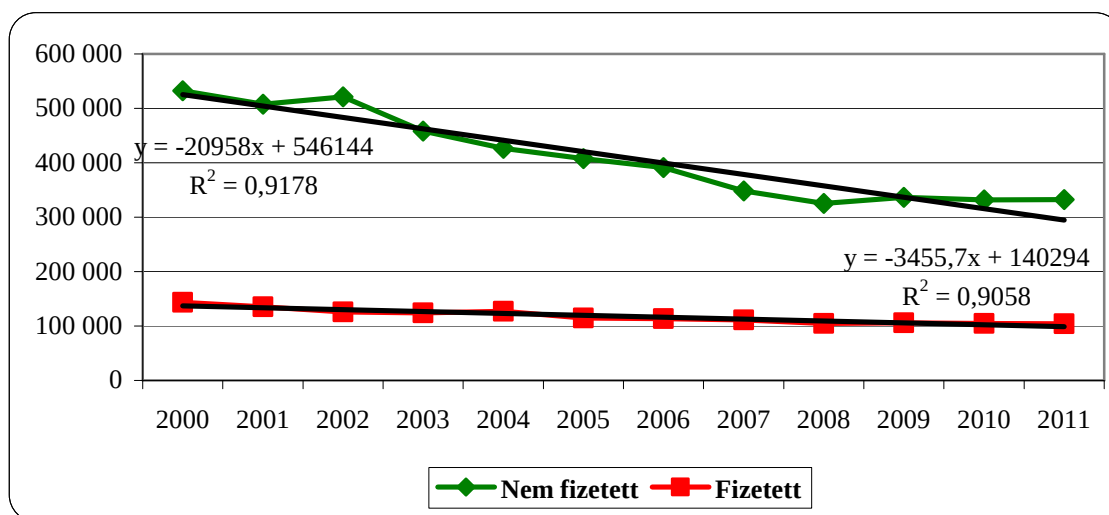
Forrás: KSH, 2011c

Az EU tagországok gazdaságaiban 9,7 millió munkaerőegységet használtak fel 2010-ben, ami 9,7 millió teljes munkaidőben dolgozó foglalkoztatottnak felel meg. Magyarországon a mezőgazdasági vállalkozások 2010-ben 440 ezer éves munkaerőegységet használtak fel, amely alig változott a megelőző évekhez képest. A mezőgazdasági munkaerő-felhasználás belső szerkezetében nem történt számottevő változás, hiszen az összes munkaerő-ráfordítás több mint háromnegyed részét évek óta a nem fizetett munkaerő-felhasználás teszi ki. 2007 és 2011 között a felhasznált munkaerő 6%-kal csökkent, ezen belül a fizetett ÉME 8%-kal, míg a nem fizetett ÉME 6%-kal (KSH, 2012o). Ennek megfelelően a gazdaságok 2011-ben 432 ezer éves munkaerőegységet használtak fel. Ez azt jelenti, mintha 432 ezer fő egész évben teljes munkaidőben dolgozott volna a nem fizetett és az időszakos munkavégzést is figyelembe véve.

A 2000 és 2010. évi teljes körű mezőgazdasági összeírás adatai alapján egy évtized alatt az egyéni gazdaságok száma, 958 534 gazdaságról 576 446 gazdaságra esett vissza, azaz 40%-kal csökkent az egyéni gazdaságok száma (KSH, 2010). Ebben az időszakban a

nem fizetett ÉME értéke jóval gyorsabban csökkent, mint a fizetett ÉME értéke, amit jól mutat a trendfüggvény is. A munkaerő és egyúttal a nem fizetett mezőgazdasági munkaerő-ráfordítás nagyarányú csökkenése elsősorban az egyéni gazdaságok számának gyors ütemű fogyatkozására vezethető vissza, míg a fizetett ÉME elsősorban a társas vállalkozásoknál került felhasználásra (20. ábra).

20. ábra: Mezőgazdasági munkaerő-felhasználás alakulása fizetett és nem fizetett kategóriák szerint (ÉME)

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012o alapján

A 23. táblázatból kitűnik, hogy valamennyi termelési típusnál egyértelműen az egyéni gazdaságok munkaerő-felhasználása dominál. Különösen figyelemreméltó, hogy az állattartó egyéni gazdaságokban 17-szer nagyobb az évi ÉME-felhasználás, mint a társas vállalkozásoknál. A mezőgazdaság munkaerőráfordítás-nagysága csökkent, ezen belül a nem fizetett munkaerő jelentősen, a fizetett munkaerő kisebb mértékben 2000-hez képest.

23. táblázat: A mezőgazdasági munkaerő-felhasználás értéke termelési típusok szerint, 2010 (ezer ÉME)

Megnevezés	Növénytermesztő	Állattartó	Vegyes	Összesen
Társas vállalkozások	14,8	3,7	59,0	77,5
Egyéni gazdaságok	152,9	61,6	147,4	361,9
Összes gazdaság	167,7	65,3	206,4	439,5

Forrás: KSH, 2011c

4.5. A mezőgazdasági földhasználat az EU-27-ben

A 2007-2010 közötti időszakban az EU-27 teljes földterületének 40%-a mezőgazdasági terület volt. Az EU-27 tagországainak gazdaságai 171 millió hektár mezőgazdasági területen gazdálkodtak 2010-ben (24. táblázat). Az EU összes mezőgazdasági területének 60,1%-a szántó-, 33,6%-a gyepterület, 6,2%-a ültetvény és 0,2%-a konyhakert. Magyarországon a mezőgazdasági terület 78%-a szántó, 17%-a gyepterület, a konyhakert, a gyümölcsös és a szőlőterület részaránya pedig együttesen 5% volt (KSH, 2010). Magyarország mezőgazdasági területe 5,3 millió hektárt tett ki. 2007-hez képest (5,8 millió hektár) 0,5 millió hektárral csökkent a mezőgazdasági terület, ami a szántó- és gyepterület csökkenésével magyarázható.

24. táblázat: A mezőgazdasági terület alakulása 2010-ben az EU-27 tagállamaiban

Tagországok	Mezőgazdasági terület (ezer ha)	Tagországok	Mezőgazdasági terület (ezer ha)
Belgium	1 358,0	Luxemburg	1 31,1
Bulgária	4 475,5	Magyarország	4 686,3
Cseh Köztársaság	3 483,5	Málta	11,5
Dánia	2 646,9	Hollandia	1 872,4
Németország	16 704,0	Ausztria	2 878,2
Észtország	940,9	Lengyelország	14 447,3
Írország	4 991,4	Portugália	3 668,2
Görögország	3 302,1	Románia	13 306,1
Spanyolország	23 752,7	Szlovénia	482,7
Franciaország	27 837,3	Szlovákia	1 895,5
Olaszország	12 856,1	Finnország	2 291,0
Ciprus	118,4	Svédország	3 066,3
Lettország	17 963,0	Egyesült Királyság	15 686,4
Litvánia	2 742,6	EU-27	17 1428,5

Forrás: EUROSTAT, 2012

Az Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) 2010. évi adatai alapján elmondható, hogy a 8 800 mezőgazdasági tevékenységet végző gazdasági szervezet átlagosan 322,6 ha, az 567 ezer egyéni gazdaság pedig átlagosan 4,6 ha mezőgazdasági területet művelt (KSH, 2012b). Az EU-27 általános mezőgazdasági összeírása alapján az egy

lakosra jutó mezőgazdasági terület 2010-ben 0,34 ha, míg az átlagos üzemméret 14,3 hektár volt (EUROSTAT, 2012).

Írorszáiban, Spanyolországban, Luxemburgban, Ausztriában, Portugáliában, Szlovéniában és az Egyesült Királyságban a mezőgazdaságilag hasznosított területen belül a szántó aránya 50%-nál alacsonyabb volt. A többi tagországban ez az érték meghaladta az 50%-ot. Magyarországon a mezőgazdasági területnek az ország területéhez viszonyított aránya és ezen belül a szántóé egyaránt meghaladta az EU-27 tagországainak átlagát. Magyarország területének 57%-a áll mezőgazdasági művelés alatt, ennél magasabb arány csak az Egyesült Királyságban volt megfigyelhető (EUROSTAT, 2012). A szántóterület 46%-os aránya az ország területén belül (4,3 millió hektár) az uniós tagországok közül Dánia után a második legnagyobb. Az EU-ban az állandó legelőterületek aránya meghaladta a mezőgazdasági terület egyharmadát. Az Egyesült Királyságban és Írorszáiban az állandó legelőterületek aránya volt a meghatározó (a teljes területük 46% és 51%-a), így a gazdaságok elsősorban a legeltetési állattartással foglalkoznak (EUROSTAT, 2012).

Az EU gazdaságainak 49%-a 2 hektár alatti területen gazdálkodik az összes mezőgazdasági terület csupán 2%-án. A gazdaságok csaknem 70%-a 5 hektárnál, mintegy 80%-a 10 hektárnál kisebb mezőgazdasági területen gazdálkodik, ami az összes mezőgazdasági terület 5%-át jelenti. A 10-30 hektár közötti birtokkategóriába esik a gazdaságok csaknem 11%-a, amely a mezőgazdasági terület 12%-át képviselte. Az elaprózódott birtokszerkezet jellemezte Bulgáriát, Görögországot, Olaszországot, Ciprust, Magyarországot, Máltát, Portugáliát, Romániát, ugyanis a 2 hektár alatti gazdaságok aránya meghaladta az 50%-ot (50,4-90,1% között változott). Ezzel szemben néhány tagországban (Dániában, Írorszáiban, Finnországban, Svédországban és az Egyesült Királyságban) arányuk még az 5%-ot sem érte el. Litvániában, Lettorszáiban, Szlovéniában, Lengyelországban és Ausztriában a 2 és 20 hektár közötti területet hasznosító gazdaságok a meghatározóak (sorrendben 89%; 82%; 68%; 68% és 60%-os aránnyal).

A 30-50 hektár, illetve az 50-100 hektár közötti földbirtokot a gazdaságok 3,3-3,3%-a művelte a terület 9%, illetve 16%-án. A gazdaságok 2,7%-a (325 ezer gazdaság) rendelkezik legalább 100 hektárral, ugyanakkor a mezőgazdasági terület 50%-át hasznosítják (25. táblázat).

**25. táblázat: A gazdaságok száma a mezőgazdasági terület nagysága szerint, 2010
(ezer ha)**

Megnevezés	Összes	<2 ha	2-4,9 ha	5-9,9 ha	10-19,9 ha	20-29,9 ha	50-99,9 ha	≥100 ha
EU-27	11 966,0	568,5	2 470,4	1 303,0	900,5	377,6	391,4	324,8
összes %-a	100	47	20	11	8	3	3	3
Belgium	42,9	4,3	4,4	5,2	6,8	5,1	6,8	2,7
Bulgária	370,5	294,9	30,4	10,7	6,8	2,9	2,9	5,5
Cseh Köztársaság	22,9	1,9	1,3	4,2	3,9	2,1	2,1	4,4
Dánia	42,1	0,5	0,9	8,1	7,8	4,3	5,9	8,1
Németország	299,1	14,3	11,7	47,3	63,2	30,9	51,6	33,6
Észtország	19,6	2,2	4,2	4,1	3,5	1,5	1,1	1,7
Írország	139,9	2,2	7,4	15,7	33,6	24,7	20,8	4,7
Görögország	674,9	338,4	172,6	83,4	43,4	14,0	5,2	1,4
Spanyolország	989,8	270,3	232,8	141,8	110,9	53,0	52,5	51,2
Franciaország	516,1	66,6	62,7	46,6	50,1	33,3	97,8	94,2
Olaszország	1 620,9	819,4	357,7	186,1	120,1	46,7	29,2	15,5
Ciprus	38,9	28,7	5,6	2,0	1,0	0,37	0,22	0,12
Lettország	83,4	9,6	18,4	22,6	17,5	5,7	2,7	2,6
Litvánia	199,9	32,3	84,8	39,9	21,5	6,6	4,8	3,8
Luxemburg	2,2	0,2	0,16	0,22	0,17	0,12	0,64	0,44
Magyarország	576,8	412,7	46,1	26,5	19,4	7,9	6,4	7,4
Málta	12,5	10,8	1,1	0,2	0,040	0,01	:	:
Hollandia	72,3	8,0	11,0	10,3	10,8	7,5	9,1	2,2
Ausztria	150,3	16,2	30,2	26,6	32,6	17,1	8,4	2,8
Lengyelország	1 506,6	355,2	468,2	334,9	218,5	59,9	16,8	9,6
Portugália	305,3	152,5	77,1	33,2	18,9	6,4	4,4	6,1
Románia	3 859,0	2 731,7	727,4	182,4	43,6	9,7	7,5	13,7
Szlovénia	74,7	20,3	24,9	17,4	8,3	2,0	0,4	0,1
Szlovákia	24,5	8,7	6,3	2,6	1,6	0,7	0,7	2,2
Finnország	63,9	1,4	4,3	7,9	13,3	9,7	10,8	3,8
Svédország	71,1	0,560	7,6	15,8	14,2	7,1	9,0	7,9
Egyesült Királyság	186,7	4,5	8,0	26,8	28,7	17,9	32,9	39,2

Forrás: EUROSTAT, 2012

Érdekes képet kapunk, ha tagországonként elemezzük a 100 hektár feletti területet művelő gazdaságok arányát. Ezek aránya 15 tagállamban 5% alatt volt. Görögországban,

Cipruson, Lengyelországban, Romániában és Szlovéniában alig találunk 100 hektár feletti üzemméretet, arányuk az összes gazdaság 1%-át sem érte el.

Belgiumban, Észtországban, Spanyolországban, Finnországban és Szlovákiában 5 és 10% között mozgott ez az érték. A Cseh Köztársaságban, Dániában, Franciaországban, az Egyesült Királyságban és Luxemburgban a 100 hektár feletti nagygazdaságok aránya már megközelítette a 20%-ot. Gazdasági súlyukat tovább növeli, hogy az összes mezőgazdasági terület meghatározó részét művelik a Cseh Köztársaságban (88,5%), az Egyesült Királyságban (71,9%), Dániában (66,1%), Franciaországban (59,1%) és Luxemburgban (50,4%). Ugyanakkor a Cseh Köztársaságban, Dániában és az Egyesült Királyságban a nagyobb üzemek mellett jelentős szerepet játszottak a kisebb méretű, 5-20 hektár területet művelő gazdaságok is, melyek aránya ezekben a tagországokban 30-38%-ot tett ki. Sőt a közepes méretű gazdaságok (20-50 hektár) száma is meghatározó volt, hiszen arányuk elérte a 19-22%-ot. Franciaországban, Luxemburgban, Németországban és Írországban a 30 hektár feletti területen gazdálkodó közepes-nagy méretű farmok aránya egyaránt meghaladta a 40%-ot (EUROSTAT, 2012).

4.6. A mezőgazdasági földhasználat Magyarországon

Vizsgálataim szempontjából nem a termőterület, hanem a mezőgazdasági terület vizsgálatát tartottam célszerűnek. A termőterület az erdőterületet is magában foglalja, márpedig hazai viszonylatban az erdészetnek mind a jövedelemtermelés, mind a foglalkoztatás tekintetében igen szerény szerepe van.

A gazdálkodók 96%-a magánszemély, 2,7%-a gazdasági társaság és csak 0,3%-a szövetkezet. Az összes gazdaságon belül a 1,5%-ot képviselő társas vállalkozások használják a földterület 39%-át, magánszemélyek az 52%-át és mindössze 4,5%-át a szövetkezetek. A korábbi évekhez hasonlóan a termőfölddel rendelkező gazdaságok 99%-a használ mezőgazdasági területet, ennek átlagos mérete 2010-ben a társas vállalkozásoknál 337, az egyéni gazdaságok esetében 4,6 hektár (KSH, 2010) volt. A gazdaságok fejlődésének alapvető gátja a termőföld hiánya. Az egyéni gazdaságok fejlesztésének nehézségeit jól tükrözi, hogy többségük (60%-a) önellátó, kétharmaduk kisméretű (1 hektár alatti) mezőgazdasági területtel rendelkezik.

A földhivatalok által 2000 óta vezetik a földhasználati nyilvántartást, melynek célja, hogy biztosítsa a földhasználati viszonyok átláthatóságát és elősegítse az uniós támogatások ellenőrzését. A földhasználati nyilvántartás az 1 hektár felett termőföldet használó földhasználók földhasználatát tartja nyilván (az erdőterületek kivételével), ebből következően nem terjed ki a teljes termőterületre. A mezőgazdasági terület gazdaságcsoportok közötti megoszlásának tekintetében zavart okoz, hogy a KSH 2003-tól bevezette a gazdaságra nem azonosítható terület¹⁰ fogalmát, melynek következtében az egyéni gazdaságok által használt terület 2002-ről 2003-ra 1 268,2 ezer hektárral csökkent, majd egy év múlva 505,3 ezer hektárral nőtt (26. táblázat). Mindezt a szakma lényegében véve szó nélkül tudomásul vette, és a gazdaságra nem azonosítható területek kérdése máig napirenden van.

A földhasználók köre továbbra is csökkenő tendenciát mutat. A nyilvántartott terület is csökkent. A társas vállalkozások földhasználatának csökkenése mellett nőtt a magánszemélyek által használt földterület. Megállapítható továbbá, hogy a nyilvántartott terület csökkenése ellenére nőtt a nyilvántartott ingatlanok száma, mely a termőföldek további elaprózódására hívja fel a figyelmet.

26. táblázat: A mezőgazdasági terület alakulása gazdaságcsoportok szerint (ezer ha)

Megnevezés	2000	2002	2003	2007	2010	2012
Társas vállalkozások	2 363,5	2 111,2	2 145,7	2 176,4	2 158,6	2 118,7
Egyéni gazdaságok	3 121,1	3 484,3	2 216,1	2 541,5	2 514,3	2 519,0
Gazdaságra nem azonosítható terület	-	-	1 502,9	1 089,1	669,9	700,3
<i>ebből: nem mg-i hasznosítású terület</i>	369,3	271,7	288,2	2 73,9	116,1	91,3
Összesen gazdaság	5 853,9	5 867,2	5 864,7	5 807,0	5 342,8	5 338,0

Forrás: KSH, 2013b

¹⁰ Gazdaságra nem azonosítható területek azok a földterületek, amelyeket olyan szervezetek és intézmények használnak, amelyek a jogszabályokban rögzített definíciók szerint nem tekinthetők gazdaságnak. Ilyen például a: nemzeti parkokhoz, a MÁV-hoz, a Vízügyhöz, a Honvédséghez, az egyházakhoz tartozó területek (KSH, 2013m).

A fentiek alapján egyrészt megállapítható, hogy az ezredfordulót követően mindkét gazdaságcsoport által használt mezőgazdasági terület csökkent, de még ma is az egyéni gazdaságok használatában van e terület nagyobb része. Másrészt a mezőgazdasági területen belül a kertterület egésze, a szőlő és a gyümölcsös művelési ágak túlnyomó része az egyéni gazdaságok birtokában van, elsősorban a magas kézimunkaerő igénynek és kisgazdasági hagyományoknak köszönhetően. Az egyéni gazdaságok birtokában lévő szőlők és gyümölcsösök jelentős része nem képes versenyképes termékek előállítására, de a hazai fogyasztás szempontjából a szerepük még mindig jelentős. Szántóterületet a társas vállalkozások 60, az egyéni gazdaságok 55%-a használt 2010-ben. A társas vállalkozások körében a szántó aránya 13 százalékponttal nőtt, az egyéni gazdaságok esetében 7 százalékponttal mérséklődött 2000 óta.

A mezőgazdasági terület nagyságának gazdálkodási formánkénti vizsgálatából kiderül, hogy az egyéni gazdaságok közel 88%-a (498 046), a társas vállalkozásoknak 37%-a (2 811) 5 hektárnál kisebb területen gazdálkodott (27. táblázat). Az egyéni gazdaságok mindössze 7%-a, míg a társas vállalkozások 57%-a 10 hektárnál nagyobb mezőgazdasági területet művelt. Gazdálkodási formától függetlenül elmondható, hogy a gazdaságoknak csupán 8%-a tartozik a 10 hektárnál nagyobb üzemméret kategóriába.

27. táblázat: A gazdaságok számának megoszlása mezőgazdasági terület kategóriánként Magyarországon

Mg-i terület kategória	Egyéni gazdaságok (db)	%	Társas gazdaságok	%	Összes gazdaság (db)	%
1 ha >=	417 294	74	2 663	29	419 957	73
1,01 - 5 ha >=	82 134	14	739	8	82 873	14
5,01 - 10 ha >=	25 648	5	570	6	26 218	5
10,01 ha <	42 553	7	5 187	57	47 740	8
Összesen	567 629	100	9 159	100	576 788	100

Forrás: KSH, 2010; Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2010)

A 28. táblázat mutatja be a gazdaságok által használt összes mezőgazdasági terület megoszlását mezőgazdasági terület kategóriánként, illetve gazdasági formánként. A legfeljebb 5 hektár mezőgazdasági területen gazdálkodó egyéni gazdaságok az összes

egyéni gazdaság által használt mezőgazdasági terület 12%-át, az 5-10 hektár közötti területen gazdálkodó egyéniek pedig a 8%-át használták. Ezzel szemben a társas vállalkozásokra nem jellemző a 10 hektár alatti üzemméret. A 10-50 hektár közötti méretű egyéni gazdaságok az összes egyéniek által használt mezőgazdasági terület 29%-át, míg az ugyanebbe a méretkategóriába eső társas vállalkozások csupán a társasok által használt terület 1%-át használták. Összességében elmondható, hogy az egyéni gazdaságok által művelt összes mezőgazdasági terület 65%-a 100 hektár alatti üzemméretű gazdaságoknál található. Ezzel szemben a társas vállalkozások által használt mezőgazdasági terület 77%-át az 500 hektárnál nagyobb gazdaságok művelték. A két gazdálkodási formát együtt értékelve elmondható, hogy az 500 hektárnál nagyobb területet művelő gazdaságok az összes mezőgazdasági terület mindössze 38%-át használták.

28. táblázat: A gazdaságok által használt összes mezőgazdasági terület megoszlása mezőgazdasági terület kategóriánként, illetve gazdasági formánként

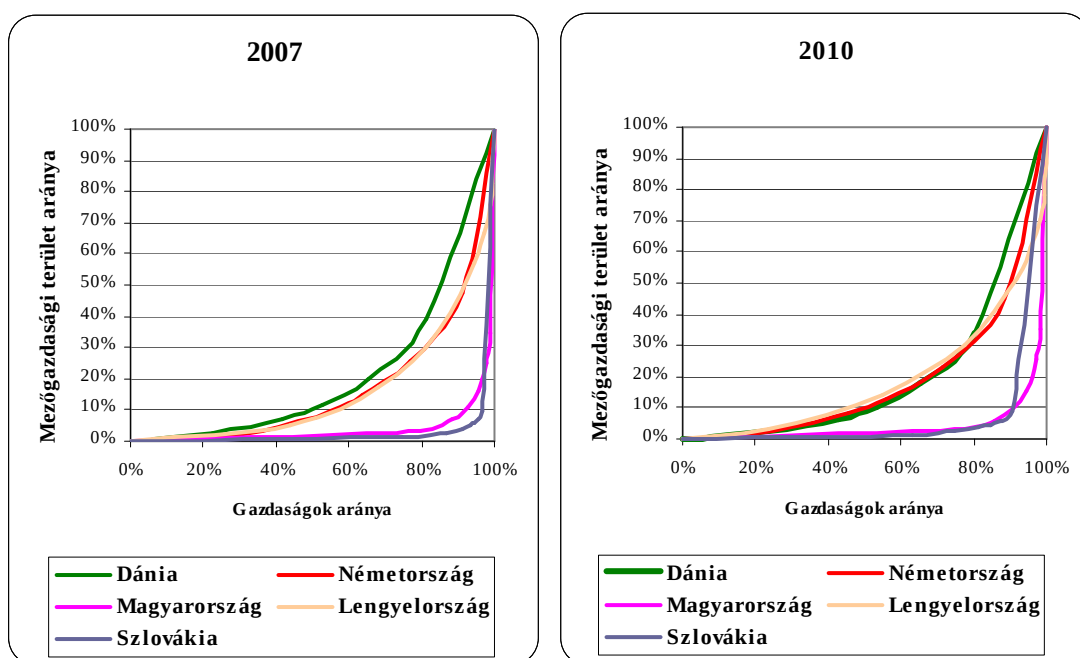
Mezőgazdasági terület kategória	Egyéni gazdaságok (ha)	%	Társas gazdaságok (ha)	%	Összes gazdaság (ha)	%
1 ha >=	88 477	3,7	132	0,0	88 609	1,9
1,01-5 ha	196 114	8,1	2 174	0,1	198 288	4,3
5,01-10 ha	182 627	7,6	4 253	0,2	186 880	4,1
10,01-20 ha	259 123	10,7	10 142	0,5	269 265	5,8
20,01-50 ha	441 209	18,2	31 254	1,4	472 463	10,2
50,01-100 ha	394 492	16,3	50 564	2,3	445 056	9,7
100,01-200 ha	409 898	16,9	108 135	4,9	518 033	11,2
200,01-500 ha	401 606	16,6	295 474	13,5	697 080	15,1
500 ha fölött	46 825	1,9	1 689 862	77,1	1 736 687	37,7
Összesen	2 420 371	100	2 191 990	100	4 612 361	100

Forrás: KSH, 2010; Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2010)

A gyepterület használata ellentétes változást mutat a két gazdálkodási formánál 2000-hez viszonyítva: a társas vállalkozások esetében a gyepterületet használó gazdaságok száma 17%-al bővült és az egy gazdaságra jutó gyepterület negyedével mérséklődött. Az egyéni gazdaságok száma csaknem harmadával csökkent, illetve az egy gazdaságra jutó gyepterület 65%-kal nőtt (KSH, 2010).

A magyar mezőgazdaságban a gazdaságok közel 73%-a 1 hektár alatti földterületen gazdálkodik és a mezőgazdasági terület csupán 2%-át művelik. 100 hektár felett a gazdaságok 1,3%-a található, de a mezőgazdasági terület 64%-át művelik (KSH, 2010), ami a duális gazdaságszerkezetre vezethető vissza. Ezt a bipolaritást és koncentrációt mutatja a Lorenz-görbe is (21. ábra). Látható, hogy a földhasználat esetében Szlovákiában is jellemző, hogy nagyszámú kiscgazdaság használja a mezőgazdasági földterület kis hányadát. Dánia, Németország és Lengyelország esetében kiegyenlítettebb a mezőgazdasági földterület használata.

21. ábra: A földhasználat koncentrációjának összehasonlítása néhány EU tagországgal

Forrás: Saját szerkesztés EUROSTAT, 2011; EUROSTAT, 2012 alapján

A Lorenz-görbe és a Gini-együttható szorosan összefüggnek egymással, ugyanis a Gini-koefficiens az átló és a Lorenz-görbe által bezárt terület viszonyítását jelenti az átló és a tengelyek által bezárt háromszög területéhez. A Gini-együttható¹¹ által kapott értékek is a fentebb említett koncentrációt támasztják alá. Dánia esetében közepes (Gini-koefficiens = 0,56-0,58), Magyarországnál nagyon erős (Gini-koefficiens = 0,91-0,92),

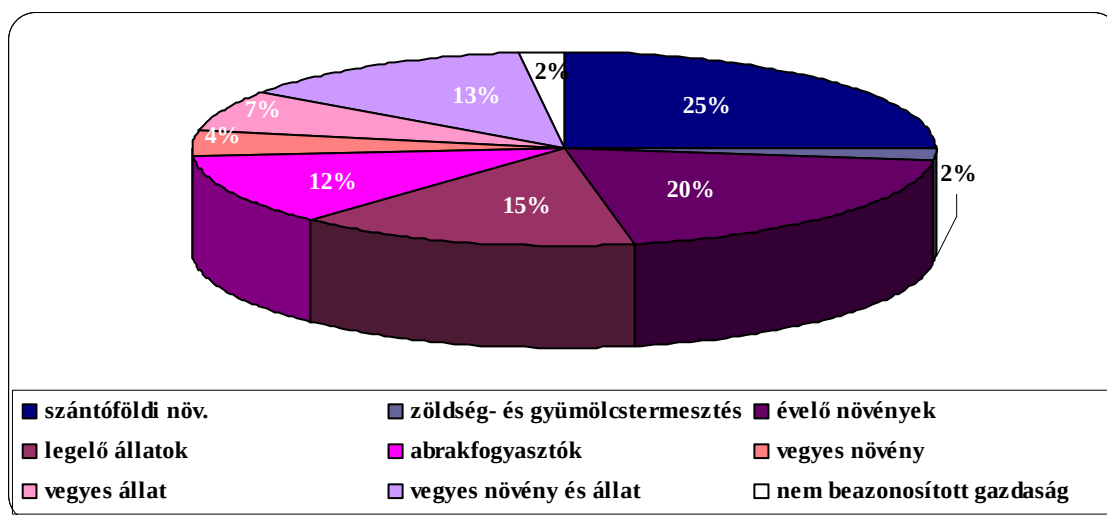
¹¹ Gini-koefficiens 0 és 1 közötti értéket vehet fel, amelyre az Egyesült Nemzetek módszertana különböző besorolásokat alkalmaz. Ezen besorolás szerint nagyon erős koncentrációról beszélünk, ha a Gini > 0,90, erős koncentrációról, ha a Gini > 0,60; közepes koncentrációról, ha a Gini > 0,40, gyenge koncentráció esetén a Gini > 0,30; míg nagyon gyenge koncentráció esetében a Gini < 0,30.

Lengyelország és Szlovákia (Gini-koefficiens = 0,66-0,87) esetében erős koncentrációról beszélhetünk.

4.6. A gazdaságok alakulása az EU-ban termelési típus szerint

Az egyes gazdaságok tevékenységét nagymértékben befolyásolják a környezeti tényezők, illetve az adott ország adottságai. Ebből kifolyólag egyes tagországok növénytermesztésre (szántóföldi, illetve zöldség- és gyümölcstermesztésre) specializálódnak, más tagországokban az állattartás képvisel nagyobb súlyt a mezőgazdaságon belül. A 2010. évi általános mezőgazdasági összeírás alapján elmondható, hogy az EU-27 gazdaságainak több, mint a fele kizárólag növénytermesztéssel foglalkozik (25%-a elsősorban szántóföldi növénytermesztésre, 20%-a ültetvényekre, 2%-a zöldség- és gyümölcstermesztésre, 4%-a vegyes növénytermesztésre). Állattenyésztésre a gazdaságok több, mint 30%-a specializálódott (15%-a kérődzőkkel, 12%-a abrakfogyasztó, 7%-a vegyes állománnyal rendelkezik). A fennmaradó gazdaságok 13%-a vegyes gazdálkodást folytatott, illetve 2%-a nem beazonosított gazdaság (22. ábra).

22. ábra: A gazdaságok megoszlása termelési típus szerint, 2010-ben

Forrás: Saját szerkesztés EUROSTAT, 2012 alapján

Az egyes tagországokban a gyepterület magas arányának köszönhetően nagy hagyományai vannak a kérődző állatfajok (szarvasmarha, kecske, juh), valamint a lófélék tartásának. Írország sajátos helyzetéből adódik, hogy a farmok mintegy 87%-a kizárólag legelőre alapozott állattartásra (szarvasmarha, juh) specializálódott.

Szlovéniában, Ausztriában, Németországban, Svédországban és Hollandiában 40-53% között alakult e gazdaságok aránya, de még Csehországban és Franciaországban is a gazdaságok mintegy harmada foglalkozott kizárólag kérődző állatok tartásával. Abrakfogyasztó állatok tartásában elsősorban Románia és Magyarország emelkedett ki. Itt fontos azonban megemlíteni, hogy Magyarországon az abrakfogyasztó állattartó gazdaságok magas aránya az alacsony küszöbértékből¹² következik, jelentős része vidéki háztartás (EUROSTAT, 2012).

A többféle állatfajt (kérődző és abrakfogyasztó) egyaránt tartó gazdaságok aránya csupán néhány tagországban haladta meg az 5%-ot (Bulgária, Románia, Szlovénia, Szlovákia, Lengyelország, Lettország, Litvánia és Portugália). Ezzel szemben a vegyes állattartást folytató gazdaságok aránya az összes gazdaság számának közel 7%-át tette ki, ami elsősorban a már korábban említett egyes tagországokban (Románia, Lengyelország, Bulgária) található nagyszámú kisk gazdaságnak tulajdonítható (EUROSTAT, 2012). Összességében elmondható, hogy 2010-ben az EU gazdaságaiban a nagyállat egységben kifejezett állatállomány közel fele (48%) szarvasmarha. A sertés és a baromfi aránya 27, illetve 14%-ot, a juh és kecskeállomány 8%-ot, az egyéb állatok 2%-ot tettek ki. A 2007-2010 közötti időszakban Bulgáriában, Spanyolországban, Olaszországban, Máltán és Romániában a szarvasmarha állomány csökkenő tendenciát mutatott (EUROSTAT, 2013). A szarvasmarha állomány 47%-a azonban így is Franciaországban, Németországban és az Egyesült Királyságban összpontosult. Magyarország esetében is csökkent a szarvasmarha állomány létszáma, 705 ezerről 682 ezerre 2007 és 2010 között (KSH, 2013a). A sertést tartó országok közül Németországot (6,390 millió NE), Spanyországot (6,155 millió NE), Lengyelországot (3,657 millió NE), Dániát (3,516 millió NE) és Franciaországot (3,226 millió ezer NE) indokolt kiemelni, ahol az EU sertésállományának meghatározó része volt található. A vizsgált időszakban az EU baromfiállománya kis mértékben emelkedett (hasonló tendencia volt megfigyelhető Magyarországon is).

¹² A 2010. évi Általános mezőgazdasági összeírásnál (ÁMÖ) ez a gazdaságküszöb: a háztartás összes termőterülete 1500 m² vagy több, vagy összes gyümölcsös- és/vagy szőlőterülete 500 m² vagy több, illetve üvegház vagy más (járható) védőtakarás alatti termesztő területe 100 m² vagy több vagy **mezőgazdasági haszonállat állománya legalább egy nagyobb haszonállat (szarvasmarha, sertés, ló, juh, kecske, bivaly, strucc)** vagy 50 tyúk, illetve más baromfi (liba, kacsa, pulyka, gyöngyös) vagy 25–25 házinyúl, prémes állat, húsgalamb vagy 5 méhcsalád, illetőleg mezőgazdasági szolgáltatást végzett az elmúlt 12 hónap során (KSH, 2008b; INTERNET 1).

A szántóföldi növénytermesztés jelentős arányt (34-57%) képviselt Dániában, Észtországban, Lettországon, Lengyelországban, Szlovákiában, Finnországban és Svédországban. Magyarországon kizárólag szántóföldi növénytermesztéssel a gazdaságok 21%-a foglalkozott. Az EU-27 mezőgazdasági területének 31%-án termesztettek gabonát, ebből Magyarországon volt található a gabonatermő terület 5,2%-a. Magyarországon a mezőgazdasági terület felén termesztettek gabonát 2010-ben, ehhez hasonló, illetve nagyobb arányt csak Lengyelországban (53%), Dániában (54%) és Finnországban (54%) találhattunk (EUROSTAT, 2012). Az EU legnagyobb búzatermelő tagországainak sorában Magyarország a tizedik helyet foglalta el 2010-ben. Kukoricából Franciaország, Olaszország és Románia után hazánkban termelt a legnagyobb mennyiség. Részesedésünk az EU összes kukoricaterméséből 12% volt 2010-ben. A napraforgó termelésében is figyelemre méltóan magas, 16%-os részesedést értünk el, ettől magasabb arány csak Franciaország és Románia képviselt.

A zöldség- és gyümölcsstermesztő gazdaságok számaránya meghaladta a 3%-ot a mediterrán régiókkal rendelkező tagországokban (Spanyolország, Portugália, Málta, Ciprus, Franciaország). Hollandiában 14%-ot képviselt a kertészettel (virág-, paradicsom-, paprikatermesztés stb.) foglalkozó gazdaságok aránya. A kertészeti tevékenység jelentőségét növeli a megtermelt áru magas hozzáadott értéke és a foglalkoztatottak magas száma. Ez is hozzájárul egyes térségekben a vidéki lakosság megélhetéséhez és helyben tartásához. Az ültetvényekkel rendelkező gazdaságok aránya egyes tagországokban megközelítette, sőt meghaladta az 50%-ot (Görögország, Ciprus, Olaszország, Spanyolország). Portugáliában (36,5%), Franciaországban (17,9%) és Magyarországon (14,8%) is jelentős arányt képviseltek az ilyen típusú gazdaságok, elsősorban a szőlő- és bortermelésnek köszönhetően (EUROSTAT, 2012).

Litvániában, Lengyelországban és Szlovákiában az összes gazdaság több mint 20%-a volt vegyes gazdaság (állattenyésztés és növénytermesztés). A vegyes gazdaságok aránya Bulgáriában, Csehországban, Portugáliában, Romániában és Szlovéniában 15-20%, Dániában, Észtországban és Magyarországon 10-15% között mozgott (EUROSTAT, 2012).

Az elemzésből látható, hogy a tagországokra jellemző nagyon heterogén kép elsősorban a tagországok által meghatározott, egymástól nagy eltéréseket mutató gazdaságküszöb értékeknek tudható be.

4.7. A gazdaságok alakulása Magyarországon termelési típus szerint

A KSH 1991 óta követi a gazdaságok tevékenységtípusaiban bekövetkezett változásokat. A gazdaságok tevékenységeinél három tevékenységtípust különíthetünk el:

- *Növénytermesztő gazdaságoknak* tekintjük azokat a gazdaságokat, amelyek kizárólag földhasználatra alapozott tevékenységet folytatnak, csak a használt földterület éri el, illetve haladja meg a gazdaságküszöböt.
- *Az állattartó gazdaságok* kizárólag állattartással foglalkoznak, s csak az állatállomány nagysága éri el, illetve haladja meg a gazdaságküszöböt.
- *A vegyes gazdaságok* – gazdaságküszöböt elérő, vagy meghaladó – növénytermesztést és állattartást egyaránt folytatnak (LACZKA, 2007).

Ha a 2000 és 2010 közötti időszakban vizsgáljuk az egyes termelési típusok arányaiban végbemenő változásokat a társas és egyéni gazdálkodási formában, akkor a következőket tapasztalhatjuk:

A *növénytermesztő gazdaságok* aránya maradt a legmagasabb mindkét gazdaságcsoportban, sőt arányuk kb. 10-10 százalékponttal nőtt, így 2010-ben az egyéni és társas gazdaságok mintegy fele e gazdaságtípusba tartozott. Ennek a folyamatnak a döntő oka, hogy a KAP elsősorban a GOFR-növények termesztését támogatja. A *vegyes gazdálkodást* folytató gazdaságok aránya a társas vállalkozásoknál szerény mértékben nőtt, míg az egyéni gazdaságoknál ezek aránya olyan mértékben csökkent, amilyen mértékben a növénytermesztéssel foglalkozóké nőtt (valószínűnek tartjuk, hogy a vegyes gazdálkodást végző gazdaságok egy része felhagyott az állattartással és a jobban jövedelmező növénytermesztési profilra váltott át) (HARANGI-RÁKOS – SZABÓ, 2012). Az *állattartó gazdaságok* körében az egyéni gazdaságoknál megmaradt a 22% körüli részarány, míg a társas vállalkozások esetében ez az érték 5,5%-ra (9,6%-ról) csökkent, ennek ellenére az állatállomány kétharmada a társas vállalkozások tulajdonában van. A *mezőgazdasági szolgáltatást végző* gazdaságtípus az egyéni gazdaságoknál továbbra is unikumnak számít, és szerepük a társas vállalkozásoknál is a közel 60%-kal esett vissza (29. táblázat) (HARANGI-RÁKOS – SZABÓ, 2012).

29. táblázat: A gazdaságok megoszlása termelési típus szerint, 2000, 2010 (%)

Termelési típus	Társas vállalkozás	Egyéni gazdaság
2000-es évben		
Növénytermesztő	40,6	39,7
Állattartó	9,6	22,0
Vegyes	36,3	38,2
Mezőgazdasági szolgáltatást végez	13,5	0,0
Összesen	100,0	100,0
2010-es évben		
Növénytermesztő	49,0	48,9
Állattartó	5,5	22,2
Vegyes	39,6	28,8
Mezőgazdasági szolgáltatást végez	5,9	0,1
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2011d alapján

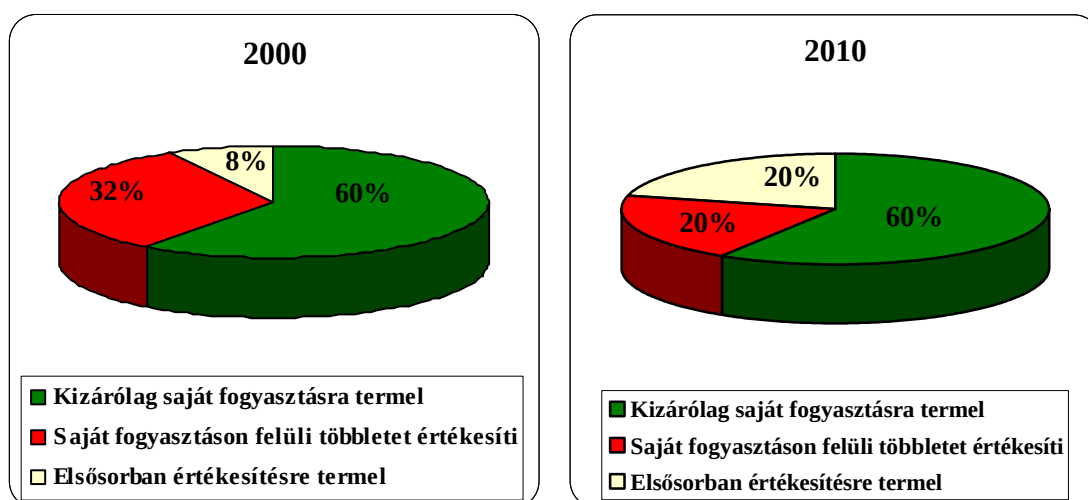
A 29. táblázatból levonható legfontosabb következtetések:

- egy évtized alatt a növénytermesztő gazdaságok számának az egyéni gazdaságok esetében kb. 10 százalékponttal nőtt;
- az állattartó gazdaságok aránya a társas vállalkozásoknál csökkent, míg az egyéni gazdaságoknál ezek aránya lényegében nem változott;
- a vegyes gazdálkodást végző gazdaságok aránya a társas vállalkozásoknál kismértékben nőtt, míg az egyéni gazdaságoknál ezek aránya kb. olyan mértékben csökkent, amilyen mértékben a növénytermesztéssel foglalkozóké nőtt (valószínűnek tartom, hogy a vegyes gazdálkodást végző gazdaságok egy része felhagyott az állattartással és a jobban jövedelmező növénytermesztési profilra váltott át);
- a mezőgazdasági szolgáltatást végző gazdaságok részaránya az egyéni gazdaságok körében továbbra is marginális szerepet játszik, a társas vállalkozásoknál pedig jelentősen csökkent.

4.8. Az egyéni gazdaságok gazdálkodási célonkénti megoszlásának alakulása

A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) adatai alapján megállapítható, hogy az egyéni gazdaságok jelentős hányada, közel 60%-a csak önellátási céllal foglalkozott mezőgazdasági termeléssel. Csupán 32%-uk értékesítette a megtermelt termékek saját szükségleten felüli részét, az értékesítésre termelő gazdaságok aránya pedig 8%-ot tett ki (23. ábra).

23. ábra: Az egyéni gazdaságok gazdálkodási célonkénti megoszlásának alakulása

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2008a; KSH 2011c alapján

Napjainkban az összes egyéni gazdaságot vizsgálva kitűnik, hogy a gazdaságok számának jelentős csökkenése mellett a gazdálkodás céljait illetően a vizsgált időszakban a *kizárólag saját fogyasztásra törekvők* részaránya alig változott (60,2%). Ezzel szemben az *elsősorban értékesítésre termelők* aránya több mint kétszeresére (19,5%-ra) nőtt, míg a *saját fogyasztáson felüli többletet értékesítők* részesedése 12 százalékponttal csökkent. Összességében elmondható, hogy a gazdasági cél szerinti hangsúly az árutermelés irányába kezd eltolódni, amihez a fejlődőképes, felesleget értékesítő gazdaságok átcsoportosulása is hozzájárulhat (HARANGI-RÁKOS – SZABÓ, 2012).

4.9. Az egyéni gazdaságok és a társas vállalkozások gazdasági tevékenységének néhány mutatója a KSH és AKI Tesztüzemi adatai alapján

Az 30. táblázatban foglalt KSH adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy közel azonos nagyságú mezőgazdasági területen az egyéni gazdaságok mezőgazdasági outputjának értéke meghaladta a társas vállalkozások kibocsátásának az értékét. A két főágazat teljesítményét vizsgálva szembetűnő, hogy míg a növénytermesztési és kertészeti termékek (növénytermesztés) terén évenként változó mértékben, de rendre az egyéni gazdaságok outputja a nagyobb, de az élőállatok és állati termékek (állattenyésztés) vonatkozásában a társas vállalkozások kibocsátása jelentősebb. Míg az ország növénytermesztési volumenének alakulását nagyobb részt az egyéni gazdaságok, addig az állattenyésztését elsősorban a társas vállalkozások teljesítménye határozta meg.

A társas vállalkozásokban a növénytermesztés és állattenyésztés aránya jóval kedvezőbb, mint a másik gazdaságcsoportban. Míg a vizsgált időszakban a társas vállalkozásoknál az állattenyésztés termelési értéke az összes kibocsátás évente kb. felét adta, addig az egyéni gazdaságokban ez az arány mindössze kb. 30% körüli volt. Ennek magyarázata, hogy a legutóbbi évtizedben társas vállalkozásoknak sikerült az állatállományukat stabilizálni, míg az egyéni gazdaságokban – különösen a sertés- és a baromfiállomány – továbbra is jelentős mértékben csökkent.

30. táblázat: A mezőgazdasági bruttó kibocsátás alakulása a 2006-2010 közötti időszakban, MFt

Megnevezés	2006			2007			2008			2009			2010		
	Társas vállalkozás	Egyéni gazdaság	Összesen	Társas vállalkozás	Egyéni gazdaság	Összesen	Társas vállalkozás	Egyéni gazdaság	Összesen	Társas vállalkozás	Egyéni gazdaság	Összesen	Társas vállalkozás	Egyéni gazdaság	Összesen
Gabonafélék (vetőmaggal)	148 513	227 426	375 938	184 332	239 631	423 963	247 798	322 360	570 158	175 629	217 418	393 047	189 950	268 070	458 021
Ipari növények	62 175	57 570	119 745	74 472	77 095	151 567	121 089	101 232	222 321	80 856	71 102	151 957	73 894	85 366	159 261
Takarmány növények	20 447	13 858	34 304	17 528	16 700	34 228	26 697	20 773	47 471	23 752	18 671	42 423	25 689	15 304	40 992
Kertészeti termékek¹³	29 809	128 129	157 938	37 100	137 851	174 951	40 898	136 716	177 614	32 907	137 831	170 738	30 156	125 349	155 506
Burgonya (vetőmaggal együtt)	2 847	23 660	26 507	3 752	30 439	34 191	2 717	23 574	26 292	2 863	20 824	23 687	2 771	26 984	29 754
Gyümölcsfélék¹⁴	11 584	71 452	83 036	13 313	58 532	71 845	13 995	77 503	91 497	12 485	71 379	83 864	13 633	70 774	84 407
Bor	4 280	20 302	24 582	7 479	23 791	31 270	4 053	23 067	27 120	5 276	21 610	26 886	4 279	14 485	18 764
Egyéb növényi termékek	3 653	4 654	8 307	6 058	3 509	9 567	4 720	3 706	8 426	4 120	4 870	8 990	3 788	4 601	8 389
Növénytermesztési és kertészeti termékek¹⁵	283 308	547 049	830 357	344 035	587 547	931 582	461 967	708 932	1 170 899	337 887	563 705	901 592	344 159	610 934	955 094
Élő állatok	206 754	151 288	358 043	210 751	153 559	364 310	227 623	180 578	408 201	232 382	168 407	400 789	237 543	152 547	390 090
Állati termékek	110 181	60 630	170 811	127 524	65 091	192 615	144 340	74 421	218 761	116 184	65 462	181 646	127 952	63 485	191 437
Élő állatok és állati termékek	316 935	211 918	528 854	338 275	218 649	556 925	371 963	254 999	626 962	348 566	233 869	582 435	365 495	216 032	581 527
Mezőgazdasági termékek összesen	600 244	758 967	1 359 211	682 310	806 197	1 488 507	833 931	963 931	1 797 861	686 454	797 573	1 484 027	709 654	826 965	1 536 621

Forrás: KSH (2012p)

¹³ Friss zöldségek (karfiol, paradicsom, egyéb friss zöldségek); ültetvények és virágok (faiskolai termékek, virágok-dísznövények, karácsonyfa, telepítések)

¹⁴ Friss gyümölcsök (étkezési alma, étkezési körte, őszibarack, egyéb friss gyümölcs); szőlő (étkezési szőlő, egyéb szőlő)

¹⁵ Növénytermesztési és kertészeti termékek = Gabonafélék + Ipari növények + Takarmánynövények + Kertészeti termékek + Burgonya + Gyümölcsfélék + Bor + Egyéb növényi termékek

A két gazdaságcsoport termelési szerkezete az egyes főágazatokon belüli termékcsoportok tekintetében eltérő módon alakult. Az ipari- és takarmánynövények magas aránya a társas vállalkozások, illetve a szántóföldi zöldség- és gyümölcsstermesztés, valamint az ültetvények kiemelkedően magas aránya az egyéni gazdaságok növénytermesztési outputjában nem okoz meglepetést. Az egyéni gazdaságok több gabonafélét és csaknem annyi ipari növényt termelnek, mint a társas vállalkozások.

Mindkét gazdaságcsoportban kiemelkedően magas volt a gabonafélék és az ipari növények kibocsátási értékeinek ingadozása. A növénytermesztés output értékeinek nagyobb mértékű változása egyrészt a szélsőséges időjárási viszonyoknak, másrészt a világpiaci árak jelentős ingadozásának tudható be. A burgonya, az ültetvény és az élő állatok esetében a vizsgált időszakban az egyéni gazdaságok kibocsátása nagyobb szórást mutatott, mint a társas vállalkozásoké.

Az AKI által rendelkezésemre bocsátott egyes gazdaságcsoportok kibocsátására (bruttó termelési érték, mezőgazdasági alaptevékenység termelési értéke, bruttó és nettó hozzáadott értékek), továbbá bizonyos input adatokra (mezőgazdasági terület, éves munkaerőegység), valamint a számosállat létszámra vonatkozó adatok alapján eddig még nem elemzett összefüggések feltárására nyílt lehetőségem.

Fontos megjegyezni, hogy a vizsgált adatbázisban szereplő egyéni és társas vállalkozások megfigyelt üzemszáma a vizsgált alapsokaságban jóval kisebb létszámú, mint az előző KSH adatbázisokban. Különösen igaz ez az egyéni gazdaságok vonatkozásában, hiszen 2011-ben a felmérésben szereplő 1 537 egyéni gazdaság a 2010. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) keretében regisztrált, 4 ezer euró Standard Termelési Értéknél (STÉ-nél) nagyobb egyéni gazdaságokat reprezentálja, melyek száma 99 ezret tett ki az ÁMÖ-ben számba vett 567 ezer egyéni gazdaságból. A vizsgált 99 ezer egyéni gazdaság az összes egyéni gazdaság által használt földterület 88%-át művelte, és az összes STÉ 80%-át állította elő. E a gazdaságoknak átlagos mezőgazdasági területe 2011-ben 28 hektár tett ki és átlagosan 1 főt foglalkoztattak.

A 2011.évi felméréshez 388 társas vállalkozás reprezentálja 6 352 üzemszámot, amelyek a szektor STÉ-jének gyakorlatilag a 100%-át állítják elő, illetve a földterületet

is közel ilyen arányban használják. A társas vállalkozások átlagos mezőgazdasági területe 329 hektár, egy gazdaság átlagosan 11 főt foglalkoztat. (KESZTHELYI – PESTI, 2012).

Az egyes kibocsátási mutatók, illetve a mezőgazdasági terület, az éves munkaerőegység, illetve a számosállat létszám két gazdaságcsoport közötti megoszlását mutatja a 31. táblázat, mely a 2008-2011 közötti időszak átlagadatait tartalmazza.

31. táblázat: A gazdaságcsoportok kibocsátási és input adatainak megoszlási viszonyisményei a 2008-2011. évek átlagadatai alapján

	Egyéni gazdaság	Társas vállalkozás	Összesen
Bruttó termelési érték (MFt)	42,47	57,53	100
Mezőgazdasági alaptervekenység termelési értéke (MFt)	44,73	55,27	100
Bruttó hozzáadott érték (MFt)	49,14	50,86	100
Nettó hozzáadott érték (MFt)	49,68	50,32	100
Mezőgazdasági földterület	55,80	44,20	100
Éves munkaerőegység	60,68	39,32	100
Számosállat	44,29	55,71	100

Forrás: Saját szerkesztés KESZTHELYI – PESTI, 2012 alapján

- A magyar mezőgazdaságban a 2008-2011 közötti évek átlagában a bruttó termelési érték 42%-át, a mezőgazdaság alaptervekenységének a 45%-át, míg a bruttó és a nettó hozzáadott értéknek közel a felét az egyéni gazdaságok adták,
- az egyéni gazdaságok mezőgazdasági területe kb. 12%-kal meghaladta a társas gazdaságokét,
- az éves munkaerőegységben mért munkaerőlétszám kb. 60%-a dolgozott az egyéni gazdaságokban,
- a számosállatlétszám nagyobb hányadával (56%) viszont a társas gazdaságok rendelkeztek.

Végezetül a két vizsgált gazdaságcsoporthoz munkaerő-állományával¹⁶, állatsűrűségével, továbbá területi és élőmunka-termelékenységével kapcsolatos mutatókat vizsgáltam, a fenti évcsoportos bontásban. Fontosabb következtetéseimet az alábbiakban foglalom össze:

- a területegységre jutó munkaerő-ellátottság az egyéni gazdaságokban magasabb, de mindkét csoportban egyértelmű csökkenést mutat,
- az állatsűrűség a társas gazdaságoknál jóval (közel 60%-kal) magasabb, és mindkét csoportban csökkenő tendencia mutatkozik,
- a területi és az élőmunka-termelékenység a társas gazdaságoknál jelentősen meghaladja a másik gazdaságcsoporthoz.

A fentiek alapján egyértelműen levonható az a következtetés, hogy az árutermelőnek tekintett egyéni gazdaságok gazdasági súlya jelentős a magyar mezőgazdaságban. Ugyanakkor az EU-csatlakozás utáni időszakban az egyéni gazdaságok nettó beruházási adatai – a 2009. és 2011. évek kivételével – negatív előjelűek voltak, azaz jelentős vagyonszerzésre került sor! A társas gazdaságok átlagát tekintve vagyonszerzés ugyan nem mutatkozik, de a vagyongyarapodás évi mértéke jelentősen visszaesett a 2002-2003. évek átlagához képest.

4.10. A gazdaságok száma és összetétele az Észak-alföldi régióban

A vizsgálat 2000 és 2010 közötti időszakot öleli fel. 2000. évet követően a társas vállalkozások, ezen belül a kft. és rt. száma emelkedett a szövetkezetek rovására, míg az egyéni gazdaságok száma először bővült, majd visszaesett. Az elmúlt évtized változásai a régiókat eltérően érintette, amelynek következtében a mezőgazdaságba sorolt vállalkozások összetétele átrendeződött.

A 2010. évi ÁMÖ adatai alapján az Észak-Alföld 143,6 ezer gazdaságával vezet a régiók sorrendjében (a gazdaságok 25%-a itt található). A 2000. évi adatokhoz képest közel negyedével több gazdasági szervezet (mintegy 1 600), ugyanakkor 40%-kal kevesebb (142 ezer) egyéni gazdálkodó folytatott mezőgazdasági tevékenységet. 2000-ben az egyéni gazdaságok száma meghaladta a 220 ezret, ebből legtöbb (99 ezer)

¹⁶ Az AKI a KSH-tól eltérően nem 1 800, hanem 2 200 munkaórával vette figyelembe az éves munkaerőegységet.

Szabolcs-Szatmár-Beregben tevékenykedett, ezt követte 72 ezer gazdasággal Hajdú-Bihar megye és 49 ezerrel Jász-Nagykun-Szolnok megye (32. táblázat).

32. táblázat: A gazdaságok száma gazdaságcsoportok szerint az Észak-alföldi régióban (ezer gazdaság)

Megnevezés	Társas vállalkozás			Egyéni gazdaság			Összes gazdaság		
	2000	2005	2010	2000	2005	2010	2000	2005	2010
Észak-Alföld	1,29	1,38	1,59	220,19	168,33	142,04	221,48	169,71	143,64
Ország összes	6,95	7,93	8,60	958,53	706,88	567,74	965,49	714,80	576,35

Forrás: KSH, 2004a; KSH, 2012b

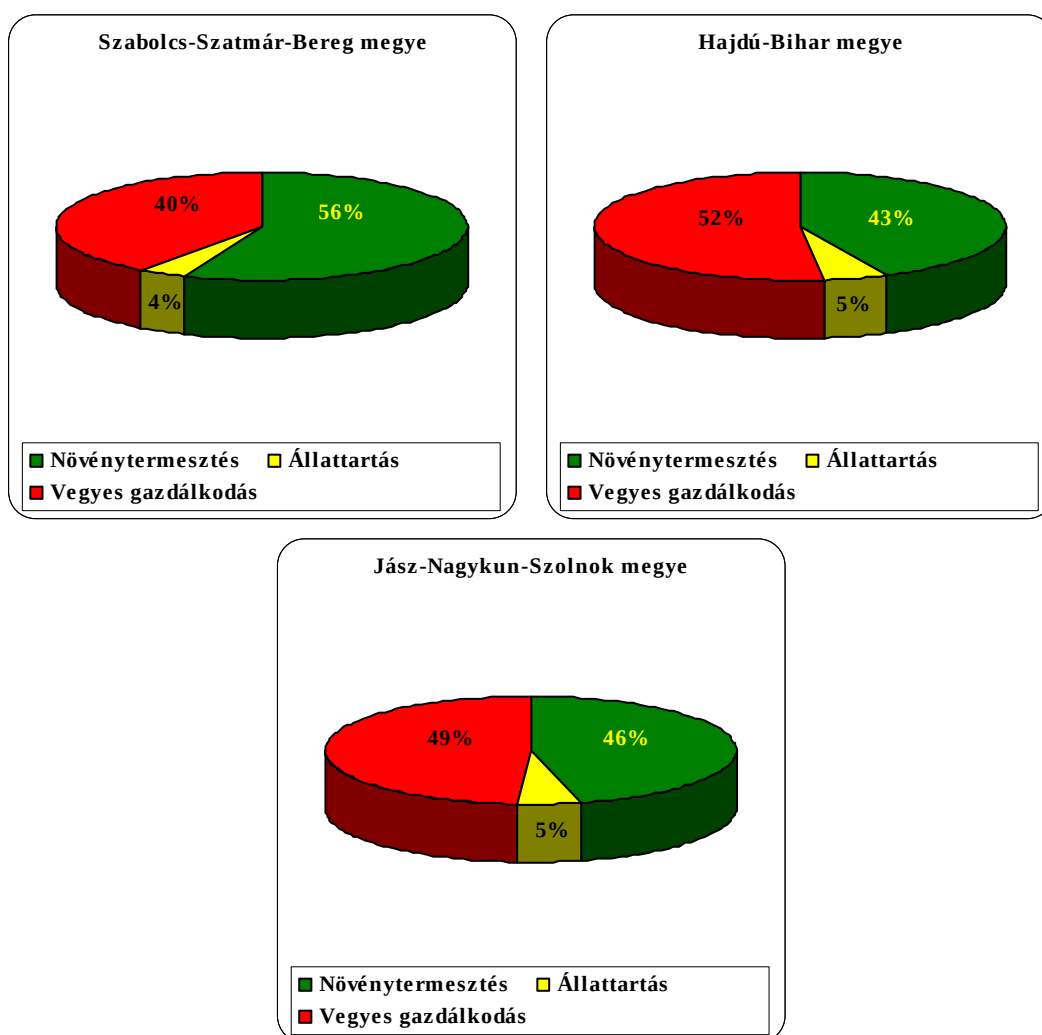
2000-2010 között a társas vállalkozások száma Hajdú-Bihar megyében alig 10%-kal, Jász-Nagykun-Szolnok megyében több mint 40%-kal, Szabolcs-Szatmár-Beregben pedig mintegy 30%-kal emelkedett. A vizsgált időszakban az egyéni gazdaságok száma folyamatosan csökkent, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 47%-kal, Hajdú-Biharban 38%-kal és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 29%-kal. Ez a rendszerváltás óta tartó folyamat többnyire az egyéni gazdálkodók gazdálkodási forma váltásával, a földterületek bérbeadásával, illetve a gazdaságok integrációjával magyarázható (KSH, 2012b).

A társas vállalkozások termelési típusonkénti száma (növénytermesztő, állattartó, vegyes gazdálkodás) a 2000. évihez képest megyénként eltérően változott. A változások többek között a termelési típus váltásból, a termékszerkezet változásából, illetve a szervezetek integrációjából adódtak, amihez a támogatási rendszer és a piacsabályozás változása is hozzájárult.

Az Észak-Alföldön 2000 és 2010 között 40%-kal csökkent a kizárólag állattenyésztéssel foglalkozó társas vállalkozások száma, ugyanakkor a csak növénytermesztőké alig csökkent, miközben a vegyes gazdálkodást folytatók száma megduplázódott. Hajdú-Bihar megyében 2010-ben a 43%-a kizárólag növénytermesztéssel, 5%-uk állattartással foglalkozott és 52%-uk vegyes gazdálkodást folytatott. Ezzel egyidejűleg Jász-Nagykun-Szolnok megyében jelentősen (17%-kal) gyarapodott a kizárólag

növénytermesztő gazdaságok száma. Állattartással a gazdaságok 5%-a foglalkozott, vegyes gazdálkodást 49%-a végzett. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében kizárólag növénytermesztéssel a gazdaságok 56%-a foglalkozott, ami az országos átlaghoz hasonló. Vegyes gazdálkodást a gazdaságok 40%-a, állattartást 4%-a végzett (24. ábra).

24. ábra: A termelési típus alakulása az Észak-alföldi megyékben 2010-ben

Forrás: Saját szerkesztés KSH, 2012b alapján

Az egyéni gazdaságoknál az Észak-Alföld egészét tekintve ennél kiegyenlítettebbek az arányok. A növénytermesztő és a vegyes gazdaságok aránya 46, illetve 31, az állattartóké 23% volt 2010-ben. Szabolcs-Szatmár-Beregben kiugróan magas a csak növénytermesztő egyéni gazdaságok részesedése (56%) az állattartók (11%) rovására, utóbbi az országos átlag csupán 50%-a.

Az egyéni gazdaságok esetében valamennyi termelési típusban lényegesen kevesebben gazdálkodtak, mint tíz évvel korábban. Különösen a vegyes gazdálkodást folytatók száma csökkent. 2000-ben az Észak-Alföld egészét tekintve az országos átlaghoz képest kisebb részaránnyal (35,5%-kal) szerepelnek a növénytermesztő, némileg nagyobb arányban (24,4%) az állattartók és (40,1%) a vegyes gazdaságok is. A régió belül a térségi átlaghoz legközelebb Hajdú-Bihar megye állt, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a növénytermesztő, Jász-Nagykun-Szolnok megyében az állattartás volt dominánsabb.

A 2010. évi ÁMÖ adatai alapján az észak-alföldi gazdaságok összesen 1,3 millió hektár mezőgazdasági területet műveltek, 3,5%-kal többet, mint tíz évvel korábban. A társas vállalkozások által használt átlagos mezőgazdasági területe 300,6 hektár, az egyéni által használt átlagos terület 4,8 hektár volt a régióban 2010-ben. Az Észak-Alföldön 2000 és 2010 között a társas vállalkozások által művelt földterület 4,5%-kal; az egyéni gazdaságoké 2,6%-kal növekedett (33. táblázat).

2010-ben az egyéni gazdaságok földhasználatát a tagoltság, a szétaprózottság és a kis termőterületet művelő gazdálkodók nagy száma és aránya jellemezte. A régióban az egyéni gazdaságok 70%-a legfeljebb 1 hektáron gazdálkodik a gazdaságkör által használt mezőgazdasági terület 3,1%-án. Az 50 hektárnál nagyobb területtel rendelkező gazdaságok aránya nem érte el a 2%-ot, ugyanakkor területi hányaduk az egyéni gazdálkodók által művelt terület közel 50%-át tette ki. Ezzel szemben a társas vállalkozások több mint fele 50 hektárnál kisebb mezőgazdasági területen termelt, az általuk művelt terület alig 2-3%-án. 1 000 hektárnál nagyobb területtel a társas vállalkozások mindössze 6,8%-a rendelkezett (33. táblázat).

33. táblázat: Gazdaságok száma a mezőgazdasági terület nagyságkategóriái és régió szerint, 2010

Mezőgazdasági terület nagyságkategóriája, hektár	Észak-Alföld	Összesen	Észak-Alföld	Összesen
	Társas vállalkozás		Egyéni gazdaságok	
< 0,10	230	1 865	35 223	143 500
0,10 – 0,14	2	23	8 204	38 583
0,15 – 0,19	2	13	19 106	71 914
0,20 – 0,49	13	88	26 212	117 362
0,50 – 0,99	15	89	9 187	41 782
1,00 – 1,99	40	219	11 077	39 366
2,00 – 2,99	36	188	6 496	21 764
3,00 – 3,99	32	168	4 167	14 092
4,00 – 4,99	28	158	2 872	9 683
5,00 – 9,99	115	561	7 553	25 981
10,00 – 19,99	158	704	5 345	18 727
20,00 – 49,99	214	964	4 020	14 424
50,00 – 99,99	159	702	1 533	5 701
100,00 – 199,99	150	745	716	3 004
200,00 – 299,99	99	468	253	1 181
300,00 – 499,99	100	471	66	308
500,00 – 999,99	97	562	11	69
1 000,00 – 2 499,99	80	489	1	5
2500 ≤	28	129	0	0
Összesen	1 598	8 606	142 042	567 446

Forrás: KSH, 2010, Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2010)

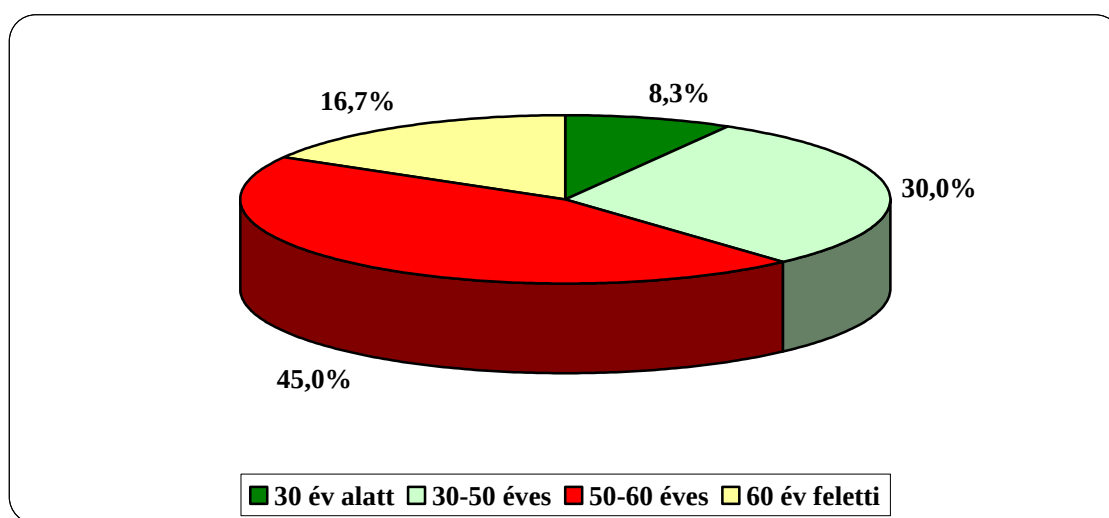
5. Mélyinterjúk kutatás eredményei és értékelésük

5.1. A válaszadók alapadatai

Az interjú első részében a megkérdezett gazdaság, illetve a gazdaságvezető adatait mértem fel. Itt elsősorban az életkorra, az iskolai végzettségre, az ágazatban eltöltött időre, a művelt földterület nagyságára, a takarmánygazdálkodás tényezőire és a munkaerő-állományra koncentráltam. Az egyéni gazdaságok esetében központi kérdésnek tartottam az utódlás kérdését, illetve azt, hogy milyen okból foglalkozik állattenyésztéssel (ezen kérdéskör részletes kifejtésére a hipotézisek bizonyításánál kerül sor).

A megkérdezettek korösszetételéről elmondható, hogy a válaszadók 17%-a a 60 év feletti, 45%-a 50-60 éves, 30%-a 30-50 éves és mindössze 8%-a tartozott a 30 év alatti kategóriába (25. ábra). A 30 év alatti válaszadók (5 fő) már működő gazdaságot vettek át, folytatva a család korábbi állattenyésztési tevékenységét. A korösszetétel tekintetében hasonló értékeket kaptam, mint amelyet a KSH és az Agrárgazdasági Kutató Intézet is publikált tanulmányaikban. BÍRÓ – SZÉKELY (2012) tanulmányában a 2010-es adatok szerint a gazdaságok vezetőinek a 7%-a 35 évnél fiatalabb, 35-44 év közé a gazdálkodók 14,5%-a tartozik, 45-54 év közé 21,1%-a, 55-64 éves kategóriába 27,9%-a, míg a 65 évnél idősebb kategóriába 29,4%-a tartozik.

25. ábra: Az interjúban megkérdezettek korösszetétele

Forrás: Saját szerkesztés a feldolgozott interjúk adataiból, 2013

Iskolai végzettség tekintetében a válaszadók között nem szerepelt olyan, aki csupán nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezett volna. Az interjúalanyok 17%-a szakmunkás végzettséggel, 35%-a érettségivel, 7%-a technikai végzettséggel, 25%-a főiskolai végzettséggel rendelkezett. A megkérdezettek 16%-a pedig egyetemi diplomával rendelkezik. Fontos azonban megjegyezni, hogy egyetemi végzettséggel csupán a társas vállalkozásoknál rendelkeztek. BÍRÓ – SZÉKELY (2012) tanulmányában kevésbé ilyen kedvező a kép az iskolai végzettség tekintetében. A 2010-ben vizsgált gazdaságok (576 ezer) vezetői közül 77,6%-nak csupán gyakorlati tapasztalata van, 7,8%-nak nincs mezőgazdasági végzettsége, 5,0%-nak van alapkü végzettsége, közép- és felsőfokú végzettséggel 6,3, illetve 3,3%-uk rendelkezik.

A válaszadók több, mint 80%-a legalább 20 éve foglalkozik állattenyésztéssel, sőt a megkérdezett egyéni gazdálkodók jelentős része már gyerekkora óta tevékenykedik az állattenyésztésben. A válaszadók 5%-a (3 fő) 5 évnél rövidebb ideje gazdálkodik, életkor szerint a 30 év alatti kategóriába tartoztak.

Az egyéni gazdaságok elsősorban a családi munkaerőre támaszkodnak, ezen kívül állandó alkalmazottal a megkérdezettek 30%-a, időszakos alkalmazottal 45%-a rendelkezett. A társas vállalkozások esetében az adott ágazatban az átlagos állományi létszám 25 és 40 fő között változott.

5.2. Ágazatban való jártasság, szaktudás

A primer kutatásom alapját a már korábban bemutatott interjú jelentette. Az interjúk feldolgozását követően a kapott eredményekből elkészítettem az állattenyésztésben dolgozó egyéni gazdaságok és társas vállalkozások SWOT analízisét és problémafáját. *Az elemzésbe csak a SWOT elemzés szigorú szabályai szerint a szakirodalomban igazolt és általam is valósnak vélt tényezők kerültek be.* Az interjú során az ágazatban való jártasság, szaktudás témakör több kérdése is segített a problémák feltárásában. A kérdések arra irányultak, hogy az interjúalany mennyire követi a magyar állattenyésztés helyzetét, illetve mennyire ismeri annak problémáit. Ezen rész keretein belül kérdeztem meg azt, hogy miben látja az állattenyésztés, illetve azon belül annak az ágazatnak a problémáit, amelyben dolgozik, illetve hogyan ítéli meg az EU csatlakozás hatását a magyar állattenyésztésre. A SWOT analízis és a problémafa alapját mégis a következő két kérdésre kapott válaszok adták: *Hogyan jellemezné a magyar állattenyésztés helyzetét, illetve azon ágazat helyzetét, amiben tevékenykedik? Miben látja a magyar állattenyésztés és a saját ágazata problémáját?*

A kapott válaszok alapján első lépésben elkészítettem az állattartással foglalkozó egyéni és társas vállalkozások SWOT analízisét (34. táblázat). Az egyes tényezőket annak megfelelően neveztem meg, hogy azok érvényesek legyenek az állattenyésztésben tevékenykedő egyéni gazdaságokra és társas vállalkozásokra egyaránt. Az előnyöknél és a hátrányoknál a jelenben érvényes ágazati jellemzőket gyűjtöttem össze, míg a lehetőségeknél és a veszélyeknél a jövőben fellépő vagy bekövetkező elemeket soroltam fel. A SWOT analízis egyes elemeinek a részletesebb jellemzésére a problémafa bemutatásánál kerül sor.

34. táblázat: Állattartással foglalkozó egyéni és társas gazdaságok SWOT analízise

Erősségek	Gyengeségek
• Viszonylag kedvező ökológiai adottságok • Erős kötődés az állattenyésztéshez • Állattenyésztési hagyományok • Ismert márkanevek az állati eredetű készítmények körében • Őshonos állatállomány megőrzése, erős biológiai alapok	• Piaci szervezetlenség, alacsony együttműködési készség – piaci alkupozíció alacsony szintje • Nem megfelelő szaktudás – korszerű tudás hiánya – szakmunkásképzés leépülése • Gyenge innovációs készség • Kiöregedés – fiatal generáció érdektelensége, elsősorban az állattenyésztésben • Elavult tartástechnológia, alacsony hatékonyság • Tartósan alacsony jövedelmezőség • Alacsony hozzáadott értékű termékek előállítása • Magas önköltség • Önerő hiánya a beruházásoknál • Földtulajdon és földhasználat szétválása – növénytermesztés és állattenyésztés elszakadása • Hazai piacvédelem hiánya • Hatóságok nem transzparens működése • Bürokrácia magas terhe • Szürke- és feketegazdaság magas aránya

Lehetőségek	Veszélyek
• Átláthatóbb szabályozás megteremtése • Genetikai alapok – magasabb genetikai értékű tenyészállatok vagy szaporítóanyagok használata • Magasabb hozzáadott értékű termékek előállítása • Horizontális és vertikális együttműködés erősítése • Piac igényeihez való alkalmazkodás • Támogatások hatékonyabb felhasználása a jövedelmezőség javulásához • Pályázati lehetőségek hatékonyabb kihasználása • Gyepterületek öntözése • Képzés, továbbképzés és szakképzés színvonalának emelése • Szaktanácsadás és falugazdász hálózat fejlesztése	• Időjárási kockázatok • Magas élelmiszerimport • Uniós versenytársak hatékonyságának javulása • A hazai állattenyésztés nemzetközi megítélésének romlása • Fiatal generáció érdektelensége • Elaprózódott birtokstruktúra • Alacsony termelői ár • Takarmány- és energiaárak volatilitása • Szigorodó környezetvédelmi és állatjóléti előírások

Forrás: Saját készítés az elkészített interjúk és BITTNER – KOVÁCS, 2007; NÁBRÁDI – SZÖLLŐSI, 2007; KOVÁCS, 2007 alapján

A *gyengeségek* közül az alacsony jövedelmezőséget, a társadalmi problémákat (kiöregedés, hagyományokhoz való ragaszkodás) és az együttműködési készség alacsony szintjét emelném ki. A gyakran korszerűtlen tartástechnológiában folyó állati termék előállítás nagyban hozzájárul a nemzetközi összehasonlításban alacsony vagy közepes hozamokhoz, amely részben magyarázza a magas önköltséget, és ezáltal az ágazatok alacsony jövedelmezőségéhez vezet. Az egyre csökkenő és elöregedő mezőgazdasági társadalom jelentős problémákat vetít előre. Az idősebb generáció kötődik a szokásokhoz, a hagyományokhoz és ezen keresztül a vidéki élethez. A vidéki lakosság számára megélhetési alternatívát a mezőgazdaság, azon belül az állattenyésztés jelenthet. A fiatal generáció azonban kerüli a kilátástalanságot és az állattenyésztés üzemtani sajátosságaiból adódó nehézségeket.

Erősségnek a viszonylag kedvező ökológiai adottságokat, az állattenyésztéshez való erős kötődést és az állattenyésztési hagyományokat tartom. Az interjúk alapján is kiderült, hogy az állattartók alapvető motivációja a jövedelemszerzés mellett az állat szeretete és a hagyományok megőrzése, valamint a családi tradíciók folytatása. Ennek is köszönhető alapvetően, hogy az egyéni gazdaságok nagy része még nem hagyott fel az állattenyésztéssel. Magyarország adottságai EU viszonylatban is átlag felettinek mondható. Az ország területének több, mint 50%-a mezőgazdasági művelés alatt áll. A mezőgazdasági terület és ezen belül a szántó magas arányával az EU-27 országainak az átlagánál jobbak vagyunk.

Az állattartással foglalkozóknál *lehetőséget* jelenthet a horizontális és vertikális együttműködés erősítése, ugyanis az egyénileg fellépő termelők piaci helyzete a beszerzés és értékesítés terén nagyon gyenge a szemben más piaci szereplőkkel. Az összefogás magasabb szintje jelentheti a kis gazdaságoknak és termelőknek az egyetlen megoldását az egyre élesedő gazdasági versenyben. A termelői csoportok elősegíthetik a termelők megélhetését, illetve növelhetik a szerepüket a helyi, országos és nemzetközi piacokon mutatkozó kereslet kielégítésében. A termelői szervezetek továbbá központi szerepet játszhatnak a szaktudás fejlesztésében, ellátva a tagokat a megfelelő információkkal és szakmai ismeretekkel. Segítséget nyújthatnak ezáltal a termelők számára a beruházások megvalósításában és a piaci folyamatokhoz való alkalmazkodásuk elősegítésében. Ezeken túlmenően érdekképviselői funkciót is elláthatnak, hogy erősítsék a tagjaik tárgyalási alkupozícióját a termékpálya valamennyi szereplőjével szemben.

A *veszélyek* közül az uniós versenytársak hatékonyságának javulását, a takarmány- és energiaárak volatilitását emelném ki. Az állattartók legnagyobb költségvetését a takarmányozási költségek (a költségek 50-60%-át) teszik ki. Éppen ezért jelentős problémát jelent a folyamatosan drága és ingadozó takarmányárak, mivel ez nagyobb kockázatot és pénzügyi terhet ró az állattartó gazdaságokra. Egy másik kockázati tényező a szigorodó állatjóléti és környezetvédelmi előírások, melyek jelentős többletköltséget okoznak az állattenyésztők számára.

A helyzetértékelés második szakaszában a SWOT analízis elemzését követően készítettem el a problémafát. Az általam elkészített problémafa az állattenyésztésben

dolgozó egyéni gazdaságokra és társas vállalkozásokra egyaránt vonatkozik. Ennek legfőbb oka az volt, hogy alapvetően ugyanazokkal a problémákkal kell megküzdenie mind az egyéni gazdaságoknak, mind a társas vállalkozásoknak. A kizárólag az egyik felet érintő problémákat az ábrában és az elemzésben külön jelzem. A problémafa alapját a fentebb bemutatott félig strukturált mélyinterjú során kapott eredmények és a SWOT analízis adta, továbbá korábbi tanulmányaim, tapasztalataim is segítették annak elkészítését.

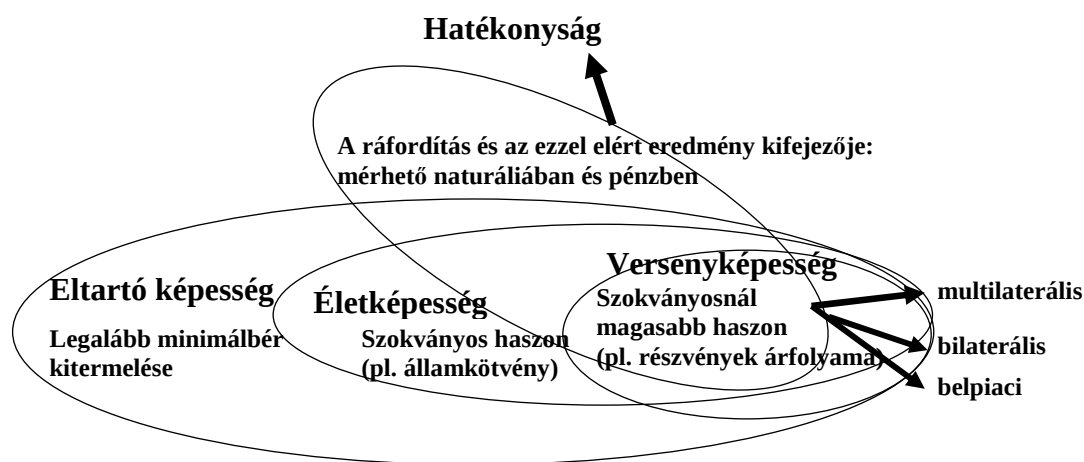
Az interjúk alapján központi problémának **az állattenyésztéssel foglalkozó gazdaságok versenyképességének a csökkenését** tekintettem, amely hatással van a mezőgazdaság egészére. A versenyképességi fogalmakat számos tudományág használ és az egyes tudományágakon belül is eltérő értelmezésekkel találkozunk. A versenyképesség fogalmának és mérésének hatalmas mennyiségű hazai és nemzetközi szakirodalma létezik, általánosan elfogadott definíció vagy mérési módszer azonban máig nincsen (CZAKÓ, 2000). *„A versenyképesség a legáltalánosabb felfogásban az adott gazdaság piaci sikerességét, a piaci versenyben való helytállást, a sikeres alkalmazkodásra való hajlamát, fenntartható fejlődését jelenti”* (LENGYEL, 2000; NÁBRÁDI – PETŐ, 2004). Egy másik megfogalmazás szerint *„az a fenntartható képesség, hogy nyereséget érjünk el és a piaci részarányt fenntartsuk, mind a hazai, mind a nemzetközi piacokon. A versenyképesség mindig adott versenykörnyezetben értelmezhető, viszonylagos fogalom és gazdasági tevékenység különböző szintjein értelmezhető”* (SZŰCS, 2004b).

Jelen elemzésnél a következő összefüggéseket vettem alapul a vizsgálataim során. Az életképességre általánosan elfogadott és alkalmazott definíciót a nemzetközi szakirodalomban nem találunk. Kompetitív piacon az életképesség a technológiai választás függvénye. Az életképtelenség oka lehet a vezetés, az ösztönzési mechanizmus, a tulajdonjogi viszonyok vagy a kormányzati beavatkozás hiányossága (POTORI et al., 2004). Egy gazdaság megfelelő vezetés mellett is életképtelen lehet, ha olyan szektorban működik, amely egyébként komparatív előnyt élvez. Életképes gazdaságról akkor beszélünk, ha a rendelkezésre álló erőforrások hatékonyallokálásával a társadalom számára a szokványostól nem különböző haszonra képes szert tenni. A társadalom számára elfogadható, a szokványostól nem különböző haszon általában az államkötvények kamata. Különbség van az életképesség és eltartó képesség között. Az

adott gazdaság eltartó képességének feltétele a minimálbér kitermelése, illetve az alkalmazottak bérének kifizetése. Ennek hiányában életképtelennek minősül a vállalkozás.

Az életképesség szükséges feltétele a piacmegtartásnak. A bel- és/vagy külpiazi részesedés növelésének képessége már a vállalkozás versenyképességét jelenti. A piaci részesedés növelésének tartós és profitábilis megőrzésének feltétele az életképesség. Versenyképes tehát a gazdaság, ha szabad piacon a társadalom számára elfogadható, a szokványosnál magasabb haszonra képes szert tenni. Például a részvénytársasági formában működő vállalkozásoknál a részvények árfolyama tükrözi a vállalkozás képességeit. Ma elsősorban a multilaterális versenyképesség a meghatározó, mert hosszabb távú komparatív előnyt jelent. A gazdasági hatékonyság fontos, de nem elégséges mutatója a versenyképességnek (26. ábra). A (nemzetközi) versenytársakhoz mért hatékonyság határozza meg a (nemzetközi) versenyképiséget.

26. ábra: A hatékonyság, eltartó képesség, életképesség és versenyképesség viszonya

Forrás: POTORI (szerk.) (2004)

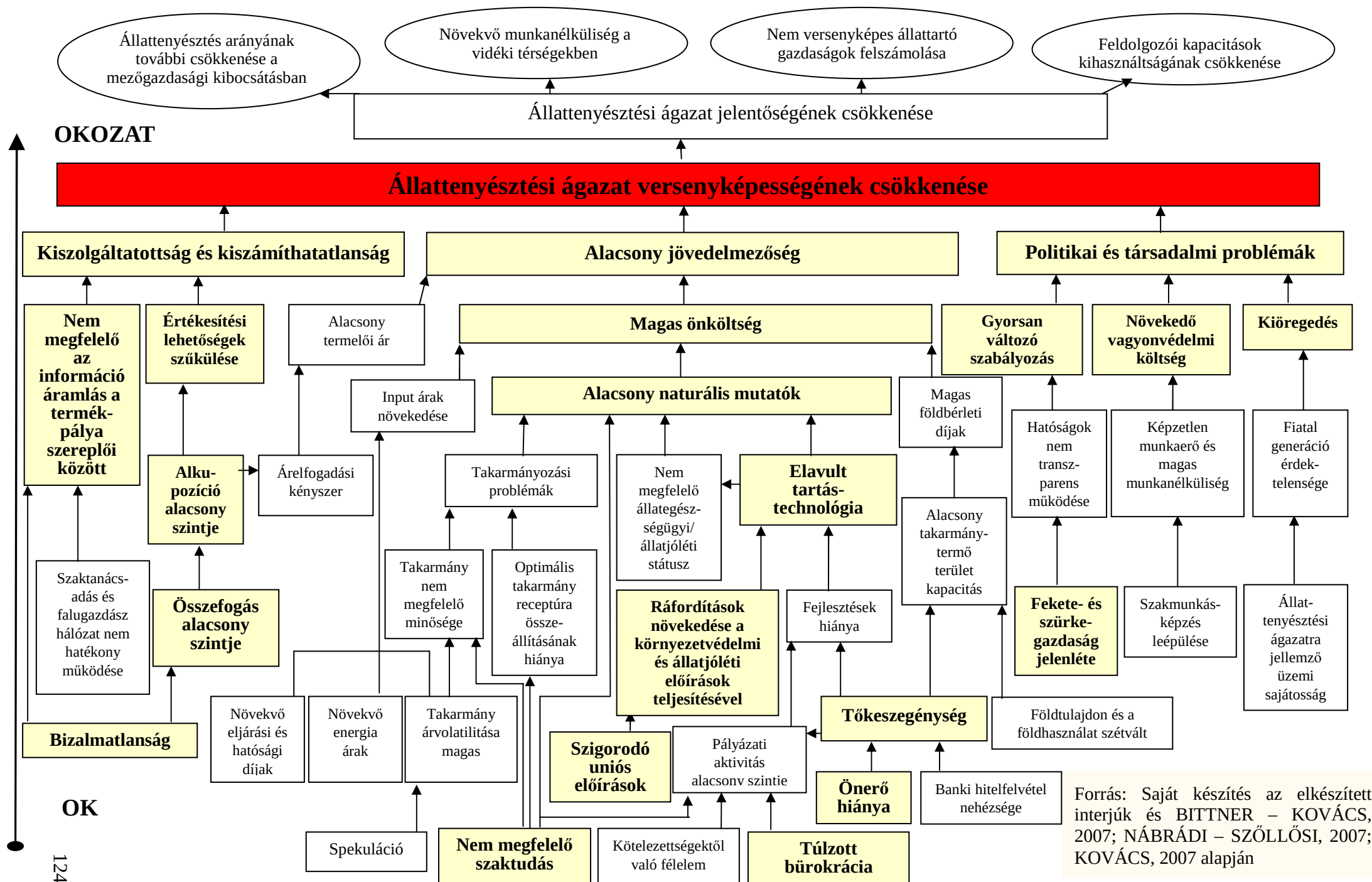
A központi probléma alapvető következménye, hogy az állattenyésztési ágazat tovább veszít jelentőségéből, aminek következtében csökken az állattenyésztés aránya a mezőgazdasági kibocsátásban. A tartósan fennálló versenyhátrány és az abból fakadó piacvesztés a vállalkozások megszűnését eredményezheti. Ezen tényezők következményeként csökken a feldolgozóipari kapacitás kihasználtsága, ezáltal a kibocsátás nagysága is. E tényezők alapvetően a vidéken élők életét is befolyásolják. Itt

elsősorban az önellátó gazdaságok számának a csökkenésére és a növekvő munkanélküliségre gondolok.

A probléma forrásaként három fő okot fogalmaztam meg az interjúk alapján:

- Kiszámíthatatlanság és kiszolgáltatottság
- Alacsony jövedelmezőség
- Politikai és társadalmi tényezők

Az állattenyésztő gazdaságok versenyképesség csökkenésének az okait több szemszögből, oldalról vizsgáltam. Elsősorban azokat a tényezőket emeltem ki, amelyek a válaszadók többsége szerint a tevékenységük folytatása szempontjából a legfontosabb befolyásoló tényezőknek számítanak (27. ábra).

27. ábra: Az állattenyésztésben dolgozó egyéni gazdaságok és társas vállalkozások problémája

Meghatározó tényezőnek mind az egyéni gazdaságok, mind a társas vállalkozások a *kiszámíthatatlanságot* és a *kiszolgáltatottságot* jelölték meg. Ez azonban alapvetően a bizalom hiányára vezethető vissza. Az egyéni gazdaságoknál az fő problémát a kiszolgáltatottság jelenti, ugyanis nagyon alacsony szintű az összefogás, aminek hatására alacsony piaci alkupozícióval rendelkeznek. Ebből kifolyólag az értékesítési lehetőségeik folyamatosan szűkülnek. A kistermelők többségéből hiányzik a stratégiai gondolkodásmód, általában rövid távú szemlélet jellemzi a gazdálkodásukat, fő céljuk a túlélés.

Véleményem szerint is az összefogás hiánya a gyenge versenyképesség egyik meghatározó oka. Nemzetközi viszonylatban azok a kisküszadágok a sikeresek, amelyek a folyamatosan változó gazdasági környezetben összefognak. Az összefogással nem csupán az értékesítés, hanem a beszerzés területén is kedvezőbb pozícióba kerülhetnek. Olcsóbban jutnának alapanyaghoz (ezzel is csökkentve a költségeiket), homogén termékeket tudnának előállítani és azt magasabb áron értékesíthetnék jövedelmezőségük növelése érdekében. Az integrációval kihasználhatóak a méretgazdaságosság adta előnyök is. Ezért elsődleges feladat a versenyképesség javítása. Ennek segítségével termékeik visszakerülhetnek a magyar piacra, ezáltal új munkahelyeket is teremtvé. Az egyéni gazdaságoknak indokolt lenne felismerni a közös érdekeket és a közös erővel történő értékesítés előnyeit. Az összefogás hiánya a piaci kiszolgáltatottság fokozódásához és a nagy mennyiségű homogén termékek hiányához vezet. A közös piacon a versenytársak olcsóbb termékekkel tudnak megjelenni, így a hazai termelők kiszorulnak a korábbi piaci területükről.

A kiszámíthatatlanság problémáját elsősorban a társas vállalkozások hangsúlyozták, ugyanis nem tudják sem bevételeiket sem ráfordításaikat előre megtervezni. Ennek következtében a tevékenységük jövedelmezősége sem becsülhető előre, aminek eredményeként csökken a beruházási kedv.

A versenyhátrány másik fő oka az *alacsony jövedelmezőség*. A gazdaságok jövedelme az árbevételtől, a termelési költségektől és az igénybe vehető támogatásoktól függ. Az állattartással foglalkozók költség-jövedelem elemzéseir egyre romló jövedelmi helyzetet mutatnak az általam vizsgált ágazatokban (35. táblázat). Annak ellenére, hogy 2011-ben a tejtermeléssel és a sertéshízlalással foglalkozó gazdaságok jövedelemhelyzete javult, a

legtöbb gazdaság veszteséges volt. A támogatás általában a veszteség minimalizálását vagy a nettó jövedelmet jelentette. Az általam vizsgált régióban (Észak-Alföld) az országoshoz hasonló trend figyelhető meg.

35. táblázat: Költség és jövedelem alakulása az állattenyésztés egyes ágazataiban

Sertés (Ft/élősúly)								
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Termelési érték	257,8	260,99	273,08	251,34	288,48	303,42	294,95	329,09
Közvetlen támogatás	6,76	8,89	9,98	7,46	8,15	7,99	9,11	13,36
Termelési költség	256,79	256,84	261,56	286,48	295,82	289,39	295,56	319,98
Csirke (Ft/élősúly)								
Termelési érték	184,14	186,61	174,1	196,24	226,44	216,08	239,57	236,78
Közvetlen támogatás	10,63	4,54	8,73	6,92	10,85	6,59	10,23	9,47
Termelési költség	195,38	190,29	180,25	208,47	226,69	213,17	242,68	249,77
Tej (Ft/l)								
Termelési érték	62,68	63,02	63,78	69,23	83,44	61,89	72,84	87,2
Közvetlen támogatás	3,24	4,51	8,29	7,94	9,29	9,37	14,82	14,5
Termelési költség	63,96	58,95	56,06	62,04	70,10	64,51	69,07	73,23

Forrás: BÉLÁDI – KERTÉSZ, 2013

Az alapvető problémát az alacsony termelői árak okozzák, ehhez az árelfogadási kényszer is hozzájárul. Az árelfogadási kényszer a már korábban említett alkupozíció alacsony szintjével magyarázható, amely az összefogás hiányára vezethető vissza. A termelők többsége csupán a támogatáson keresztül tud kismértékű jövedelemhez jutni. Említést érdemel az állati eredetű termékek (tej, élő állat, gyapjú, toll stb.) és az inputanyagok egymáshoz viszonyított kedvezőtlen áráránya. Ez elsősorban az alacsony hatékonyságra, a korszerűtlen technológiára és a megfelelő szaktudás hiányára vezethető vissza. Az állattenyésztési és növénytermesztési ágazatok esetében is döntően befolyásolja az eredményességet a termelői árak ingadozása. A termelői árak növekedése sem tudja gyakran javítani az ágazatok jövedelemhelyzetét, mivel ezzel párhuzamosan emelkednek az előállítási költségek is.

A 2000. évet bázis időszaknak tekintve elmondható, hogy az élő állatok értékesítésénél kiemelkedő a 2002 és 2004 közötti időszak. Az állati termékek értékesítési árainak alakulása már kedvezőtlenebb képet mutatott az elmúlt tíz évben, ugyanis egyedül 2002-ben haladta meg a 2000. évi árakat, a többi évben rendre elmaradt a 2000. évhez viszonyítva. Az állati termékek értékesítési árában a mélypontot a 2010. év jelentette, amikor az körülbelül 33%-kal esett vissza (KSH, 2013l).

Az alacsony jövedelmezőség másik oka a magas önköltség, melyhez több tényező is hozzájárul (a gyengébb hozamok, a természetes hatékonysági mutatók romlása, az ingadozó inputárak és a szűkös takarmánytermő terület). A növénytermesztéstől való elszakadás következményeként sok állattenyésztéssel foglalkozó egyéni gazdálkodó és társas vállalkozás kiszolgáltatott helyzetbe került. Komoly gondot jelent a gazdálkodóknak az állatállományuk számára szükséges takarmányok előállítása. Napjainkban az egyéni gazdaságok földterülethez való jutását elsősorban a tőkehiány nehezíti meg. Legtöbbször saját földtulajdonnal nem rendelkeznek, vagy a saját földterületen az állatállomány számára szükséges takarmánymennyiség kisebb hányadát tudják előállítani. Az esetek többségében bérelt földterületen (is) gazdálkodnak, amely jelentős költségeket ró a gazdákra a magas földbérleti díjak miatt. Mivel nem képesek az állatállomány számára szükséges összes takarmánymennyiséget a használatukban lévő területen előállítani, így azok egy részét magas áron kényszerülnek megvásárolni.

A kiadási oldalon meghatározó a takarmányköltség. Az elmúlt 3-4 évben mind a tömegtakarmányok, mind az abraktakarmányok beszerzési, valamint előállítási költsége jelentősen megemelkedett. Ezt a folyamatot tovább erősíti a világnépesség létszámának folyamatos emelkedése is. Emellett a dráguló energiaárak (üzemanyag, villamos áram stb.) is hozzájárulnak a növekvő költségekhez. A takarmányárak volatilitása valamennyi állattenyésztési ágazat számára központi probléma. Különösen a sertés- és a baromfihús önköltségét növelik a vásárolt fehérjeforrások (extrahált szója-, napraforgó- és repcedara) folyamatos árnövekedése.

A társas vállalkozásoknak is problémát okoz a termőföld vásárlása, sokkal inkább a hatályos földtörvény, mintsem a tőkehiány miatt. A hatályos hazai földtörvény megnehezíti az önálló állattartó telepek (ha gazdasági társaság formában működik) földtulajdonhoz jutását. Véleményem szerint lehetőséget jelenthet az állattartók számára

a lejárt bérleti szerződésű állami földek újbóli bérbeadása. A pályázat célja az állattartók földhöz juttatása. Ehhez a pályázóknak nyilatkozatot kell tennie a Nemzeti Földalap (NFA) felé arról, hogy a szerződés megkötésétől számított egy éven belül a pályázat tárgyát képező ingatlanok vonatkozásában minden második hektár termőföld terület után 1 nagyállat-egységnek (1 NE) megfelelő állatállományt tart a haszonbérleti szerződés fennállásának teljes időtartama alatt (NFA, 2013).

Nem szabad azonban megfeledkeznünk az új földforgalmi törvény új előírásairól sem. Az új jogszabály a jelenlegi 2 500 hektárról (50 ezer aranykoronáról) alapesetben 1 200 hektárra csökkenti a birtokmaximumot, mely csupán az állattenyésztők és a vetőmag-előállítók esetében lehet legfeljebb 1 800 hektár. Ez a csökkenés negatívan hathat az egyébként is jövedelmezőségi gondokkal küzdő nagyüzemi állattenyésztésre. Ugyanis ezen feltételek mellett a gazdaságok várhatóan a piaci növénytermesztésre fordítják megmaradt területeiket és nem az állatállományuk takarmányozására. Jelen körülmények között fennáll a veszélye, hogy az állattenyésztéssel foglalkozók (elsősorban a sertés- és a tejtermelésben) a korábbi agrártámogatások miatt vállalt állattartási kötelezettségeik lejártával felszámolják telepeiket.

A társas vállalkozásoknál még kiemelendő problémának számít a növénytermesztési és állattenyésztési tevékenység összehangolása. A megkérdezett társas vállalkozások esetében problémát jelent, hogy a növénytermesztés nem megfelelően (sok esetben sem mennyiségben, sem minőségben) elégíti ki az állattenyésztés igényeit. Ez azért lenne fontos, mert csak egymás érdekeit figyelembe véve lehet igazán eredményes az adott vállalkozás.

Az alacsony naturális mutatók okaként a fajta, a tartástechnológia, a takarmányozás színvonala, a szaktudás és egyéb külső tényezők (pl.: időjárás) nevezhetők meg. Véleményem szerint a legnagyobb problémát az elavult tartástechnológia, illetve a szaktudás hiánya jelentik. A korszerűtlen tartástechnológia miatt a gazdaságok nem tudnak megfelelni az egyre szigorodó uniós előírásoknak. Fontos lenne a termelési színvonal fejlesztése annak érdekében, hogy helyt tudjanak állni a hatékonyabban termelő versenytársakkal szemben. A tőkeszegénység nem teszi lehetővé a fejlesztést, beruházást, termékfejlesztést, marketinget, mivel az ágazatban dolgozók hitelképessége gyenge, folyamatos likviditási és finanszírozási gondokkal küzdenek. Ugyanakkor uniós

forrásból származó támogatással a termelők fejleszthetik a gazdaságukat, bár ehhez is jelentős önerőre van szükség. Az ÁTK (Állattartó Telepek Korszerűsítése) I.-IV.¹⁷ programjai lehetőséget nyújtottak és nyújtanak a gazdaságoknak, hogy teljesíteni tudják a környezetvédelmi és állatjóléti előírásokat a tartástechnológia fejlesztésével. E fejlesztések az állatok komfortosabb elhelyezését, az állatok jólétének javítását, a természetes viselkedési formák kifejezésre jutását, az egészségesebb állati eredetű élelmiszer előállítását is lehetővé teszik, ami végső soron a magasabb hozamok eléréséhez, illetve a jövedelmezőség javulásához is hozzájárulhat.

Kutatásaim is azt bizonyítják, hogy a magas hatósági díjak, az adó- és járulékterhek, a munkanélküliség és a szigorú állatjóléti és környezetvédelmi előírásoknak való megfelelés együttesen vezetnek a szürke- és feketegazdaság kialakulásához. A termékpálya valamennyi szereplőjének a fő célja a haszon maximalizálása. Itt elsősorban az illegális vágások (pl.: sertés), a származás követhetetlensége és a számla nélküli kereskedelem emelhető ki. Ennek megfelelően a termelők is „jól akarnak járni”, így a termelői csoportok tagjainál is megfigyelhető jelenség, hogy gyakran nem a szövetkezetnek, hanem a kedvezőbb ár reményében egy „külső” felvásárlónak értékesítik termékeiket. Ennek legfőbb kiváltó oka, hogy a szövetkezet az előbb említetteknek megfelelően egy jelentősebb felvásárló köré szerveződött, aki a „beszervezett” termelők részére nem biztosítja a piacon elérhető legmagasabb termelői árakat. Az adózás mellett problémát jelent a magas élőmunka költség, ami az illegális, vagy „fél-illegális” foglalkoztatásra ösztönöz. A feketegazdaság nehezíti a termékpályákon az integrációt, a koncentrációt, az érdekek hatékony képviseletét és érvényesítését (a magas áfán történő osztozkodás ugyanis a termelő és feldolgozó számára egyaránt előnyös).

A fentebb említett problémák, valamint a növekvő munkanélküliség és az alacsony bérek következménye a romló vagyonbiztonság. A megkérdezett társas vállalkozások szerint jelentős összeget kell a vagyonvédelemre fordítani, hiszen a közbiztonság romlásával erőteljes kockázatnak vannak kitéve a mezőgazdasági telephelyek, gépek, berendezések, állatok, input és output anyagok. Komoly költséget jelenthet a biztonsági

¹⁷ MVH 27/2007. (IV. 17.) FVM rendelet; MVH 29/2007. (IV. 23.) MVH közlemény; MVH 60/2007. (VIII. 16.) MVH közlemény; MVH 163/2010 (XI. 03.) MVH közlemény; MVH 61/212. (VI. 29.) VM rendelet; MVH 104/212. (VII. 20.) MVH közlemény

szolgálat létrehozása, a vagyonvédelmi riasztó rendszerek, kerítések kialakítása és üzemeltetése, az egyes berendezési tárgyak „lopásgátlása”.

Az állattenyésztésben gazdálkodók helyzetét nem könnyíti meg a gyorsan változó szabályozási rendszer és a transzparencia hiánya. Az EU-csatlakozást követően a szigorodó előírások és a bürokratikus kötelezettségek olyan terheket rónak az állattartókra, amelyet csak nehezen vagy egyáltalán nem tudnak teljesíteni. Magyarországon a vállalkozások életét jelentős adminisztrációs terhek nehezítik, ezzel mind az egyéni, mind a társas vállalkozások válaszadói egyetértettek. Az állattenyésztők számára komoly időráfordítást jelent a különböző jogszabályoknak való megfeleléshez szükséges adminisztráció elvégzése. Az ENAR (Egységes Nyilvántartási és Azonosítási Rendszer) rendszernek való megfelelés, a különböző támogatásokhoz kapcsolódó nyomtatványok kiállítása (pl.: kérődző szerkezetátalakítási támogatás), az egyes pályázatok (pl.: állattartó telepek korszerűsítéséhez nyújtott támogatás) elkészítésének nehézségei, a minőségbiztosítási rendszerek elkészítése és üzemeltetése, az egyes hatóságoknak való megfelelés mind-mind folyamatos terhet jelent.

Nem szabad megfeledkezni a *társadalmi problémákról* sem. Egyre nagyobb gondot jelent a kiöregedő mezőgazdasági társadalom, illetve a fiatal generáció érdektelensége Magyarországon és az Európai Unióban egyaránt. Ez különösen igaz az állattenyésztésben dolgozókra. A kiöregedés az egyéni és a társas gazdaságokra egyaránt jellemző. Ennek oka, hogy kevés fiatal szakember kíván mezőgazdasági tevékenységet folytatni az idősebb gazdálkodók nyugdíjba vonulását követően. Legfőbb okként az állattenyésztési ágazatra jellemző üzemtani sajátosságok említhetők. A generációs problémának egyéb következményei is vannak. Sok esetben az idősebb generáció nehezebben fogadja el az új technológiát, illetve kevésbé nyitottak az új szakmai ismeretekre. Ragaszkodnak a történelemhez, a hagyományokhoz és a rossz berögződésekhez. Fontos ezen kívül még megemlíteni a megfelelő szaktudás hiányát. Különösen az egyéni gazdaságokra jellemző az alacsony szakmai képzettség. Nem alakult ki sem a közép-, sem a felsőfokú mezőgazdasági oktatási intézmények keretében egy olyan egységes szaktanácsadási, továbbképzési rendszer, ami biztosítaná a gazdálkodók iskolai végzése után a folyamatos szakmai továbbképzésüket (élethosszig tartó tanulási program). Véleményem szerint a versenyképesség fenntartása és növelése érdekében elengedhetetlen a folyamatos képzés és a nyitottság az új technológiák,

eljárások felé. Az idősebb generáció nagy arányának eredményeképpen a gazdálkodók jelentős része elsősorban vagy kizárólag a saját és rokonaik múltbeli tapasztalataira, hagyományaira építenek. Nem hajlandóak kockázatot vállalni és megfelelően alkalmazkodni az új kihívásokhoz.

A szakmai alulképzettség eredménye, hogy a társas vállalkozásoknál gondot jelent az alkalmazottak megbízhatatlansága. A mezőgazdasági vállalkozások az alacsony jövedelmezőség miatt nem tudnak magas béreket adni az alkalmazottaik számára, ezért nem ritkán a szakmailag jól képzett, felelősségteljes és becsületes szakemberek alkalmazása nem lehetséges. Ehhez kapcsolódva elmondható, hogy nehéz olyan mezőgazdaságban munkát vállaló embert találni, aki agilis, önállóan gondolkodni és cselekedni képes, illetve hajlandó a technológiai elemeket betartani.

A társadalmi problémákon belül fontos még megemlíteni az új földforgalmi törvény hatásait. Az új földtörvény hatására telepek bezárása várható, ami viszont a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának a csökkenését is maga után vonja. A mezőgazdasági munkavállalók csaknem fele az állattenyésztésben dolgozik, ezért az állattartás várható leépülésével a mezőgazdasági munkavállalók jelentős része elveszítheti állását.

Megállapítható, hogy a magyar állattenyésztésben azok a gazdaságok, amelyek magas színvonalon és hatékonyan termelnek, felvehetik a versenyt a nemzetközi piaci szereplőkkel. A hatékony gazdaságok felveszik a versenyt a nemzetközi piaci szereplőkkel. Ebbe a körbe sorolható a sertéshús-előállítás mintegy 20%-a, a baromfihús termelés 35%-a és a tejtermelés egy része. A nemzetközi szinten is versenyképes gazdaságok a kiváló genetika mellett a legkorszerűbb tartás- és takarmányozási technológiával és szakismerettel rendelkeznek. A költségoldalon növelni kell a takarmánytermesztés, illetve a fajlagos takarmány-felhasználás hatékonyságát, mind az egyéni, mind a társas gazdaságok naturális mutatóinak javítása érdekében. Ez azért is fontos, mert a termelő hasznát egyre inkább a felvásárlási árak jövedelemtartalma fogja meghatározni, amire csak költséghatékony termeléssel és a vertikális kapcsolatok bővítésével tudnak reagálni a gazdaságok. A megkérdozett gazdálkodók az önköltség növekedés alapvető okaként a takarmány- és az energiaárak folyamatos emelkedését jelölték meg. A fentebb leírt problémáknak megfelelően egyre

gyakrabban merül fel a kérdés, hogy a bizonytalan és folyamatosan romló jövedelemhelyzet mellett miért folytatják az állattartó tevékenységet.

Az előzőekben ismertettem, hogy miben látják a megkérdezett állattartók a magyar állattenyésztés problémáját. A továbbiakban bemutatom, a problémákhoz szorosan kapcsolódva, hogy *„Hogyan értékeli az EU csatlakozás hatását a magyar állattenyésztésre?”* Ezen kérdés sok esetben összefügg a korábban kifejtett kérdésekkel és számos probléma kiváltó okaként értékelhető. A válaszadók 80%-a szerint a magyar állattenyésztés veszített Magyarország EU-csatlakozásával, hiszen a külföldről beáramló termékek éleződő versenyhez vezettek, így bizonyos szempontból piacvesztésről is beszélhetünk. A megkérdezettek 20%-a úgy gondolja, hogy nem lehet egyértelműen megítélni a csatlakozás hatását. Az ágazat nyert abból a szempontból, hogy megnyíltak az uniós piacok, ami a magyar termékek könnyebb külföldi piacra jutását teszi lehetővé. A támogatások javítják a gazdálkodók jövedelmi helyzetét, segítik az ideiglenes likviditási problémáik áthidalását. Az interjúalanyok többsége szerint a lehetőségekhez mérten a legszigorúbb piacvédelemre (mennyiségi és minőségi korlátokra) lenne szükség. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az EU-ban erre gyakorlatilag nincs lehetőség (a minőségi korlátra is csak nagyon behatárolt lehetőség nyílik). A piacok megnyílásának kedvező hatása mellett említést érdemel a bizonytalan eredetű és gyengébb minőségű áruk behozatalának kockázata („lóhús-botrány”, sertéshús színének megváltoztatása, romlott húsok piacra juttatása).

Az EU csatlakozással kapcsolatban rákérdeztem továbbá arra is, hogy *„Pályázatokban részt tudtak/akartak-e venni?”* A megkérdezett gazdálkodókat két részre lehet osztani a pályázatokat illetően. Egy részük szeretne pályázni, míg másik részük teljesen elzárkózik tőle. Az általam megkeresett valamennyi társas vállalkozás részt vett valamilyen pályázatban, a megosztottság elsősorban az egyéni gazdaságoknál volt tapasztalható. Azok, akik pályázni szerettek volna gyakran falakba ütköztek. Az egyik probléma a pályázatok megírása volt, mert számukra bonyolult a pályázat elkészítése, szükségük van pályázatíróra, de ez magas költséggel jár. Pályázatíróval biztosabb lehet a siker, mert nagyobb kapcsolatrendszerrel, több információval és szakértelemmel rendelkeznek. A másik gondot a támogatásokban előírt kötelezettségek teljesítése jelenti. Esetenként olyan feltételeket várnak el a gazdáktól, ami a gazdálkodásuk hosszú távú fennmaradását veszélyezteti. A harmadik és egyben a legfontosabb akadály az önerő

hiánya. Az egyéni gazdaságok azon része, amelyik elzárkózik a pályázatoktól, ezt azért teszi, mert a fejlesztéseket önerőből szeretnék megvalósítani. Úgy gondolják, hogy a pályázatok túlzott kötelezettséget jelentenek, amely az ágazat kiszámíthatatlansága mellett hosszabb távon akár a vállalkozás létét is veszélybe sodorhatja.

Összességében kijelenthető, hogy az interjúk során is bizonyosságot nyert, hogy a magyar agrárszereplők uniós felkészültsége elmaradt a kívánatos színvonalától. Véleményem szerint a gazdálkodók nem készültek fel a kiéleződő versenyre, aminek a legfőbb oka az volt, hogy nem jutottak megfelelő információhoz, tájékoztatáshoz a csatlakozás várható hatásait illetően. Hozzá kell tenni, hogy a termelők sem voltak motiváltak a csatlakozásra történő felkészítésben. A csatlakozást egyértelműen negatívnak ítélték meg a megkérdezettek. Az egyéni gazdaságok esetében az önerő hiányát és az alacsony érdekérvényesítő képességet lehetne kiemelni, mely az összefogás alacsony szintjére vezethető vissza. A társas vállalkozásoknál egyre nagyobb gondot jelentenek a növekvő vagyonvédelmi költségek a közbiztonság romlása miatt.

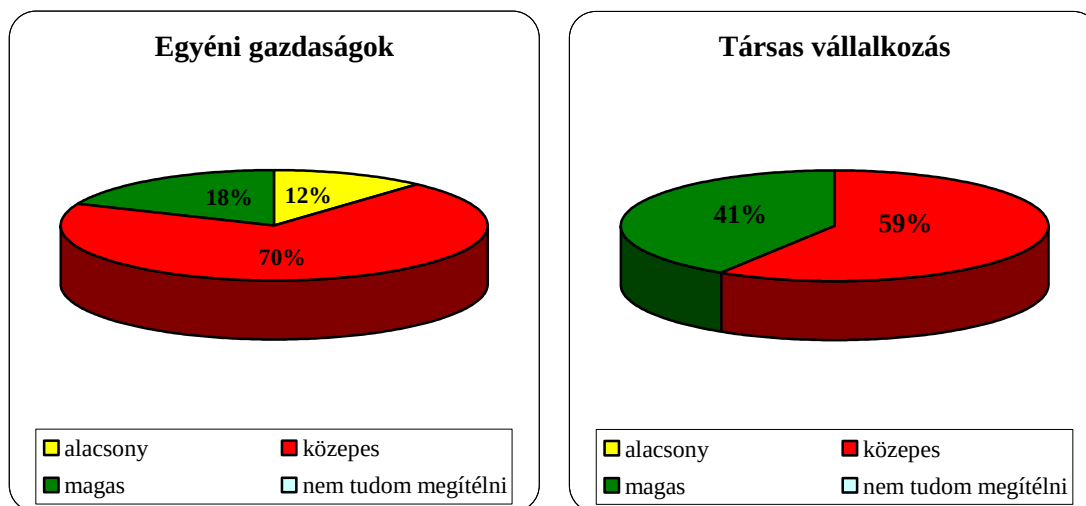
5.3. Termelési színvonal

Az interjú során ezen kérdések feltevésekor elsősorban a gazdaság színvonalát mértem fel, illetve, hogy mely területeken terveznek fejleszteni. Továbbá azt is megvizsgáltam, hogy miként ítélik meg az ágazatuk helyzetét a termékpálya mentén. A megkérdezettek a tenyészállatok kiválasztásánál a legfontosabb tulajdonságoknak a természetes mutatókat, az élettartamot és a küllemet tartották.

Felmértem továbbá, hogyan vélekednek a gazdaságuk tartási, takarmányozási és állategészségügyi színvonaláról. A keresztábra elemzés során az egyes kérdésekre adott válaszoknál a szignifikáns különbségeket Chi-négyzet próbával vizsgáltam a kor és iskolai végzettség szerint. A válaszok alapján elmondható, hogy a tartástechnológia színvonalát az egyéni gazdaságok 18%-a magasnak, 70%-a közepesnek, 12%-a alacsonynak ítéli meg a gazdaságában (a nem tudom megítélni kategóriát senki nem választotta) (27. ábra). A társas vállalkozások esetében két válasz volt, 41%-a magasnak, míg 59%-a közepesnek ítélte meg a tartástechnológia színvonalát. Az egyéni gazdálkodók válaszait kor és iskolai végzettség szerint vizsgálva elmondható, hogy a kor esetében (10%-os szinten) szignifikáns különbség volt az 50 év alatti és 50 év feletti

válaszadók véleménye között. Életkor és iskolai végzettség szerint vizsgálva a tartástechnológia színvonala tekintetében nem volt szignifikáns különbség a társas vállalkozások esetében.

27. ábra: A tartástechnológia színvonalának megítélése

Forrás: Saját szerkesztés az interjú alapján, 2013

A takarmányozási színvonal megítélésében már hasonló képet kapunk az egyéni és társas vállalkozások esetében. Az egyéni gazdaságok 33%-a magasnak, 67%-a közepes színvonalúnak ítélte meg a takarmányozás színvonalát. Iskolai végzettség szerint a takarmányozás színvonalának megítélésében szignifikáns különbséget ($P < 0,01$) találtam az egyéni gazdaságok esetében. A társas vállalkozások 47%-a magasnak, 53%-a közepesnek vélte a takarmányozási színvonalat. A társas vállalkozások esetében hasonló arányokat kapunk az állategészségügyi színvonal megítélésénél is. Az egyéni gazdaságok az állategészségügyi színvonalukat már jobbnak ítélték meg a takarmányozás színvonalához képest. A válaszadók 42%-a magasnak, 58%-a közepesnek vélte az állategészségügy színvonalát. Életkor és iskolai végzettség szerint megvizsgálva az állategészségügy színvonalát nem volt szignifikáns különbség.

A fentebb leírtaknak ellentmond, hogy a megkérdezett egyéni gazdaságok a tartástechnológia, a genetika, az állategészségügy, az állatjólét és a környezetvédelem színvonalán szeretnének javítani, annak ellenére, hogy a válaszadók 42%-a magasnak ítélte meg az állategészségügyi színvonalat. A társas vállalkozások elsősorban a takarmányozás, az állategészségügy és a genetikai alapok színvonalán kívánnak előre

lépni. A tartástechnológia fejlesztése már a legtöbb vállalkozás esetében folyamatban van az uniós pályázatoknak köszönhetően.

Felmerülhet a kérdés, hogy reálisan tudják-e megítélni az egyéni gazdaságok a helyzetüket. A válaszok alapján közepes vagy magas színvonalra pozicionálták magukat a takarmányozás, a tartástechnológia és az állategészségügy terén. Sok esetben az állattartó gazdaságok túlértékelik a körülményeiket, adottságaikat, ezért nem biztos, hogy reálisan látják saját helyzetüket a nemzetközi piacon, ami a fejlődés gátját jelentheti számukra versenyképességük romlásával.

Az interjú ezen részénél kérdeztem rá a gazdaságok értékesítési helyzetére. A társas vállalkozások esetében nem tapasztaltam tartósan fennálló értékesítési problémákat, ha mégis adódott, akkor az alacsony árat és a változó keresletet jelölték meg. Az egyéni gazdaságok esetében már megosztottak voltak a válaszadók. Elmondták, hogy alapvetően mindent el tudnak adni, csak az alacsony átvételi árakat kifogásolták. Legjobb helyzetben azok a gazdaságok voltak, amelyek közvetlenül a fogyasztóknak értékesítenek (pl.: tej, tojás, hús, feldolgozott készítmények). A közvetlen értékesítés a termelő számára lehetőséget teremt a folyamatos információ gyűjtésre és a fogyasztói elégedettség mérésére. Ennek megfelelően azok a termelők, akik folyamatosan jó minőségben termelnek és értékesítenek biztos piaccal rendelkeznek. Egyöntetű vélemény volt, hogy a termelők csak akkor tudják növelni a jövedelmüket, ha kihagyják a kereskedőket és a feldolgozókat az értékesítési láncból, vagyis közvetlen értékesítéssel foglalkoznak.

Az értékesítéssel kapcsolatban kérdeztem rá, hogy *„Tagja-e valamilyen termelő és értékesítő szerveződésnek? Ha igen, segíti-e az Ön munkáját? Elégedett-e a szervezet munkájával?”* Az erre kapott válaszok megosztottak abban az értelemben, hogy nem minden általam vizsgált állatfajnál figyelhető meg termelői csoport működése, ráadásul az ágazat egy kis szegmensét fedi le. Összességében elmondható, hogy a megkérdezettek egy része mint tag elégedett volt a termelői csoporttal, de szükségesnek tartják, hogy fejlesszék annak tevékenységi körét és érdekérvényesítő képességét. A válaszadók másik része nem elégedett a termelői csoport munkájával, sőt többen nem is csatlakoztak egyik működő termelői csoporthoz sem. A termelői csoport munkájával elégedett válaszadók szerint nagyban megkönnyítik a tevékenységüket a beszerzéstől

kezdve. Egyes termelői csoportok a finanszírozási nehézségek esetén takarmányt biztosítanak tagjaik számára utólagos fizetéssel, kedvező kondíciók mellett. Ezek a válaszadók az információ szolgáltatás tekintetében is pozitív véleménnyel voltak, ugyanis folyamatosan felhívják a tagok figyelmét az új lehetőségekre és pályázatokra, továbbá a pályázatírásban is segítséget nyújtanak. Értékesítés terén viszont sokan nem voltak megelégedve a termelői csoport munkájával, ugyanis a vezetőség nem tud magas(abb) árakat kiharcolni a felvásárlóknál. Átvétel során nem a valóságnak megfelelő súlycsoportba sorolják a vágóállatokat, ami kisebb jövedelmet eredményez a termelőknek. Véleményük szerint azonban komoly problémát jelent a termelői csoportoknál, hogy hiába működnek hatékonyan, gyakran a vagyonukkal nem kellő körültekintéssel gazdálkodnak, túl nagy létszámot foglalkoztatnak, jelentős járulékos költségek mellett. Az elégedetlen tagok elmondták, hogy a szervezet nem látja el megfelelően a funkcióját és a tagjai nem tudják kihasználni a vélt és elvárható előnyeit, ugyanis nem váltotta be az ígért szolgáltatásokat. Összességében nincs érdekérvényesítő képességük, nem segítenek az értékesítésben és nem tájékoztatják a tagokat a szaktudás fejlesztési lehetőségeiről.

Sajnos Magyarországon nincs meg a hagyománya a szövetkezésnek a rossz tapasztalatok és a termelők mentalitásának hatására. A termelői csoporttal szembeni csekély együttműködési hajlandóság a termelők bizalmatlanságára vezethető vissza. Más esetekben a termelői csoport vezetésével szemben ingott meg a bizalom, aminek következtében a termelők nem voltak hajlandók összefogni. A megoldást a vertikális és horizontális együttműködés erősítése jelenthetné. Jelenleg nem a termékpálya egészét ölelik fel ezek a szövetkezetek, hanem csak az egyes szintekhez kapcsolatosan működnek. Szigorúbb feltételekkel és vezetői fegyelemmel kellene ezeket működtetni. Szükséges lenne ágazatonként a teljes vertikumot átfogó termelői szerveződés kialakítására.

5.4. Jövőkép, hipotézisek bizonyítása

A szekunder kutatáshoz kapcsolódóan egy hipotézist fogalmaztam meg:

1. hipotézis: *Az állatállomány csökkenése valószínűleg folytatódik az önellátó és félig árutermelő gazdaságok rovására.*

A magyar mezőgazdaság legfőbb szerkezeti problémáját az állattenyésztés immár két évtizede húzóóó válsága okozza. A rendszerváltást követően a legnagyobb visszaesés az állattenyésztési ágazatokban következett be. Az állatállomány csökkenése korábban még soha nem látott mértéket öltött. A szarvasmarha- és sertésállomány az EU-csatlakozást követően csökkent, előbbi 6%-kal, utóbbi 22%-kal 2010-re. A szarvasmarha-állomány 2010 óta kismértékű növekedést mutat. A sertésállomány azonban tovább csökkent és 2012-ben már a 3 millió egyed sem érte el. A baromfifélék állománya 2004-2010 között 3%-kal csökkent, ezután kismértékű növekedés volt tapasztalható, de 2012 decemberére ismét csökkent. A juhállomány nagysága a csatlakozás évében volt kiemelkedő, ezt követően csökkent az állomány.

Az állatállomány gazdálkodási formánként vizsgálva megállapítható, hogy 2012-ben a társas vállalkozásoknál volt az állatállomány 66%-a, az egyéniéknél a 34%-a. A társas vállalkozásokon belül az állatállomány jelenős része (közel kétharmada) a kft.-k tulajdonában van. A szarvasmarha- és sertéstartó egyéni gazdaságoknál az 1-9 egyed tartó gazdaságok száma csökkent a legnagyobb mértékben. Hasonló tendencia (38%-os visszaesés) figyelhető meg az 1-99 tojótyúkot jelentő méretkategóriában, ami elsősorban a családok önellátását szolgáló méretnek tekinthető. Ugyanakkor a juhtartással foglalkozó egyéni gazdaságok körében növekedés volt tapasztalható szinte valamennyi méretkategóriában. Az 1 000 egyednél több juhot tartó gazdaságok száma nagyobb mértékben csökkent, elsősorban a társas vállalkozások juhtartásának a felszámolása miatt. *A tendenciák alapján elmondható, hogy ezen hipotézisem csak részben igazolódott be.*

A második hipotézisem igazolására az interjú negyedik részében (Jövőkép) feltett kérdések adtak bizonyosságot.

2. hipotézis: *Az Észak-alföldi régióban a társas vállalkozásoknál nem várható az állatállomány további csökkenése.*

Az interjú negyedik részének kérdéseinél az egyéni és társas gazdaságok jövőbeli elképzeléseire kérdeztem rá. A megkérdezett társas vállalkozások egyike sem tervezi az állattenyésztési tevékenység megszüntetését, illetve az állomány leépítését. A társas

vállalkozásoknál a fő cél a gazdaságos termelés. Az állattenyésztéssel foglalkozó cégek jelentős része veszteséges, ilyen esetben a felszámolás lenne a racionális megoldás, azonban ennek is komoly költségei és veszteségei vannak. A felszámolás során az állomány értékesíthető (bár legtöbbször áron alul), de az épületek, berendezések általában nem adhatóak el. Így azok adósságszolgálati terhe és állagmegőrzése a vállalkozást terheli. Ennek megfelelően inkább vállalják a kisebb rosszat, a veszteséges termelést több éven keresztül.

A korábban felvett hitelek és a támogatásban vállalt kötelezettségek is meggátolhatják az állattenyésztési tevékenység végleges felszámolását. A megkérdezett állattenyésztő gazdaságok mindegyike igénybe vett valamilyen állattenyésztési támogatást (állattartó telepek korszerűsítése, védett őshonos és veszélyeztetett mezőgazdasági állatfajták genetikai állományának tenyésztésben történő megőrzésére). Az állattartó telepek korszerűsítésére nyújtandó támogatás négy jogcímen, eltérő időpontokban került meghirdetésre. Az ÁTK I. jogcím az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból az állattartó telepek korszerűsítéséhez nyújtandó támogatások részletes feltételeiről szóló 27/2007. (IV.17.) FVM rendelet alapján 2007. április 23. és 2007. május 23. közötti támogatási kérelem benyújtási időszakra vonatkozott. Az ÁTK II. jogcím pályázatainak benyújtási időszaka a 2007. augusztus 13. és 2007. szeptember 17. közötti, az ÁTK III. jogcímé a 2009. november 16. és 2009. december 15. közötti, míg az ÁTK IV. jogcímé a 2012. augusztus 1. és 31. között volt.

A 2007-ben meghirdetett állattartó telepek korszerűsítéséhez nyújtandó támogatás célja az állattartó telepek korszerűsítése azáltal, hogy az állattartó telep megfeleljen a trágyaelhelyezéssel kapcsolatos előírásoknak, javuljon az állattartó telepek takarmányozási, illetve műszaki színvonala, állategészségügyi és élelmiszerbiztonsági helyzete, valamint az állattartó telepen dolgozók munkakörülménye és munkahatékonysága. Jellegét tekintve vissza nem térítendő támogatást jelent, amelyet beazonosítható épített és beépített technológia, valamint infrastrukturális beruházásra vagy gép beszerzésére lehet igénybe venni. Támogatási kérelmet jogi személy, jogi személyiség nélküli szervezetek és természetes személyek nyújthatnak be. Támogatást termelői csoportok és olyan mezőgazdasági termelők vehetnek igénybe, akiknek az üzemmérete meghaladja a 4 EUME-t. A támogatás legkisebb összege állattartó telepenként 2 000 000 forint, legmagasabb összege 1 680 000 000 forint. A támogatás

mértéke az elszámolható kiadások 40%-a, kedvezőtlen adottságú településen megvalósuló beruházás esetében az elszámolható kiadások 50%-a. A trágya kezelését, tárolását, feldolgozását és felhasználását szolgáló, nitrátérzékeny területen megvalósuló, 2008. április 30-ig megvalósult beruházások esetében az elszámolható kiadások 75%.

A támogatás igénybevételéhez számos kötelezettség kapcsolódik. A pályázó köteles szervezett képzéseken részt venni. A tejtermelést folytató pályázó köteles megfelelni a tejkvóta rendszerben foglalt előírásoknak, a támogatási döntéstől számított 5 évig a nagyállat-egységben kifejezett éves átlagos telepi állatlétszámot a pénzügyi vagy üzleti tervben vállalt szinten tartani. A szarvasmarha, juh-, kecske-, sertés-, és lófajok tartása esetén az egyes állatfajok egyedeinek ENAR szerinti előírásoknak megfelelni, állomány-nyilvántartást, illetve legeltetési és állatállomány változási nyilvántartást vezetni.

Az általam megkérdezett társas vállalkozások által igénybe vett támogatások körébe sorolható még a védett őshonos és veszélyeztetett mezőgazdasági állatfajták genetikai állományának tenyésztésben történő megőrzésére nyújtandó támogatás ¹⁸ is. A támogatást az az állattartó veheti igénybe, aki a védett őshonos és veszélyeztetett mezőgazdasági állatfajták elismert tenyésztőszervezetének igazolásával, a célprogramcsoportokban meghatározott támogatási feltételeknek megfelelő, törzskönyvezett fajtatizta nőivarú egyedekkel rendelkezik. E támogatásnál is az egyik feltétel a támogatási időszak alatt az aktuális állatállomány tartása, valamint a kiesett állatok pótlása a kieséstől számított legkésőbb 90 napon belül azonos minőségű egyeddel. Ezen kötelezettségek is arra készítetik a vállalkozásokat, hogy legalább a mostani szinten fenntartsák az állattenyésztési ágazatot.

A megkérdezett társas vállalkozások a tevékenységük fenntartásán túl fejlesztéseket is terveznek az elkövetkezendő években. Itt elsősorban állománynövelésre vagy telepfejlesztésre gondoltak. Az általam kapott válaszok egybeesnek az AgroStratégia által készített felmérés eredményeivel, mely szerint a mezőgazdasági termelést jövedelemszerzés céljából folytató gazdálkodók 80%-a tervezi a gazdaság fejlesztését középtávon. A fejlesztés elsősorban a birtok méretének a növelésére és a termelés

¹⁸ 38/2010 (IV. 15.) FVM rendelet

technológiai fejlesztésére fog irányulni (INTERNET 4). Hasonló pozitív eredményeket tapasztalt a Fiatal Gazdák Magyarországi Szövetsége (AGRYA) által 2011-ben készített felmérés, melyben a megkérdezettek (200 fiatal gazda) 93%-a alternatív jövedelemszerző tevékenységgel bővítené a gazdálkodói tevékenységét a következő öt évben (AGRYA, 2012).

A válaszadók fontosnak tartották a folyamatos fejlesztéseket és beruházásokat a termelés hatékonyságának javításához. Belátták, hogy csak így tudják felvenni a versenyt a nemzetközi piacon. Ez azonban „előremenekülést” is jelenthet a jelenlegi gazdasági körülmények között.

Az állattartással foglalkozó társas vállalkozásoktól kapott válaszok alapján a második hipotézisem bizonyítást nyert.

A harmadik hipotézisem megválaszolására két kérdést tettem fel kifejezetten az egyéni gazdaságokban dolgozóknak.

3. hipotézis: Az Észak-alföldi régióban az egyéni gazdaságok egyéb jövedelemszerzési források lehetőségének hiányában továbbra is kötődnek az állattartáshoz.

A kérdések a következők voltak:

- Miért foglalkozik állattenyésztéssel?
- Miért nem hagyott fel eddig az állattenyésztéssel?

A két kérdés esetében több válasz megjelölése is lehetséges volt. A megkérdezett 46 egyéni gazdaság mindegyike megjelölte a családi hagyományt, 26 megkérdezett még az érdeklődési kört és 16 a végzettséget. A jövedelemszerzés fontosságát 42 megkérdezett választotta. A beszélgetés során rákérdeztem a fennmaradó 4 válaszadónál, hogy miért nem választotta ezt a lehetőséget. Ezen válaszadók magas jövedelmű főfoglalkozással rendelkeztek és az állattenyésztést csupán a családi hagyomány folytatásaként végezték, de elárulták, hogy esetükben is jövedelem-kiegészítés céljából foglalkoznak állattenyésztéssel. Látható tehát, hogy a válaszadók 92%-ánál fontos szempont volt a jövedelemszerzés, bár a megkérdezettek 60%-a rendelkezett rendszeres jövedelemforrással (főmunkahely vagy nyugdíj). Az állattenyésztés alternatív

munkalehetőséget és kiegészítő jövedelemszerzést biztosít a megélhetési nehézségek kiküszöbölésére.

A „Miért nem hagyott fel eddig az állattenyésztéssel?” kérdéssel alapvetően arra kerestem a választ, hogy az alacsony jövedelemszint mellett miért tartanak továbbra is állatot a gazdaságok. A válaszadók 69%-a kizárólag a „családi tradíciót” és a „nehezen válna meg tőle” válaszlehetőséget választotta. A fennmaradó 31% ezen kívül a „jövedelmező” kategóriát is kiemelte. Tehát az állattenyésztésben tevékenykedők alapvető motivációja a jövedelemszerzés mellett az állat szeretete és a hagyományok megőrzése, valamint a családi tradíciók folytatása. Ennek megfelelően az egyéni gazdaságok alapvetően csak a saját és családjuk munkaerejére támaszkodnak.

A jövőbeli terveiket illetően egyik válaszadó sem tervezi az állomány teljes felszámolását. Ebből a szempontból csak azok a gazdaságok számítanak kivételnek, amelyeknél nem megoldott az utódlás kérdése. Itt három lehetőség jött szóba, az egyik, hogy nincs utód, a másik, hogy még nem döntötte el az utód, a harmadiknál a potenciális utód már biztosan tudja, hogy nem fogja folytatni a tevékenységet. Ez a probléma a megkérdezett 46 egyéni gazdálkodóból 22 gazdálkodót érintett. Azonban ők is úgy nyilatkoztak, hogy ameddig egészségi állapotuk, vagyoni helyzetük megengedi, addig legalább az önellátás szintjén folytatják az állattenyésztést.

Az interjú eredményei bizonyítják a harmadik hipotézisemet, mely szerint „Az Észak-alföldi régióban az egyéni gazdaságok egyéb jövedelemszerzési források lehetőségének hiányában továbbra is kötődnek az állattartáshoz”.

Következtetések és javaslatok

Az általam megkérdezett gazdálkodók az állattenyésztési tevékenység folytatását tervezik. Az egyéni gazdaságokban dolgozók ragaszkodnak a már megszokott tevékenységükhöz, amihez családi hagyományok is kötik. A másik fontos kötelék, hogy a megkérdezett egyéni gazdaságoknak nincs más egyéb kiegészítő jövedelemszerzési lehetőségük.

A magyar mezőgazdaság és az állattenyésztés jövője szempontjából is kulcskérdés a generációs problémák megoldása. Az elöregedés nem csupán Magyarországon, hanem az Európai Unióban is központi problémának számít. A fiatal generáció egyre inkább elfordul a mezőgazdaságtól, így komoly feladatot jelent a generációs problémák kezelése. Az egyéni gazdaságoknál és a gazdálkodó szervezeteknél biztosítani kellene a generációváltást. A mezőgazdaságban a fiatalítás több okból is hasznos lenne, mert a fiatal gazdálkodói generáció nyitottabb a genetika, a tartástechnológia és takarmányozás legújabb eredményeire, ugyanis tanulmányaik során már versenyképes gyakorlati tapasztalatokat szereznek.

Az egyéni gazdaságok számára kitörési pontot jelenthet az összefogás minél magasabb szintjének a megteremtése. Sajnos ez a probléma még napjainkban is fennáll és megoldásra vár. Az új típusú szövetkezés kialakításának feltételei adottak, de mégis hiányzik egy magasabb szintű szerveződés a termékpálya mentén. A kistermelők helyzetét befolyásolja, hogy közvetlen környezetükben milyen típusú integrációhoz kapcsolódnak. A mezőgazdasági termelők körében a szövetkezési kedv igen alacsony, ami elsősorban a tájékozatlanságra és a bizalom hiányára utal. Ezen kívül a rendszerváltást megelőző szövetkezeti forma negatív tapasztalatai is gátolják az új típusú szövetkezetek elterjedését.

Az összefogás fontosságára a FAO is felhívja figyelmet. A FAO elemzései szerint elmondható, hogy azok a termelők, akik közösen, termelői szervezetekbe és szövetkezetekbe tömörülve dolgoznak, jobban ki tudják használni a piaci lehetőségeket mind az értékesítés biztonság, mind az élelmiszerbiztonság tekintetében.

A társas vállalkozások esetében kiemelendő az alkalmazottak megbízhatatlansága. A mezőgazdasági vállalkozások az alacsony jövedelmezőség miatt nem tudnak magas fizetéseket biztosítani alkalmazottaik számára, ezért a szakmailag jól képzett, felelősségteljes és becsületes szakemberek alkalmazása gyakran nem lehetséges. Továbbá gondot jelent a társas vállalkozások romló vagyonvédelmi helyzete, így a vagyonvédelemre fordított növekvő kiadások a termelési költségek emelkedéséhez vezetnek.

A társas vállalkozásoknak is problémát okoz a termőföld vásárlás, elsősorban a hatályos földtörvény és kevésbé a tőkehiány miatt. Hátrány továbbá a növénytermesztési és állattenyésztési tevékenység összehangolásának hiánya. A megkérdezettek esetében problémát jelent, hogy a növénytermesztés nem megfelelően elégíti ki az állattenyésztés igényeit.

Összességében megállapítható, hogy az állattenyésztés versenyképességéhez elengedhetetlenek a nagy termelőképeségű genotípusok, amelyek igényeit korszerű, intenzív termelés-technológiai és takarmányozási rendszerek segítségével lehet kielégíteni. Ezen túlmenően természetesen nem szabad megfeledkezni a vezetés magas fokú szakmai felkészültségéről sem. A társas vállalkozások esetében fontos tényező az alkalmazottak érdekeltségének a megteremtése, hiszen tőlük is függ a tevékenység eredményessége. Az állattenyésztés munkakörülményeinek sajátos feltételei és az alacsony jövedelem nem teszi érdekelté a foglalkoztatottakat. Az egyéni és családi gazdaságok szerves részét képezik a magyar nemzetgazdaságnak, gazdaságok struktúrájából adódóan számos előnyt hordoznak, mindenekelőtt gyorsaságukat, rugalmasságukat, hosszú távú stabilitásukat a munkahelyteremtésben játszott szerepüket tekintve. Megállapítható, hogy a magyar állattenyésztésben a korszerű és hatékony gazdaságok felveszik a versenyt a nemzetközi piaci szereplőkkel szemben.

Az elemzés eredményei alapján javaslom a szakmai szervezetek (agrárkamara, falugazdász hálózat, termelői csoportok, terméktanácsok) fejlesztését. E szervezetek szaktanácsadással hathatós segítséget tudnának nyújtani a jogszabályoknak való megfeleléshez, a pályázati lehetőségek megismertetéséhez és a gazdálkodók bürokratikus és adminisztrációs terheinek enyhítéséhez. A hatékony és valódi állami szaktanácsadási hálózat létrehozása és működtetése segíthetne a gazdaságok

versenyképességi állapotának, kilátásainak meghatározásában a fejlesztés területén. Továbbá hozzájárulna a hitelhez jutás feltételeinek könnyítéséhez és a sikeres pályázatok számának növeléséhez. Ezáltal elkerülhető lenne az állattartó gazdaságok versenyképességének további romlása, így azok későbbi felszámolása.

Fejlesztani és „népszerűsíteni” indokolt a termelői csoportok tevékenységét. Az egyéni gazdaságok esetében a vertikális és horizontális együttműködés erősítése jelenthetné a megoldást. Termelői csoportok segítségével hitelképesebbé lehetne tenni a termelői réteget, ezáltal könnyebben jutnának a szükséges tőkéhez, így meg tudnák valósítani a hatékony termeléshez szükséges fejlesztéseket. Ezáltal homogén, minőségi és piacképes termékeket tudnának előállítani versenyhelyzetük javítása érdekében. Jelenleg ezek a szövetkezesek nem fedik le a vertikális és horizontális termékpálya egészét, hanem legfeljebb egyes fázisait. Szigorúbb feltételekkel és vezetői fegyelemmel célszerű ágazatonként a teljes vertikumot átfogó termelői szerveződés, azaz szakmaközi szervezetek kialakítása.

A fentebb leírtak alapján indokolt erősíteni az egyéni (családi) gazdaságok helyzetét, hiszen az Európai Unió mezőgazdasági jövőképe központi helyet szán e gazdaságok tevékenységének.

Az értekezés fontosabb megállapításai, új és újszerű eredmények

1. A magyar gazdaságszerkezet egyedinek mondható az EU-ban. A gazdaságok 87%-a 5 hektárnál kisebb területen gazdálkodik, 2,4%-a 50 hektárnál nagyobb (terület 50%-át művelik) területen gazdálkodik. Magyarországon a duális birtokrendszer ellenére is elaprózódott a birtokstruktúra, amihez hozzájárul az is, hogy a gazdaságok számbavételénél a gazdasági küszöb mértéke uniós viszonylatban is igen alacsony. Ennek tulajdonítható, hogy a magyar és uniós statisztikában szereplő gazdaság fogalma jelentősen eltér az üzemgazdaságban használt definícióktól. Az ÁMÖ 2010-es adatait vizsgálva kiderült, hogy Magyarország akkor is megfelelne az EU által előírt 98%-os területi lefedettségnek, ha 1 hektárnál húznánk meg a küszöbértéket. Ebben az esetben a vizsgált gazdaságok száma igen jelentősen csökkenne, ugyanis az egyéni gazdaságok 72%-a, a társas vállalkozások 0,4%-a esne ki a gazdaság fogalma alól (összesen 415 219 egyéni és társas gazdaság). Figyelemreméltó, hogy a kieső gazdaságok által művelt terület nagysága csupán 84 567 hektár. A gazdaságküszöb meghatározásánál valószínűleg politikai motivációk is szerepet játszanak, ugyanis a kibocsátás helyett a gazdaságok száma élvez prioritást. A hatékonyságot a bruttó kibocsátás és hozzáadott-érték változása sokkal jobban tükrözi, mint a gazdaságok száma.
2. Az ÁMÖ 2010-es adatai szerint az egyéni gazdaságok túlnyomó része saját fogyasztásra termel. A saját fogyasztásra előállított termékek közvetve hozzájárulnak az exportalapok növeléséhez, illetve az import mérsékléséhez, így a hazai élelmiszerellátás biztonságát is növelik. Ezen túlmenően a vidéki munkalehetőségek biztosításában is fontos szerepük van. Emellett az egyéni gazdaságok a mezőgazdasági kibocsátásnak ma is számottevő részét adják. A KSH mezőgazdasági számlák osztályától kapott adatok szerint 2006-2010 átlagában az ország növénytermesztési kibocsátásának 63%-át az egyéni gazdaságok, míg az élőállatok és állati termékek (állattenyésztés) outputjának 61%-át a társas vállalkozások állították elő. Míg a növénytermesztésben az egyéni gazdaságok, addig az állattenyésztésben a társas vállalkozások dominálnak. Az AKI Tesztüzemi Információs Rendszeréből nyert adatok (melyek a 4 ezer euró Standard Termelési Értéknél nagyobb árutermelő egyéni gazdaságokat reprezentálják) elemzéséből kiderült, hogy a magyar mezőgazdaságban a 2008-2011 évek átlagában a bruttó

termelési érték 42%-át, a mezőgazdasági alaptevékenység termelési értékének a 45%-át az egyéni gazdaságok adták. Sajnálatos tény, hogy a munkaerő felhasználás csökkenő tendenciát mutat, ami elsősorban a fiatal korosztálynál figyelhető meg. Ez a tendencia igen kedvezőtlen folyamatokat vetít előre a vidék és mezőgazdaság jövőjére vonatkozóan.

3. Az állatállományt gazdaságcsoportonként vizsgálva megállapítottam, hogy 2012-ben a társas vállalkozásoknál volt nagy állategységben számítva az állatállomány 66%-a, az egyénieknél a 34%-a. A társas vállalkozásokon belül az állatállomány jelentős része (közel kétharmada) a kft.-k tulajdonában van. Az elmúlt évtizedben a szarvasmarha- és sertéstartó egyéni gazdaságoknál az 1-9 egyedet tartó gazdaságok száma csökkent a legnagyobb mértékben. Ugyanakkor a juhtartással foglalkozó egyéni gazdaságok körében növekedés volt tapasztalható szinte valamennyi méretkategóriában. Az 1 000 egyednél több juhot tartó gazdaságok száma nagyobb mértékben csökkent, elsősorban a társas vállalkozások juhtartásának a felszámolása miatt.
4. Az Észak-alföldi régióban saját kutatásaim alapján (félig strukturált mélyinterjú) bemutattam az egyéni gazdaságok és társas vállalkozások véleményét a magyar állattenyésztés helyzetéről és saját kilátásairól, melyeket felhasználva elkészítettem az állattenyésztéssel foglalkozó egyéni és társas gazdaságok SWOT analízisét és problémafáját.
5. Bizonyítottam, hogy a továbbra is a vertikális és horizontális integráció hiánya a gyenge versenyképesség egyik meghatározó oka, elsősorban az egyéni gazdaságok esetében. A jelenlegi alacsony szövetkezési hajlandóság oka elsősorban a tájékozatlanság, a rossz tapasztalatok és a termelők mentalitása. A csekély együttműködési hajlandóság a termelők bizalmatlanságára vezethető vissza. Továbbá a rendszerváltást megelőző szövetkezeti forma negatív tapasztalatai is gátolják az új típusú szövetkezés elterjedését. Más esetekben a termelői csoport vezetésével szemben ingott meg a bizalom, aminek következtében a termelők nem voltak hajlandók összefogni. Az összefogásnak a termelők piaci alkupozíciójának növelése mellett kockázatmegosztó és költségcsökkentő hatása is van.

6. Kutatásaim alapján elmondható, hogy az Észak-alföldi régióban az egyéni gazdaságok egyéb jövedelemszerzési lehetőségek hiányában továbbra is kötődnek az állattartáshoz. Az állattenyésztésben érdekelt egyéni gazdaságok alapvető motivációja a jövedelemszerzés mellett, az állat szeretete és a hagyományok megőrzése, valamint a családi tradíciók folytatása.
7. Az általam megvizsgált gazdaságok esetében bebizonyosodott, hogy a társas vállalkozásoknál már nem várható az állatállomány további csökkenése. A megkérdezett társas vállalkozások nem tervezik az állattenyésztési tevékenység megszüntetését, illetve az állomány leépítését. A korábban felvett hitelek és a támogatáshoz kapcsolódó kötelezettségek is akadályozhatják az állattenyésztési tevékenység végleges felszámolását.

ÖSSZEFOGLALÁS

Disszertációmban a magyar mezőgazdaság gazdaságstruktúrájának változásával foglalkoztam, különös tekintettel az állattenyésztési ágazatra.

A szekunder vizsgálataim során a magyar mezőgazdaság helyzetét mutattam be a 2000 és 2010 közötti időszakban, továbbá ismertettem a gazdaságszerkezetben bekövetkezett változásokat Magyarországon és az EU tagállamaiban. Magyarország az EU tagországai közül a kedvezőnek mondható ökológiai adottságú országok körébe sorolható. Az ország teljes területének mintegy 60%-a áll mezőgazdasági művelés alatt, az EU-ban ennél csak Dániában és az Egyesült Királyságban magasabb a mezőgazdasági terület aránya. Az EU tagállamok összes mezőgazdasági területéből mindössze 3%-kal részesedik Magyarország, ennek ellenére egyes termékek előállításában jelentős a szerepünk.

Az EU tagországok gazdaságait vizsgálva kiderül, hogy a gazdaságok 80%-a 10 hektárnál kisebb mezőgazdasági területen gazdálkodik, 14%-uk 10 és 50 hektár közötti, illetve 3%-uk 50-100 hektár közötti mezőgazdasági területen gazdálkodik. A 100 hektár feletti mérettel rendelkező üzemek aránya csupán 3%, ugyanakkor a mezőgazdasági terület 50%-át művelik. A magyar gazdaságszerkezet egyedinek mondható az EU-ban, hiszen a gazdaságok 87%-a 5 hektárnál kisebb területen gazdálkodik, míg az 50 hektár feletti gazdaságok aránya csekély. Ezek a számok is alátámasztják az elaprózódott birtokstruktúrát, amihez hozzájárul, hogy a gazdaságok számbavételénél a gazdasági küszöb mértéke uniós szinten is igen alacsony. Ennek tulajdonítható, hogy a gazdaság fogalma jelentősen eltér az üzemgazdaságban használt definícióktól. A KSH a gazdaság fogalmába a vidéki háztartásokat is beleérti, így az agrárpolitika által megcélzott mezőgazdasági üzemek (árutermelő gazdaságok) összemosódnak a számokban. Az ÁMÖ 2010-es adatait vizsgálva kiderül, hogy Magyarország akkor is megfelelné a 98%-os lefedettségnek, ha 1 hektárnál húznánk meg a küszöbértéket. Ebben az esetben a vizsgált gazdaságok száma 415 219 egyéni és társas gazdasággal csökkenne (az egyéni gazdaságok 72%-a, a társas vállalkozások 0,4%-a esne ki a gazdaság fogalma alól). KSH ÁMÖ-2010-es adatai alapján 415 219 gazdaság tevékenykedik 1 hektár alatt, az általuk művelt terület nagysága pedig csupán 84 567 hektár. A gazdaságküszöb meghatározásánál valószínűleg politikai motivációk

is szerepet játszanak, ugyanis a kibocsátás helyett a gazdaságok száma élvez prioritást. A hatékonyságot a bruttó kibocsátás és a hozzáadott-érték változása sokkal jobban tükrözi, mint a gazdaságok száma.

A rendszerváltás óta a gazdasági átalakítás jellegéből fakadóan ellentmondásos duális gazdaság alakult ki. A sok kisgazdaság és kevés nagygazdaság (de meghatározó szereppel) mellett hiányzik az erős középvállalatok rétege. Az 1990-es években számos kisgazdaság jött létre hazánkban, de számuk az ezredforduló környékén csökkenésnek indult, és ez a tendencia napjainkban is tart. Ez a folyamatos koncentrációval, az életképtelen kisgazdaságok fokozatos eltűnésével magyarázható. Hazánkban döntő többségben az 55 év fölötti idősebb korosztály foglalkozik mezőgazdasági tevékenységgel, főleg az egyéni gazdaságokban. Az ezredfordulón az egyéni gazdálkodók 49,9%-a volt 55 évnél idősebb, 2010-ben 57,4%-a, ami a magyar agrártársadalom elöregedését vetíti előre. Bár a mezőgazdaság elsődleges feladata az élelmiszertermelés, mégse feledkezzünk meg arról, hogy egyúttal a vidék eltartóképességéről is gondoskodik, munkahelyeket tart fenn és hoz létre, valamint a táj és a környezet védelmét is ellátja. Ebből kiindulva az egyéni gazdaságok a társas vállalkozásokénál többnyire kedvezőtlenebb kibocsátási és hatékonysági mutatók ellenére továbbra is jelentős szerepet játszanak hazánk mezőgazdaságában.

A gazdaságok termelési típus szerinti elemzéséből kiderül, hogy 2000-2010 között a növénytermesztő gazdaságok aránya maradt a legmagasabb mindkét gazdaságcsoportban, sőt arányuk kb. 10-10 százalékponttal nőtt, így 2010-ben az egyéni és társas gazdaságok mintegy fele e gazdaságtípusba tartozott. Ennek a folyamatnak a döntő oka, hogy a KAP elsősorban a GOFR-növények termesztését támogatja. A vegyes gazdálkodást folytató gazdaságok aránya a társas vállalkozásoknál szerény mértékben nőtt, míg az egyéni gazdaságoknál ezek aránya olyan mértékben csökkent, amilyen mértékben a növénytermesztéssel foglalkozóké nőtt (a vegyes gazdálkodást végző gazdaságok egy része felhagyott az állattartással és a jobban jövedelmező növénytermesztési profilra váltott át). Az állattartó gazdaságok körében az egyéni gazdaságoknál megmaradt a 22% körüli részarány, míg a társas vállalkozások esetében ez az érték 5,5%-ra (9,6%-ról) csökkent. Ennek ellenére az állatállomány kétharmada a társas vállalkozások tulajdonában van. A mezőgazdasági szolgáltatást végző

gazdaságtípus az egyéni gazdaságoknál továbbra is unikumnak számít (0,1%), szerepük a társas vállalkozásoknál is a közel 60%-kal esett vissza.

Napjainkban az összes egyéni gazdaságot vizsgálva kitűnik, hogy a gazdaságok számának jelentős csökkenése mellett a gazdálkodás céljait illetően a vizsgált időszakban a kizárólag saját fogyasztásra törekvők részaránya alig változott (60,2%). Ezzel szemben az elsősorban értékesítésre termelők aránya több mint kétszeresére (19,5%-ra) nőtt, míg a saját fogyasztáson felüli többletet értékesítők részesedése 12 százalékponttal csökkent. Összességében elmondható, hogy a gazdasági cél szerinti hangsúly az árutermelés irányába kezd eltolódni, amihez a fejlődőképes, felesleget értékesítő gazdaságok átcsoportosulása is hozzájárulhat.

Vizsgálataim során az Észak-alföldi régió mezőgazdaságát és gazdaságszerkezetét is bemutattam. A szakirodalmi feldolgozáshoz kapcsolódóan egy hipotézist állítottam fel. Vizsgálataim alapján a hipotézisem „Az állatállomány csökkenése valószínűleg folytatódik az önellátó és félig árutermelő gazdaságok rovására”, részben bizonyítást nyert.

A primer kutatásom alapjául 60 félig strukturált mélyinterjú szolgált, melyet az Észak-alföldi régióban készítettem el. A primer kutatással feltártam hogyan vélekednek az egyéni és társas gazdaságok a magyar állattenyésztés és azon ágazat helyzetéről amelyben dolgoznak, valamint saját kilátásaikról. Az interjú során kapott válaszok és a szakirodalmi adatok alapján elkészítettem az állattartó egyéni és társas gazdaságok SWOT analízisét és problémafáját. A központi problémának az állattenyésztési ágazat versenyképességének csökkenését jelöltem meg. Ennek alapvető okát – melyet az interjúk is egyértelműen alátámasztanak – a kiszámíthatatlanság és kiszolgáltatottság jelenti az alacsony jövedelmezőség és a politikai és társadalmi problémák mellett. Az interjú kitért az EU-csatlakozás hatásainak a megítélésére. A megkérdezettek többsége úgy gondolja, hogy a magyar állattenyésztés veszített az EU-csatlakozással. Az EU csatlakozás után a külföldről növekvő mértékben beáramló termékek éleződő versenyhez vezettek, az egyre szigorúbb termelési előírások és ezzel járó bürokratikus kötelezettségek pedig olyan terheket rónak az állattartókra, amelyet csak nehezen vagy egyáltalán nem tudnak teljesíteni.

A primer kutatásommal kapcsolatban két hipotézist fogalmaztam meg. Az egyik, hogy a „Az Észak-alföldi régióban a társas vállalkozásoknál nem várható az állatállomány további csökkenése”. Ennek vizsgálatára az interjú jövőképre vonatkozó kérdései adtak választ, mely által bizonyosságot nyert a hipotézis. A másik hipotézis, hogy „Az Észak-alföldi régióban az egyéni gazdaságok egyéb jövedelemszerzési lehetőségek hiányában továbbra is kötődnek az állattartáshoz”. A jövőbeli terveiket illetően egyik válaszadó sem tervezi állatállományának teljes felszámolását (egyébként a részleges felszámolással is csökkenhet az állatállomány). Az állattenyésztésben érdekelt egyéni gazdaságok alapvető motivációja a jövedelemszerzés mellett az állat szeretete és a hagyományok ápolása, valamint a családi tradíciók folytatása.

Az interjú során bizonyosságot nyert a már a szakirodalmi részben is feltárt probléma, hogy a magyar agrárszereplők uniós felkészültsége elmaradt a kívánatos színvonalról. A gazdálkodók nem készültek fel az éleződő versenyre. A magyar állattartók versenyhátrányba kerültek, aminek következtében országos szinten számos gazdaság felhagyott a termeléssel. Az általam megkérdezett állattartók azonban nem tervezik az állomány felszámolását. Megjegyzendő, hogy fejlesztés, összefogás és a hatékonyság javítása nélkül a magyar állattartók versenyképessége tovább romlik.

SUMMARY

My study analyses the change of the farm structure of the Hungarian agriculture, particularly the animal husbandry.

During the secondary studies the situation of the Hungarian agriculture was presented between 2000 and 2010, furthermore the changes in the structure of economy were introduced in Hungary and in EU member states. Considering EU states Hungary is among the countries with relatively advantageous ecological capacity. Approximately 60% of the country is productive land area, among EU countries only Denmark and Great Britain have a higher rate. Hungary shares not more than 3% of the whole agricultural area of EU member states, nevertheless the country plays a significant role in the production of some products.

Examining the economy of EU member states it is clear that 80% of the farms have an agricultural area smaller than 10 hectares, 14% are between 10 and 50 hectares and 3% between 50-100 hectares. The rate of farms with an area over 100 hectares is only 3%, meanwhile these farms use 50% of the agricultural area. We can say the Hungarian farm structure is unique within the EU, as 87% of the farms manage on an area smaller than 5 hectares, while rate of the farms of over 50 hectares is small. Also these numbers support the fragmented farm structure allowing that when reviewing farms the measure of economic threshold is very low considering the Union's level. It can be attributable that the concept of farms significantly differs from the definitions used in goods-producing industries. The Hungarian Central Statistical Office (KSH) also includes countryside households in the concept of farming, therefore the agricultural firms (goods-producing farms) are lost in this database. By the examination of the data of General Structure Surveys from the year 2010 it is clear that Hungary would even correspond to the 98% coverage even if the minimum level would be set at 1 hectare. In this case the number of examined farms would decrease by 415 219 private farms and agricultural companies (72% of private farms and 0.4% of companies would be out of the concept of being a farm). Based on the data by Farm Structure Survey of KSH from the year of 2010 the number of farms managing in a territory under 1 hectare is 415 219 while the size of productive land area used by them is merely 84 567 hectares. During the determination of economic threshold also political motivations could have a role,

namely instead of output the number of farms is the priority. The gross output and gross added value reflect efficiency much better than the number of farms.

Originated from the nature of economic reform after the end of the communist regime an inconsistent dual economy was formed. Between the large number of smallholders and few large agricultural companies (with dominant role) the strong segment of small and middle-size companies is missing. Several smallholders started their activity after 1990, but their numbers started to decrease at about the turn of the millennium and this tendency continues until today. This can be explained with continuous concentration and the disappearing of incapable smallholders. In Hungary in great majority the senior age-group over 55 years make agricultural activity, mainly in private farms. At the turn of the millennium the rate of smallholders over 55 years was 49.9%, in 2010 this number was 57.4% that forecasts that the Hungarian agricultural society is becoming older. Even though the primary task of agriculture is food production we cannot forget that this sector also ensures the carrying capacity of the countryside, holds and generates workplaces moreover protects the landscape and the environment. Consequently, despite the unfavourable output and efficiency index of the private farms compared to companies, they still play a significant role in Hungary's agriculture.

By the analysis of the farms concerning their production type it turns out that between 2000-2010 the rate of plant producing farms remained the highest in both farm category, moreover their rate increased with approx. 10-10 percent point. In 2010 quasi half of the private farms and agricultural companies were in this farming type. Main reason for this process is that the Common Agricultural Policy (CAP) primarily supports the cropping of GOFR plants. The rate of mixed agricultural enterprises slightly increased at agricultural companies while it decreased at private farms, the measure of decreasing was the same as the increase in plan/crops production private farms (certain part of mixed agricultural enterprises ceased the animal husbandry and changed to the more profitable plan production profile). In the livestock farming the proportion of private farms remained at 22%, while in case of agricultural companies this value decreased at 5.5% (from 9.6%). However, the two third of livestock is owned by agricultural companies. The type of farms which perform agricultural services is considered unique (0.1%), the quantity of these farms has been decreased approximately by 60% at agricultural companies.

In these days, examining all private farms reveals that by the relevant decrease in the number of farms, in relation to objectives of production, in the examined period, the proportion of farms that intend to produce only for personal consumption was almost unchanged (60.2%). Contrarily the proportion of farms producing primarily for sale there was increased more than twice (19.5%), whilst the rate of farms that sell the products exceeding personal consumption was decreased by 12%. Consequently the focus by commercial objective starts to shift towards production of goods promoted by rearrangement of evolving farms which sale the exceeding products.

In the analysis the agriculture and farm structure of the Northern Great Plain were described. Concerning professional literature elaboration a hypothesis was drawn up. Based on the examination my hypothesis “The decline in livestock is likely to continue at the expense of self-sufficient and partly goods-producing farms” has been partially verified.

The basis of my primary research was composed of 60 semi structured deep interviews made on the Northern Great Plain. During the primary research the opinion of the private farms and agricultural companies concerning the situation of the Hungarian animal husbandry, their sector and their prospective has been revealed. Based on the answers and professional literature data the SWOT analysis and the problem tree of private farms and agricultural companies have been elaborated. The main problem was the decrease in competitiveness of the animal husbandry sector. The main reasons – verified unequivocally by the interviews – are the vulnerable economic environment, beside the low profitability, and political and social problems. The interview included the evaluation of effects of EU accession. The major part of respondents suppose that the Hungarian animal husbandry suffered a loss with EU accession. After the EU accession the growing quantity of imported products caused an intensifying competition, the tightening production requirements and the related administrative obligations mean a liability for the animal holders that can be fulfilled only in part or absolutely can not be fulfilled.

Concerning my primary research two hypothesis were drawn up. One of the hypothesis is that “At agricultural companies the further decrease in livestock is not expected on the Northern Great Plain”. It was answered by the questions regarding vision which

verified the hypothesis. The other hypothesis is that “The private farms, lacking the resources for other incomes are still bound to animal husbandry on the Northern Great Plain”. In relation to their future projects none of the respondents plans the total liquidation of livestock (the livestock can be reduced by partial liquidation). The basic motivation of private farms involved in animal husbandry beyond the obtaining of revenues is liking animals, maintain traditions and to continue family traditions.

During the interview the problem described in the professional literature part was verified, that the competence of Hungarian agricultural operators for EU accession, have not reached the necessary level. The farmers were not prepared for the intensifying competition. The Hungarian farmers had a competitive disadvantage, consequently several farms terminated the production on national level. Notwithstanding the interviewed farmers do not intend the liquidation of livestock. It should be noted that, in lack of development, cooperation and improvement of efficiency the competitiveness of Hungarian farmers further decreases.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetemet szeretném kifejezni témavezetőmnek, **Dr. Popp József** egyetemi tanárnak, hogy segítette a munkámat és hasznos, tartalmas tanácsokkal látott el a dolgozat megírásakor.

Köszönettel tartozom témavezetőmnek, **Dr. Szabó Gábor** professzor úrnak a pályámon való elindításért és munkájáért.

Szeretném megköszönni **Dr. Szűcs Istvánnak** és **Dr. Kapronczai Istvánnak**, hogy a munkahelyi vita során opponensi bírálatukban megfogalmazott észrevételeikkel jobbá válhatott a dolgozatom.

Köszönettel tartozom továbbá **Dr. Balogh Péter** egyetemi docensnek és **Dr. Szöllősi Lászlónak** egyetemi adjunktusnak, hogy munkám során többször is konzultálhattam velük és építő tanácsaikkal, lényegre törő javaslataikkal segítették dolgozatom elkészülését.

Külön szeretném kiemelni **Kállai-Rácz Andreát**, hogy sokszor időt és energiát nem sajnálva minden segítséget megadott.

Továbbá szeretném megköszönni valamennyi **egyéni gazdaságnak és társas vállalkozásnak**, akik lehetővé tették, hogy dolgozatom empirikus fejezete elkészüljön. Nagyon hálás vagyok mindannyiuknak ezért a segítségért.

Külön köszönettel és hálával tartozom **Férjemnek** és **Családomnak** az elmúlt években nyújtott segítségükért és bátorításukért. Támogatásuk, türelmük és segítségük nélkül nem készülhetett volna el ez a dolgozat.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Ackroyd, S. – Hughes, J. (1992): Data Collection in Context. London & New York, Longman Publ.
2. Agrya (2012): Fiatal gazdák magyarországi szövetsége. www.agrya.hu
3. AKII (1994): Az élelmiszertermelő ágazatok főbb jellemzői 1993-ban – Az élelmiszertermelő ágazatok fontosabb adatai 1989-1993-ban. AKII Informatikai Igazgatóság, Budapest
4. AKII (1993): A mezőgazdasági és élelmiszeripari szervezetek gazdálkodásának főbb jellemzői az 1990-1992. években, valamint a szövetkezeti átalakulás helyzete. AKII Informatikai Igazgatóság, Budapest
5. Aliczki K. (2012): A tojótúkketrecek cseréjének várható hatása Magyarország tojástermelésére. Agrárgazdasági Tanulmányok, 2012. 1. sz. AKI, Budapest, 50. p.
6. Aliczki K. – Bartha A. – Garay R. – Nyárs L. – Papp G. – Popp J. (szerk.) – Potori N. (szerk.) – Vőneki É. (2009): A főbb állattenyésztési ágazatok helyzete. Agrárgazdasági Tanulmányok, 2009. 3. sz., AKI, Budapest, 137. p.
7. Alvincz J. – Bognár I. – Erdész F. – Kamarásné Hegedűs N. – Kapronczai I. – Kartali J. – Kertész R. – Radóczné Kocsis T. – Stauder M. – Tóth E. (2002): A magyar mezőgazdaság az adatok tükrében a rendszerváltás után. Agrárgazdasági Tanulmányok, 2002. 5. sz., AKII, Budapest, 167. p.
8. Alvincz J. – Varga T. (2000): A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei. Agrárgazdasági könyvek, 2000. 15. sz., AKII, Budapest, 101. p.
9. Alvincz J. – Hanza L. – Illés R. – Szűcs I. – Tanka E. (1999): Változások a gazdálkodás földviszonyaiban. Agrárgazdasági Tanulmányok, 1999. 4. sz., AKII, Budapest, 107. p.
10. ÁTK (2013): Állattenyésztési Teljesítményvizsgáló Kft.
<http://www.atkft.hu/hu/tanacsadas>
11. Bálint D. – Fehér A. (1991): A családi gazdálkodás kialakulása Észak-Magyarországon. Gazdálkodás, 7-8. sz., Budapest, pp. 53-63.
12. Balmann, A. – Schaft, F. (2010): The restructuring Processes in Eastern German Agriculture. A Success Story? In: Fertő, Imre – Forgács, Csaba – Attila, Jámboor (eds., 2010): Changing Landscape of European. Agriculture. (Essays in Honour of Professor Csaba, Csáki). AGROINFOM Publisher Co. Ltd., Budapest 77-94.
13. Banse, M. – Gorton, M. – Hartel, J. – Hughes, G. – Köckler, J. – Möllman, T. – Münch, W. (1999): The evolution of competitiveness in Hungarian agriculture: from transition to accession. MOCT-MOST Economic policy in transitional economies. 1999. vol. 9. No. 3. pp. 307-318.
14. Baranyi A. (2003): Az egyéni és a családi gazdaságok helyzete Magyarországon. Gazdálkodás, 47. évf., 7. sz. különnkiadás, Budapest, pp.68-73.
15. Baráth L. (2010): A magyar és a keletnémet mezőgazdaság jövedelmi helyzetének és termelékenységének összehasonlító vizsgálata. PhD értekezés, Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Debrecen, 154. p.

16. Barta I. – Dorgai L. (szerk.) – Dudás Gy. – Varga E. (2010): Termelői csoportok és a zöldség-gyümölcs ágazatban működő termelői szerveződések Magyarországon. Agrárgazdasági Információk. 2010. 6. sz., AKI, Budapest, 87. p.
17. Beke J. – Forgács A. – Tarján T. (2011): Európai uniós országcsoportok mezőgazdasági teljesítményének összehasonlító vizsgálata. Gazdálkodás, Budapest, 2011. 1. sz. pp. 39-51.
18. Béládi K. – Kertész R. (2013): A főbb mezőgazdasági ágazatok költség- és jövedelem helyzete 2011. Agrárgazdasági Információk, 2013. (Kézirat) AKI, Budapest, 84. p.
19. Béládi K. – Kertész R. – Dudás Gy. (2009): A mezőgazdasági termelők motivációi az állati termékek előállításában. Gazdálkodás 2009. 53. évf. 4. sz., Budapest, pp. 346-356.
20. Biró Sz. – Székely E. (2012): A mezőgazdasági foglalkoztatás bővítésének lehetőségei. Agrárgazdasági Könyvek, 2012. 3. sz. AKI, Budapest, 113. p.
21. Bittner B. – Kovács K. (szerk.) (2007): A sertéságazat helyzete, kilátásai és fejlesztési lehetőségei. Szaktanácsadási Füzetek 11. Észak-Alföldi Regionális Szaktanácsadási Központ, Debreceni Egyetem, Center-Print Nyomda, Debrecen, ISSN: 1588-8665, 280. p.
22. Bokor A. – Szóts-Kovács K. – Csillag S. – Bácsi K. – Szilas R. (2009): Emberi erőforrás menedzsment. Aula Kiadó, Budapest, ISBN: 978-963-9698-26-0, ISSN: 1788-4713, pp. 154-158.
23. Bors R. (2008): Az üzemi struktúra fejlődésének irányai az EU tagországokban és Romániában. PhD értekezés Szent István Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola, Gödöllő, 186. p.
24. Buday-Sánta A. (2001): Agrárpolitika-vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Budapest-Pécs: Dialog Campus Kiadó, 453. p.
25. Burgerné Gimes, A. (2010): Az Európai Unióba újonnan belépett és jelölt országok gazdasága. Dialóg Campus, Budapest-Pécs, ISBN: 978-963-9950-24-5, 335. p.
26. Burgerné Gimes A. – Szép K. (2006): Az egyéni (családi) mezőgazdasági üzemek gazdasági helyzete napjainkban. AGROINFORM Kiadó, Budapest, 110. p.
27. Burgerné Gimes A. (2003): Földhasználat és földbirtokpolitika az Európai Unióban és néhány csatlakozó országban. Közgazdasági Szemle. 9. sz., Budapest, pp. 819-832.
28. Burgerné Gimes A. (2002): A mezőgazdasági földtulajdon és földbérlet. Akadémiai Kiadó, Budapest, ISBN: 963-05-7859, 124. p.
29. Burger, A. (2001): Agricultural development and land concentration in a central European country: a case study of Hungary. Land Use Policy. 2001. vol. 18. Issue 3. pp. 259-268.
30. Cehla B. (2011): A hazai juhágazat hústermelési tartalékainak feltárása. Doktori értekezés, Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, 197. p.
31. Csáki Cs. (2012): Merre tart a világ mezőgazdasága? Változó prioritások a világ agrártermelésében. Gazdálkodás 56. évf. 2. sz., Budapest, pp. 103-117.

32. Csáki Cs. (szerk., 2010): Élelmezésbiztonság. (A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszer-biztonság stratégiai alapjai). MTA Köztisztületi Stratégiai Programok. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
33. Csáki Cs. (2008): Gondolatok a magyar mezőgazdaság versenyképességéről. Gazdálkodás, 52. évf., 6. sz., Budapest, pp. 513-527.
34. Csáki Cs. – Feder G. – Lerman Z. (2002): Land Policies and Envolving Farm Structures in Transition Countries. World Bank.(2794), 182. p.
35. Csomós Z. (2005): A magyar holstein-fríz fajta. Mezőgazda Kiadó, ISBN: 963 286 199, 210. p.
36. Czakó, E. (2000): Versenyképesség iparágak szintjén – a globalizáció tükrében. PhD disszertáció, Budapesti Közgazdaságtudományi és Állagigazgatási Egyetem Gazdálkodástani PhD program, 202. p.
37. DG AGRI (2012): Evolution of the market situation and the consequent conditions for smoothly phasing-out the milk quota system – second „soft landing” report.
38. Dobos K. (2000): Családi gazdaságok. Budapest, Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, ISBN: 963-356-29-29, 164. p.
39. Dorgai L. (szerk.) – Biró Sz. – Molnár A. (2009): Árutermelő állattartásunk és a kölcsönös megfeleltetés alkalmazása. Agrárgazdasági Tanulmányok. 5. sz., AKI, Budapest, p. 170.
40. Dorgai L. (szerk.) (2004): A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása. Agrárgazdasági Tanulmányok. 6. sz., AKI, Budapest, 193. p.
41. Dorgai L. – Keszthelyi Sz. – Miskó K. (2003): Gazdaságilag életképes üzemek az Európai Unió modernizációs támogatásainak alkalmazása szempontjából. AKII, Budapest, 2003. 2. sz. 90. p.
42. Dorgai L. – Holzer I. – Kartali J. – Kapronczai I. – Szűcs I. – Udovecz G. – Varga Gy. (1999): Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatainak tükrében. Agrárgazdasági tanulmányok. 8. sz., AKII, Budapest, 112. p.
43. Dudás Gy. (2009): A Termelői Értékesítői Szervezetek (TÉSZ) lehetőségei a zöldség-gyümölcs termelők koordinálásában a Zöld-Termék szövetkezet példáján keresztül. Doktori értekezés, SZIE Gödöllő, 189. p.
44. Dudás Gy. – Fertő I. (2008): A bizalom hatása a szövetkezeti tagok teljesítményére és elégedettségére a ZÖLD-TERMÉK termelői értékesítő szövetkezetnél. Gazdálkodás, 52. évf. 23. különszám, Budapest, pp. 49-55.
45. EC (2012): Prospects for Agricultural Markets and Income in the EU 2012-2020. European Commission. Brussels
46. EUROSTAT (2013): Cattle population – annual data (apro_mt_lscatl)
47. EUROSTAT (2012): http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-FK-12-001/EN/KS-FK-12-001-EN.PDF
48. EUROSTAT (2011): Europe in figures – Eurostat yearbook 2011: Agriculture, forestry and fishery.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/CH_08_2011/EN/CH_08_2011-EN.PDF

49. FAO (2012): Looking ahead in world food and agriculture: perspectives to 2050. Edited by Piero Conforti. Agricultural Development Economics Division. Economic and Social Development Department Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2011, Rome. p. 539 (ISBN 978-92-5-106903-5) <http://www.fao.org/docrep/014/i2280e/i2280e.pdf> (accessed Dec.19 2011)
50. Fehér I. – Pete N. (2001): Az agrárgazdaság EU harmonizációja. Gazdálkodás, 45. évf. 2. sz., Budapest, pp.1-10.
51. Fehér I. – Smolcz E. (1997): A EU csatlakozás és az agrárterületek egyenlőtlen kilátásai. Gazdálkodás, 41. évf. 2. sz., Budapest, pp. 28-33.
52. Fertő I. (2011): Van-e konszenzus a magyar agrárközgazdászok között? In: Fertő Imre – Forgács Csaba – Jámbor Attila (szerk., 2011): Változó prioritások az európai mezőgazdaságban. (Tanulmányok Csáki Csaba professzor tiszteletére). AGROINFORM Kiadó, Budapest, pp. 117-135.
53. Forgács Cs. (2008): Csak azért mert kicsi, még hasznos a társadalomnak. (A mezőgazdasági kistermelés versenyképességéről). Falu, 2008. 23. évf. 1. sz., Budapest, pp. 17-39.
54. Forgács Cs. (2006a): A mezőgazdasági kistermelők jövője az átalakuló mezőgazdasági piacokon, Gazdálkodás, 6. sz., Budapest, pp. 29-41.
55. Forgács Cs. (2006b): Az ágazat jövőjének kulcsa a jó agrárstratégia. Gazdálkodás 50. évf., 3. sz., Budapest, pp. 58-62.
56. FruitVeb (2012): Magyar zöldség-gyümölcs ágazati Stratégia 2012., 18. p. http://www.fruitveb.hu/kiadvany/magyar_zoldseg-gyumolcs_%C3%A1gazati_strategia_2012.pdf,
57. FVM (2007): Jelentés az agrárgazdaság 2006. évi helyzetéről
58. Gasson R. – Errington A. (1999): Családi farmgazdaság. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest. Eredeti megjelenés: The Farm Family Business. CAB International, Wallingford, 1993.
59. GKI-Tárki (2003): Az EU-csatlakozás középtávú gazdasági-társadalmi hatásai Magyarországra. Kopint-Datorg, Budapest
60. Hamza E. – Tóth E. (2006): Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe. Agrárgazdasági tanulmányok, 2006. 2. sz., AKI, Budapest, 131. p.
61. Hamza E. – Miskó K. (2005): A földpiac sajátosságai Magyarországon az uniós csatlakozás idején. Gazdálkodás, 49. évf., 5. sz., Budapest, pp. 1-7.
62. Hamza, E. – Miskó, K. – Székely, E. – Tóth, E. (2002): Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidék foglalkoztatásában, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. Agrárgazdasági Tanulmányok. 2002. 4. sz., AKII, Budapest, 143. p.
63. Hamza E. – Miskó K. – Tóth E. (2001): Az agrárfoglalkoztatás jellemzői, különös tekintettel a nők munkaerő-piaci helyzetére (1990-2000). Agrárgazdasági Tanulmányok, 2001. 2. sz., AKII, Budapest, 87. p.
64. Hansen, M.H. – Morrow, JR. J. L. – Batista, J.C. (2002): The impact of trust on cooperative member retention, performance and satisfaction: an exploratory study, International Food and Agribusiness Management Review, Vol. 5. pp. 41-59.
65. Harangi-Rákos, M. – Szabó, G. (2012): The economic and social role of private farms in Hungarian agriculture. Apstract, 2012. 5. sz., pp. 33-41

66. Harangi-Rákos M. – Szabó G. (2011): A mezőgazdasági társas vállalkozások gazdálkodásának vizsgálata a 2002-2009. közötti időszakban, *Gazdálkodás*, 2011. 55. évf. 4. sz. pp. 358-367
67. Horn A. (1970): „Az emberiség legnagyobb vállalkozása a mezőgazdaság”. In: Dohy J. (1999): *Genetika állattenyésztőknek*. Mezőgazda Kiadó, ISBN 963 9239 41 0, 318. p.
68. Horn P. – János G. (2008): A baromfitenyésztés fejlődésének kilátásai, új kihívások, veszélyforrások és lehetőségek. *Állattenyésztés és Takarmányozás*, 67. évf. 5. sz., pp. 389-401.
69. Hunyadi L. – Mundroczó Gy. – Vita L. (2001): *Statisztika*. Aula Kiadó Kft., ISBN: 9639215562, 883. p.
70. H. van Meijl – T van R. – A. Tabeau – B. Eickhout (2006): The impact of different policy environments on agricultural land use in Europe. *Agriculture, Ecosystems & Environment*, Vol. 114. Issue 1., pp. 21-38.
71. James, H.S. JR. – Sykuta, M.E. (2005): Property right and Organizational Characteristics of Producer-Owned Firms and Organizational Trust. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vo. 76. Nr. 2., pp. 545-580.
72. Juhász P. (2006): *Emberek és intézmények. (Két zsákutca az agráriumban)*. Új Mandátum Kiadó. Budapest, 616. p.
73. Juhász P. – Mohácsi K. (2001): Az EU-csatlakozás hatása a hazai élelmiszeriparra. *Közgazdasági Szemle*, 48. évf. május, Budapest, pp. 442-456.
74. Juhász P. (2001): Mezőgazdaságunk és az uniós kihívás. *Beszélő*. 2001. 6. évf. 4. sz., Budapest, pp. 64-69.
75. Kapronczai I. (2011a): A magyar agrárgazdaság napjainkban. *Tanulmány, Gazdálkodás*, 55. évf. 7. sz., Budapest, pp. 615-628.
76. Kapronczai I. (2011b): A magyar agrárgazdaság az EU-csatlakozástól napjainkig. *Szaktudás Kiadó Ház*, Budapest, ISBN: 978-963-9935-68-6, 199. p.
77. Kapronczai I. – Udovecz G. (2009): A magyar agrárgazdaság helyzete. *Gazdálkodás*, 53. évf. 6. sz., Budapest, pp. 532-545.
78. Kapronczai I. (2007): A mezőgazdaság gazdaságstruktúrája és jövedeleminformációs rendszerei. *Statisztikai Szemle*, 85. évf. 1. sz., Budapest, pp. 36-56.
79. Kapronczai I. (2006): A földtulajdon, a földhasználat vizsgálatának tanulságai. *Gazdálkodás*, 2006. 50. évf. 1. sz., Budapest, pp. 47-66.
80. Kapronczai I. (szerk.) (2003): A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig. *Szaktudás Kiadó Ház*, Budapest, ISBN: 963-9553-16-6, 147. p.
81. Kartali J. (szerk., 2004a) – Juhász A. – König G. – Kürti A. – Orbánné Nagy M. – Stauder M. – Wagner H.: A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén. I. kötet (Növényi termékek). *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 2004. 1. sz., AKI, Budapest, 149. p.
82. Kartali J. (szerk., 2004b) – Juhász A. – König G. – Kürti A. – Orbánné Nagy M. – Stauder M. – Wagner H.: A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-

- csatlakozás küszöbén. II. kötet (Állati termékek). Agrárgazdasági Tanulmányok, 2004. 2. sz., AKI, Budapest, 115. p.
83. Kerékgyártó Gy.-né – Mundruczó Gy. – Sugár A. (2001): Statisztikai módszerek és alkalmazásuk a gazdasági, üzleti elemzésekben. Aula Kiadó Kft., ISBN 9639345091, 573. p.
 84. Keszthelyi Sz. – Pesti Cs. (2012): A Tesztüzemi információs rendszer eredményei 2011. AKI, Budapest, 153. p.
 85. Keszthelyi Sz. – Pesti Cs. (2011): A tesztüzemi információs rendszer eredményei-2010. Agrárgazdasági Információk, Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI), Budapest
 86. Keszthelyi Sz. – Pesti Cs. (2008): A gazdaságok jövedelmének és a mezőgazdaság üzemszerkezetének várható változása 2010-ig. AKI, Budapest, 2008. 2. sz. 71. p.
 87. Keszthelyi Sz. (2005): A tesztüzemek 2004. évi gazdálkodásának eredményei. Agrárgazdasági Információk, AKI, Budapest, 132. p.
 88. Kispál-Vitai Zs. (1999a): Szövetkezet vagy részvénytársaság? Gazdálkodás, 43. évf. 3. sz., pp. 58-67.
 89. Kispál-Vitai Zs. (1999b): Az „Új generációs” szövetkezetekről. Gazdálkodás, 43. évf. 5. sz., Budapest, pp. 16-22.
 90. Kiss J. (2004): Az Európai Unió közös agrárpolitikájának változásai és agrárcsatlakozásunk kihívásai. EU-tanulmányok V. Nemzeti Fejlesztési Hivatal., Budapest, pp. 589-662.
 91. Kiss J. (2002): A magyar mezőgazdaság világgazdasági mozgástere. Akadémiai Kiadó, Budapest, 406. p.
 92. Kohlheb, N. – Krausmann, F. (2009): Land use change, biomass production and HANPP: The case of Hungary 1961-2005. Ecological Economics. 2009. Vol. 69. Issue 2., pp. 292-300.
 93. Koster, U. – Petrick, M. (2010): Embedded institutions and the persistence of large farm sin Russia. Discussion Paper No. 131., Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe, ISSN 1438-2172. p. 22. <http://www.iamo.de/dok/dp131.pdf>
 94. Kovács G. (2010): A mezőgazdasági szektor nemzetgazdasági jelentősége (A magyar agrobiznisz mérete és szerkezete). Agrárgazdasági Tanulmányok, 2010. 9. sz., AKI, Budapest, 51. p.
 95. Kovács G. – Udovecz G. (2005): A magyar mezőgazdaság első éve az Európai Unióban. Gazdálkodás, 49. évf. 5. sz., Budapest, pp.1-11.
 96. Kovács G. – Udovecz G. (2003): A mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezősége az Európai Unióban és Magyarországon. Gazdálkodás, Budapest, 47. évf. 3. sz. 1-16. pp.
 97. Kovács G. (2001): Adatszolgáltató mezőgazdasági üzemek az EU információs rendszerében. Gazdálkodás, Budapest, 45. évf., 6. sz., pp. 63-66.
 98. Kovács K. (2007): Ágazatspecifikus innováción alapuló projektek generálása a tejágazatban. Szaktanácsadási Füzetek 12. Észak-Alföldi Regionális

Szaktanácsadási Központ, Debreceni egyetem, Center-Print Nyomda, Debrecen,
ISSN: 1588-8665, 164. p.

99. KSH (2013a): Mezőgazdasági termékek bruttó kibocsátása
<http://statinfo.ksh.hu/Stainfo/haViewer.jsp>
100. KSH (2013b): Földhasználat művelési ágak és gazdaságcsoportok szerint, május 31. (1990-) http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omf001a.html
101. KSH (2013c): A fontosabb szántóföldi növények betakarított területe, összes termése és termésátlaga (1990-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn007.html
102. KSH (2013d): Állatállomány, december (1995-)
http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oma003.html
103. KSH (2013e): Állatállomány alakulása gazdálkodási formánként
http://www.ksh.hu/apps/shop.kiadvany?p_kiadvany_id=13851&p_temakor_kod=KSH&p_session_id=858927157066404&p_lang=HU
104. KSH (2013f): A szarvasmarha-állomány kor és ivar szerinti megoszlása gazdálkodási formák szerint
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_oma002d.html
105. KSH (2013g): Sertésállomány alakulása területegység szerint (2000-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oma005.html
106. KSH (2013h): Szarvasmarha állomány alakulása területegység szerint (2000-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oma004.html
107. KSH (2013i): Juhállomány alakulása területegység szerint (2000-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oma006.html
108. KSH (2013j): Tyúkállomány alakulása területegység szerint (2000-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oma007.html
109. KSH (2013k): Regisztrált gazdasági szervezetek száma – GFO'02 (1990-2010)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qvd001b.html
110. KSH (2013l): Állati termékek felvásárlási átlagára, 1946-2011
http://www.ksh.hu/docs/hun/agraar/html/tabl1_6_1_10.html
111. KSH (2013m): Módszertani jegyzék
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/vet/vet21205m.pdf>
112. KSH (2012a): Mezőgazdaság, 2011
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mezo/mezo11.pdf>
113. KSH (2012b): A mezőgazdaság területi jellemzői, 2010.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/mezoter10.pdf>
114. KSH (2012c) A fontosabb zöldségfélék és a fűszerpaprika betakarított területének és termésátlagainak alakulása területi egységenként (2000-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn023b.html
115. KSH (2012d): A betakarított zöldség- gyümölcsfélék mennyisége.
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_omf001b.html

116. KSH (2012e): Gabonafélék betakarított területének és termésátlagainak alakulása területi egységenként (2000-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn011b.html
117. KSH (2012f) A napraforgó betakarított területének és termésátlagainak alakulása területi egységenként (2000-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn018b.html
118. KSH (2012g) A repce betakarított területének és termésátlagainak alakulása területi egységenként (2000-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn019a.html
119. KSH (2012h) A silókukorica és csalamádé betakarított területének és termésátlagainak alakulása területi egységenként (2000-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn021a.html
120. KSH (2012i) A lucernaszéna betakarított területének és termésátlagainak alakulása területi egységenként (2000-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn022a.html
121. KSH (2012j) A cukorrépa betakarított területének és termésátlagainak alakulása területi egységenként (2000-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omn020b.html
122. KSH (2012k): Fontosabb állati termékek termelése (1990-)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oma002.html
123. KSH (2012l): Vágóállat-termelés, 1938-2011.
http://www.ksh.hu/docs/hun/agraar/html/tabl1_5_3_2.html
124. KSH (2012m): Mezőgazdaság, 2011
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mezo/mezo11.pdf>
125. KSH (2012n): Foglalkoztatottak, 1990-2011 (ezer fő)
http://www.ksh.hu/docs/hun/agraar/html/tabl1_1_2.html
126. KSH (2012o): Mezőgazdasági munkaerő-felhasználás (1998-) (ÉME)
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omr004.html
127. KSH (2012p): A bruttó mezőgazdasági kibocsátás termékcsopontonkénti adatai a gazdálkodó szervezeteknél és az egyéni gazdaságokban a 2006-2010 közötti időszakban. (Kézirat)
128. KSH (2011a): Mezőgazdasági statisztikai évkönyv, 2010. KSH, 2011, ISSN 1419-3833, p. 209.
129. KSH (2011b): Húsfélék egy főre jutó átlagos fogyasztása, 1934-2010.
http://www.ksh.hu/docs/hun/agraar/html/tabl1_5_5_1.html
130. KSH (2011c): Magyarország mezőgazdasága, 2010, Termelési típus, gazdálkodási cél, gazdaságméret (Általános mezőgazdasági összeírás)
<http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/gso/amo10elo2.pdf>
131. KSH (2011d): Gazdaságok megoszlása termelési típus szerint, 2000., 2010.
(http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xtabla/amo/tablamo10_03.html)
132. KSH (2011e): Egy főre jutó tejfogyasztás, 1960-2010.
http://www.ksh.hu/docs/hun/agraar/html/tabl1_5_5_2.html

133. KSH (2010): Magyarország mezőgazdasága, 2010 (Általános mezőgazdasági összeírás) <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/gso/amo10.pdf>
134. KSH (2008a): Magyarország mezőgazdasága, Gazdaságtipológia, 2007 <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/momg/momg07.pdf>
135. KSH (2008b): A mezőgazdaság fejlettségének regionális különbségei, Változások a rendszerváltástól napjainkig. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regio/orsz/mgfejletsege.pdf>
136. KSH (2004a): Az egyéni agrárgazdaságok és népességük, Észak-Alföld. Központi Statisztikai Hivatal (Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóságai, ISBN: 963 215 757 5 ö, ISBN: 963 215 763 x, 111. p.
137. KSH (2004b): Magyarország mezőgazdasága, 2003. Gazdaságszerkezeti Összeírás – II. kötet. Budapest, ISBN 963 215 750 8 Ö, ISBN: 963 215 749 4, 261 p.
138. Laczka É. (2007): A magyar mezőgazdaság az EU-csatlakozás körüli években, 2000-2005. Statisztikai Szemle, 85. évf. 1. sz., pp. 5-20.
139. Lacka S-né – Szabó P. (2000): A gazdaság fogalma Magyarországon és az EU mezőgazdasági statisztikája. Statisztikai Szemle. 78. évf. 4. sz., pp. 225-238.
140. Laczkó A. – Szőke Gy. (2000): Az AGENDA 2000 hatása az EU és a magyar gabonapiaci szabályozásra. Agrárgazdasági tanulmányok, 2000. 6. sz., AKII, Budapest, 150. p.
141. Lányi K. (1999): Az agrárgazdaság átalakulása Magyarországon a kilencvenes években. Európa Fórum, 1999. 1-2. sz., Budapest, pp. 3-44.
142. Lehota J. (2001): Marketingkutató az agrárgazdaságban. Mezőgazda Kiadó, Budapest, ISBN 963 9358 25 8, 231. p.
143. Lehota J. – Tomcsányi P. (1994): Agrármarketing. Mezőgazda Kiadó, Budapest, ISBN 963 8439 23 1, 249. p.
144. Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. Közgazdasági Szemle, 2000. december, pp. 962-988.
145. Lerman, Z. (2010): Agricultural Recovery and Individual Land tenure: Evidence from Central Asia. In: Fertő, Imre – Forgács, Csaba – Attila, Jámor (eds., 2010): Changing Landscape of European Agriculture. (Essays in Honour of Professor Csaba, Csáki). AGROINFOM Publisher Co. Ltd., Budapest, pp. 95-113.
146. Magda S. – Gergely S. (2010): Termelői értékesítő szervezetek jelene és jövője a hazai zöldség-gyümölcs termelésben. Gazdálkodás, 54. évf. 1. sz., Budapest, pp. 48-60.
147. Magda S. – Magda R. (2009): A globális gazdasági válság és a magyarországi agrárgazdaság kilátásai. Gazdálkodás, 53. évf. 2. sz., Budapest, pp. 112-120.
148. Magda S. – Gergely S. (2006): A magyarországi termőföld hasznosítás átalakítási lehetőségei. Gazdálkodás, 50. évf. 3. sz., Budapest, pp. 13-26.
149. Magda S. – Marsalek S. (szerk.) (2003): Észak-Magyarország agrárfejlesztésének lehetőségei. In: Szűcs I. (programvezető): A magyar mezőgazdaság nemzetközi versenyképessége NKFP-2001/4/032, Agroinform Kiadó, ISBN 9635028075, 412. p.

150. Marselek S. – Deme P. – Szabó F. – Hágén I. (2007): A földbérleti díj és a föld árának alakulása. *Gazdálkodás*, 51. évf. 2. sz., Budapest, pp. 17-23.
151. Marselek S. – Wölcz A. – Téglá Zs. (2004): A magyarországi agrárgazdaság vizsgálata. *Gazdálkodás*, XLVII. évf. 9. külökiadás. 35-46. p.
152. Mészáros S. (2002): A magyar csatlakozás agrárgazdasági hatásainak összehasonlítása az EU-modellszámításaival. *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 2002. 3. sz., AKII, Budapest, 82. p.
153. Mészáros S. – Spitálszky M. (2002): A magyar élelmiszergazdaság versenyképességének alakulása az EU közvetlen jövedelemtámogatási mértékétől függően. AKII, Budapest
154. Mészáros S. – Spitálszky M. – Udovecz G. (2000a): Az EU csatlakozás várható agrárgazdasági hatásai – Modellszámítások II., 2000. 1.sz., AKII, Budapest
155. Mészáros S. – Spitálszky M. – Udovecz G. (2000b): A termelői és a fogyasztói árak változása, az agrárgazdasági termelés és az export-import alakulása, költségvetési hatások (a MEH Európai Integrációs Főosztály részére készült tanulmány)., AKII, Budapest
156. Mészáros S. – Spitálszky M. – Udovecz G. (1999): Az EU csatlakozás várható agrárgazdasági hatásai – Modellszámítások I. 1999. 1. sz., AKII, Budapest
157. Módos Gy. (szerk.) (2004): A versenyképesség összetevői és mérési módszerei a hús-termékpályán. In: Szűcs I. (programvezető): A magyar mezőgazdaság nemzetközi versenyképessége, Agroiinform Kiadó Budapest, ISBN 9635028199, 233. p.
158. Nagy A. Sz. (2006): Családi alapon működő mezőgazdasági vállalkozások (családi gazdaságok) ökonómiai elemzése. Doktori (PhD) értekezés. DE Interdiszciplináris Társadalom- és Agrártudományi Doktori iskola, Debrecen, 184. p.
159. Nagy Zs. (2011): A magyar mezőgazdaság komplex (gazdasági, társadalmi, környezeti) vizsgálata az EU-csatlakozás tükrében. PhD értekezés, Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Debrecen, 193. p.
160. Nábrádi A. – Cehla B. – Szigeti O. – Szakály Z. (2012): A magyar juhtenyésztés gazdasági és piaci helyzete. *Állattenyésztés és Takarmányozás*, 61. évf. 3. sz., pp. 294-312.
161. Nábrádi A. – Pupos T. (2010): A stratégia és az üzleti tervezés gyakorlata. Budapest, Szaktudás Kiadóház, ISBN: 987-963-9935-40-2, 188. p.
162. Nábrádi A. – Szöllősi L. (2008): A baromfiágazat versenyképességének helyreállítása. *Gazdálkodás*, 52. évf. 3. sz., pp. 418-431
163. Nábrádi A. – Szöllősi L. (szerk.) (2007): Ágazatspecifikus innováción alapuló projektek generálása a baromfi ágazatban: A baromfi ágazat helyzete, kilátásai és fejlesztési lehetőségei. Szaktanácsadási Füzetek 14. Észak-Alföldi Regionális Szaktanácsadási Központ, Debreceni egyetem, Center-Print Nyomda, Debrecen, ISSN: 1588-8665, 152. p.
164. Nábrádi A. (2007): A fenntartható állattenyésztés néhány ökonómiai kérdése. *Állattenyésztés és Takarmányozás*. 56. évf. 5. sz., pp. 489-514.

165. Nábrádi A. – Béri B. (szerk.) (2006): A tejágazat aktualitásai és kilátásai. Szaktanácsadási Füzetek 5. Észak-Alföldi Regionális Szaktanácsadási Központ, Debreceni egyetem, Center-Print Nyomda, Debrecen, 106. p.
166. Nábrádi A. – Pető K. (szerk.): Észak-Alföldi Régió mezőgazdaságának versenyképessége. In: Szűcs I. (programvezető): A magyar mezőgazdaság nemzetközi versenyképessége, Agroinform Kiadó Budapest, ISBN 9635028083, pp. 11-78.
167. Németi L. (2003): A magyar agrárgazdaság az ezredfordulón. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, ISBN: 963-942-27-38, 201. p.
168. Németi L. (1992): A magyar élelmiszertermelés és a piacgazdaság. Magyar Mezőgazdasági Kiadó Kft., Budapest.
169. NFA (2013): Nemzeti Földalapkezelő Szervezet. www.nfa.hu
170. Nyárs L. – Papp G. – Vőneki É. (2006): A pulyka-, kacsa-, lúd-, juh- és nyúlágazat nemzetközi piaci helyzete. Agrárgazdasági Információk. 2006. 3. sz., AKI, Budapest, 71. p.
171. Nyárs L. – Papp G. – Vőneki É. (2004): A főbb állattenyésztési ágazatok kilátásai az Európai Unióban. Agrárgazdasági Tanulmányok 2004. 4. sz., AKI, Budapest, 127. p.
172. OECD/FAO (2012): OECD-FAO Agricultural Outlook 2012-2021, OECD Publishing and FAO. http://dx.doi.org/10.1787/agr_outlook-2012-en
173. Oros I. (2002): A birtokszerkezet Magyarországon. Statisztikai Szemle, 2002. 80. évf. 7. sz., Budapest, pp. 674-697.
174. Pavel C. – Johan F.M. S. (2006): Land market imperfections and agricultural policy impacts in the new EU member states: A partial equilibrium analysis. American Journal of Agricultural Economics 91. (4), pp. 799-815.
175. Popp J. – Papp G. – Kovács M. – Potori N. (2011): KAP 2014-2020: a közvetlen támogatások javasolt új rendszerének hatásvizsgálata Magyarországon. Gazdálkodás, 56. évf. 1. sz., Budapest, pp.6-18.
176. Popp J. – Molnár A. (2010): Közös Agrárpolitika 2013 után: kihívások és lehetséges válaszok. Gazdálkodás, 54. évf. 1. sz., Budapest, pp. 2-26.
177. Popp J. – Potori N. – Papp G. (2010): A magyar tejvertikum diagnózisa. Gazdálkodás, 54. évf. 1. sz. pp. 81-91.
178. Popp J. – Potori N. – Udovecz G. – Csikai M. (szerk.) (2009): A versenyesélyek javításának lehetőségei a magyar élelmiszer-gazdaságban. Alapanyag-termelő vagy nagyobb hozzáadott-értékű termékeket előállító ország leszünk? Szaktudás Kiadó Ház Zrt. Budapest., ISBN: 978-963-9935-03-7, 164. p.
179. Popp J. – Potori N. – Udovecz G. (szerk.) (2007): Alkalmazkodási kényszerben a magyar mezőgazdaság. Folytatódó lemaradás vagy felzárkózás? Agrárgazdasági Tanulmányok 2007. 7. sz. AKI, Budapest, 133. p.
180. Popp J. – Potori N. – Udovecz G. (2004): A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon. Agrárgazdasági Tanulmányok 5. sz., AKI, Budapest, 157. p.
181. Popp J. (2004): Az EU Agrárpolitikájának elmélete és nemzetközi mozgástere. Európai Agrárpolitikai Kft. Budapest, ISBN: 963-217-735-5, 320. p.

182. Popp J. (2002): Az USA agrárpolitikájának gyakorlata napjainkig. Agrárgazdasági Tanulmányok 8. sz., AKI, Budapest, 183. p.
183. Popp J. (szerk., 2000) – Erdész F.-né – Laczkó A. – Radóczné Kocsis T. – Rákiné Guba M. – Ráki Z. – Vissyné Takács M.: Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. Agrárgazdasági Tanulmányok, 2000. 9. sz., AKI, Budapest, 128. p.
184. Popp J. (2000): A főbb mezőgazdasági ágazatok fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU csatlakozásra. Gazdálkodás, 44. évf., 4. sz., Budapest, pp. 1-13.
185. Potori N. (2012): A brief introduction to agriculture in Hungary. Conference organized by BASF. Budapest. 3 May 2012.
186. Potori N. – Biró Sz. – Bögréné Bodrogi G. – Kovács M. – Kozák A. – Mándi-Nagy D. – Molnár A. – Papp G. – Popp J. – Rácz K. – Radóczné Kocsis T. – Székely E. (2012): Közös Agrárpolitika 2014-2020: A reformtervezetek alapján várható hatások és kihívások Magyarországon. AKI, Budapest, 78. p.
187. Potori N. (szerk.) – Udovecz G. (szerk.) – Antal K. – Dorgai L. – Erdész F.-né – Himics M. – Kartali J. – Keszthelyi Sz. – Nyárs L. – Papp G. – Pethőné Varga É. – Potori N. – Radóczné Kocsis T. – Spitálszky M. – Tóth E. – Törzsök Á. – Udovecz G. – Vőneki É. – Wagner H. (2004): Az EU-csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig. Agrárgazdasági Tanulmányok, 2004. 7. sz., AKI, Budapest, 99. p.
188. Potori N. (szerk.) – Erdész F.-né – Fogarasi J. – Hingyi H. – Nyárs L. – Papp G. – Spitálszky M. – Vőneki É. (2004): A főbb mezőgazdasági ágazatok élet- és versenyképességének követelményei. Agrárgazdasági Tanulmányok, 2004. 8. sz., AKI, Budapest, 85. p.
189. Royer, J. S. (1999): Co-operative Organisational Strategies: A Neo-Institutional Digest. Journal of Cooperatives. Vol. 14., pp. 44-67.
190. Somai M. (2004a): A magyar mezőgazdaság átalakulása – I. Biológiai alapok, struktúraváltás, termelői jövedelmek. MTA VKI Műhelytanulmányok, 2004. november 64. sz.
191. Somai M. (2004b): A magyar mezőgazdaság átalakulása – II. Az EU csatlakozás hatása, külkereskedelmi lehetőségek. MTA VKI Műhelytanulmányok, 2004. november 65. sz.
192. Stummer I. – Molnár Zs. – Mándi-Nagy D. – Isépy A. – Módos R. – Pájtí P. – Thury E. – Németh N. – Ecsediné Wanek Zs. (2011): A fontosabb termékpályák 2010. évi piaci folyamatai, Agrárgazdasági Információk, 2011. 1. sz., AKI, Budapest, 70. p.
193. Swinnen, J.– Christiaensen, L. – Felton-T. L. (1993): Agricultural Production Structures and Their Determinants. OECD: Agricultural Co-operatives and Emerging Farm Structures in Hungary. pp. 98-121.
194. Szabó G. (2008): A Közös Agrárpolitika hatása a magyar mezőgazdaságra. In: Pupos T. – Urfi P. (szerk.): Pályatükrök, évfordulók. Pannon Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 2008. június 2. pp. 13-24.
195. Szabó G. (2001): Élelmiszer-gazdaságtan. (egyetemi jegyzet) DE ATC Mezőgazdaságtudományi Kar – KE Állattudományi Kar, Kaposvár – Debrecen, 193. p.

196. Szabó G. (1975): A mezőgazdasági termőföld gazdasági értékelése. Budapest, Akadémia Kiadó, ISBN: 963-05-051-8, 146. p.
197. Szabó G. G. (2011): Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban. Agroiinform Kiadó, Budapest, ISBN: 978-963-502-928-0, 255. p.
198. Szakál F. (1993): A családi gazdaságok szerepe a mezőgazdaság szerkezetében. Gazdálkodás, 37. évf., 7. sz., Budapest, pp. 1-9.
199. Székely Cs. – Dunay A. (2002): Az EU csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdasági vállalkozásokra. Gazdálkodás, 46. évf., 6. sz., Budapest, pp. 1-12.
200. Székely Cs. (1992): Az üzemi forma és méret meghatározása az átalakuló mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 36. évf., 2. sz., Budapest, pp. 13-21.
201. Szöllősi L. (2008): Vágócsirke vertikum modellezése és gazdasági elemzése egy, az Észak-alföldi Régióban működő integráció alapján, PhD értekezés, 15 p. Debrecen
202. Szűcs I (Projectvezető) (2007): Ágazat specifikus innováción alapuló projectek generálása a sertés ágazatban c. Baross Gábor Project – Összefoglaló tanulmány a sertéságazat helyzetéről.
203. Szűcs I. – Grasselli N. (2007): A projektmenedzsment elmélete és gyakorlata. Budapest. Szaktudás Kiadó Ház Rt., ISBN: 978-963-9736-31-3, 234. p.
204. Szűcs I. (szerk.) (2005): Projektmenedzsment. Dinasztia Kiadó, Budapest, ISBN: 963 9553 60 3, 230. p.
205. Szűcs I. (szerk.) – Nábrádi A. – Apáti F. (2005): A tej- és marhahústermelés jelentősége. In: A szarvasmarha-ágazat gazdasági, szervezési és piaci kérdései. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, ISBN: 963-9553-41-7, pp. 44-63
206. Szűcs I. (2004a): Alkalmazott statisztika. Agroiinform Kiadó, ISBN 9635027613, 551. p.
207. Szűcs I. (2004b): A tejszektor piacelemzése. A magyar mezőgazdaság nemzetközi versenyképessége NKFP-2001/4/032, Agroiinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, ISBN 9635028113, 137. p.
208. Szűcs I. – Vas J. - Bedéné Sz. É. (2003): Birtokpolitika, üzemi struktúra a magyar mezőgazdaságban. 29-86. p. In: Szűcs I. (szerk.) (2003): Birtokviszonyok és a mérethatékonyság. A magyar mezőgazdaság nemzetközi versenyképessége NKFP-2003/4/32, Agroiinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest, ISBN 9635027826, 224. p.
209. Szűcs I. – Csendes B. (2002): A földárak néhány elméleti kérdése napjaink hazai mezőgazdaságában. Gazdálkodás, 1. sz., Budapest, pp. 31-36.
210. Szűcs I. (1998): A föld ára és bére. Budapest, Agroiinform Kiadó, ISBN: 963-502-671-4, p. 199.
211. Takács I. – Baranyai Zsolt (2010): A bizalom és függőség szerepe a családi gazdaságok együttműködésében végzett gépi munkában. Gazdálkodás, 54. évf. 7. sz., Budapest, pp. 740-749.
212. Takács J. (2005a): A magyar mezőgazdaság főbb jellemzői a 2003. évi gazdaságszerkezeti összeírás alapján I. Statisztikai Szemle, 83. évf., 8. sz., Budapest, pp. 705-723.

213. Takács J. (2005b): A magyar parasztság sorsfordulói 1514-2003. Agroinform kiadó, Budapest, ISBN 963 502 835 0, 178. p.
214. Takács J. (1998): A földtulajdon és a földjelzálog Magyarországon. Gazdálkodás. 42. évf. 1. sz., Budapest, pp. 45-49.
215. Tanka E. (2000): A földhaszonbérlet korszerűsítési és lehetőségei. Agrárgazdasági Tanulmányok, 2000. 3. sz., AKII, Budapest, 102. p.
216. Tárfi (2003): A gazdasági döntések hatásai a társadalmi szerkezetre középtávon, különös tekintettel az EU-csatlakozás folyamatára. Tárfi, Budapest.
217. Tóth A. (2007): Társadalmi tőke az élelmiszergazdaságban: bizalom, szervezettség és összefogás. Gazdálkodás, 51. évf. 3. sz., Budapest, pp. 37-44.
218. Tóth E. (2000a): Az átalakult mezőgazdasági szövetkezetek gazdálkodásának főbb jellemzői (1989-1998). Agrárgazdasági tanulmányok, 2000. 11. sz., AKII, Budapest, 113. p.
219. Tóth E. (szerk., 2000b): A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei. Agrárgazdasági Tanulmányok, 2000. 13. sz., AKII, Budapest, 127. p.
220. Tóth E. – Varga Gy. (2000): A mezőgazdaság üzemi rendszere a hazai és az EU agrárpolitika tükrében. Statisztikai Szemle 78. évf. 4. sz., Budapest, pp. 248-261.
221. Tóth L. (2004): A bizalom szerepe a helyi gazdasági kapcsolatokban. Szociológiai Szemle, 4. sz. Budapest, pp. 95-128.
222. Udovecz G. – Pesti Cs. – Keszthelyi Sz. (2012): Nyertes és vesztes gazdaságok Magyarországon. Gazdálkodás, évf. 5. sz., Budapest, pp. 387-398.
223. Udovecz G. – Popp J. – Potori N. (2009): A magyar agrárgazdaság versenyességei és stratégiai dilemmái. Gazdálkodás, 53. évf. 1. sz., Budapest, pp. 2-15.
224. Udovecz Gábor (2007): Az Európai Agrárpolitika eszményei és realitásai. 2007/20. szám. Budapest: Gazdálkodás, pp. 2-10.
225. Udovecz G. (2002): A magyar agrárgazdaság versenyessége az Európai Unióban II. Magyar Tudomány, 2002. 9. sz., Budapest, pp. 1173-1180.
226. Udovecz G. (2001): Az agrárgazdaság nemzetgazdasági súlya és fejlesztése. Gazdálkodás, 45 évf. 4. sz., Budapest, pp. 1-8.
227. Udovecz G. (2000): A Magyar Agrárgazdaság felkészültsége és versenyképessége az Európai Unióban (MTA doktori értekezés, 2000)
228. Varga Gy. (2005): EU-Tanulmányok V. Budapest, Nemzeti Fejlesztési Hivatal
229. Varga Gy. (1997): Az agrárgazdaság és az agrárpolitika helyzete, kérdőjelei és legfőbb teendői az EU csatlakozás tükrében II. Gazdálkodás, 41. évf. 2. sz., Budapest, 1-11. p.
230. VM (2012): Jelentés az agrárgazdaság 2011. évi helyzetéről
231. Vőneki É. – Papp G. (2008): A magyarországi szarvasmarha- és juhágazat középtávú kilátásai. Gazdálkodás, 52. évf. 2. sz., pp. 137-143.
232. Vranken, L. – Swinnen, J. (2006): Land markets in transition: Theory and evidence from Hungary. World Development. 2006. Vol. 34. Issue 3., pp. 481-500.
233. Wilson, P. N. (2000): Social capital, trust and the agribusiness economics. Journal of Agricultural and Resource Economics, 25. Nr. 1., pp. 1-13.

234. Internet1: [p://www.google.hu/search?q=%C3%89szak-alf%C3%B6ldi+r%C3%A9gi%C3%B3&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla.hu:official&client=firefox-a&um=1&hl=hu&biw=1024&bih=635&ie=UTF-8&tbn=isch&source=og&sa=N&tab=li#imgref=nzCtu01pN3dJIM%3A%3Bo6msra18o0BIM%3Bhttp%253A%252F%252Fwww.jogpont.hu%252Fkepek%252Fregio3.jpg%3Bhttp%253A%252F%252Fwww.jogpont.hu%252Fugyfelfogadas.php%253Fregio%253D3%2526megnyit%253D1017%3B450%3B332](http://www.google.hu/search?q=%C3%89szak-alf%C3%B6ldi+r%C3%A9gi%C3%B3&oe=utf-8&aq=t&rls=org.mozilla.hu:official&client=firefox-a&um=1&hl=hu&biw=1024&bih=635&ie=UTF-8&tbn=isch&source=og&sa=N&tab=li#imgref=nzCtu01pN3dJIM%3A%3Bo6msra18o0BIM%3Bhttp%253A%252F%252Fwww.jogpont.hu%252Fkepek%252Fregio3.jpg%3Bhttp%253A%252F%252Fwww.jogpont.hu%252Fugyfelfogadas.php%253Fregio%253D3%2526megnyit%253D1017%3B450%3B332)
235. Internet2: Structures et moyens de production agricoles.
<http://agreste.agriculture.gouv.fr/IMG/pdf/Gaf12p017-024.pdf7>
236. Internet3: 2010. évi XXIV. Törvény a 2010. évi általános mezőgazdasági összeírásról. <http://www.complex.hu/kzldat/t1000024.htm/t1000024.htm>
237. Internet4: AgroStratégia - Sajtóközlemény. Gazdaságának fejlesztését tervezi a mezőgazdasági termelők négyötöde.
http://www.agrostrategia.hu/letoltesek/AgroStrategia_sajtokozlemeney_2013.02.26.pdf

Jogszabályok:

238. MVH: (27/2007. (IV. 17.) FVM rendelet. az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból az állattartó telepek korszerűsítéséhez nyújtandó támogatások részletes feltételeiről
http://www.fvm.gov.hu/doc/upload/200704/27_2007_fvm.pdf)
239. MVH: (A vidékfejlesztési miniszter 61/2012. (VI. 29.) VM rendelete. Az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból az állattartó telepek korszerűsítéséhez 2012. évtől nyújtandó támogatások részletes feltételeiről
http://www.kormany.hu/download/c/8b/90000/MR_2012_061_%28VI_29%29_V_M_rendelet.pdf)
240. MVH: 29/2007. (IV. 23.) MVH Közlemény
http://www.mvh.gov.hu/portal/MVHPortal/default/mainmenu/tamogatasok/MVHJogcimKeresoPortletWindow?tamogatas_id=1000078&mutat=T%C3%A1mogat%C3%A1s%2Br%C3%A9szletei&tartalom_id=1006287
241. MVH: 104/2012. (VII. 20.) MVH közlemény
http://www.mvh.gov.hu/portal/MVHPortal/default/mainmenu/tamogatasok/MVHJogcimKeresoPortletWindow?tamogatas_id=1000078&mutat=T%C3%A1mogat%C3%A1s%2Br%C3%A9szletei&tartalom_id=1032405
242. MVH: 60/2007. (VIII. 16.) MVH Közlemény.
http://www.mvh.gov.hu/portal/MVHPortal/default/mainmenu/tamogatasok/MVHJogcimKeresoPortletWindow?tamogatas_id=1000079&mutat=T%C3%A1mogat%C3%A1s%2Br%C3%A9szletei&tartalom_id=1005025
243. MVH: 163/2010 (XI.03.) számú MVH Közlemény
http://www.mvh.gov.hu/portal/MVHPortal/default/mainmenu/tamogatasok/MVHJogcimKeresoPortletWindow?tamogatas_id=1000079&mutat=T%C3%A1mogat%C3%A1s%2Br%C3%A9szletei&tartalom_id=1018719
244. MVH: 38/2010. (IV. 15.) FVM rendelet. az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból a védett őshonos és a veszélyeztetett mezőgazdasági állatfajták genetikai állományának tenyésztésben történő megőrzésére nyújtandó támogatások részletes feltételeiről
http://www.mvh.gov.hu/portal/MVHPortal/default/mainmenu/tamogatasok/MVHJogcimKeresoPortletWindow?tamogatas_id=1000146&mutat=T%C3%A1mogat%C3%A1s%2Br%C3%A9szletei&tartalom_id=1025491

SAJÁT PUBLIKÁCIÓK

Nemzetközi tudományos folyóiratban, idegen nyelven megjelent publikációk

Harangi-Rákos, Mónika – Szabó, Gábor (2012): The economic and social role of private farms in Hungarian agriculture. Applied Studies In Agribusiness And Commerce – Abstract, 2012. 5. sz., pp. 33-41

Magyarországon, tudományos folyóiratban, idegen nyelven megjelent publikáció

Harangi-Rákos, Mónika (2011): Analysis of changes in resources and outputs of companies and partnerships in Hungarian agriculture. Journal of Agricultural Sciences, Acta Agraria Debreceniensis, Debrecen, 2011/44, pp. 65-69

Magyarországon, tudományos folyóiratban, idegen nyelvű összefoglalóval megjelent publikáció

Harangi-Rákos Mónika (2013): Gazdaságszerkezet alakulása az EU-ban, különös tekintettel Magyarországra. Gazdálkodás, 57. évf. 2. sz. pp. 113-128

Harangi-Rákos Mónika – Szabó Gábor (2011): A mezőgazdasági társas vállalkozások gazdálkodásának vizsgálata a 2002-2009. közötti időszakban, Gazdálkodás, 2011. 55. évf. 4. sz. pp. 358-367

Harangi-Rákos Mónika (2012): A mezőgazdasági szövetkezetek termelési és pénzügyi teljesítményének alakulása a 2002-2007 közötti időszakban, Agrártudományi Közlemények, 2012/45, pp. 21-29.

Nemzetközi kiadványban, idegen nyelven, teljes terjedelemben megjelent publikáció

Harangi-Rákos, Mónika (2012): Analysis of changes of the gross outputs of private farms and agricultural enterprises in Hungarian agriculture between 2006-2010. VII. Krakowska Konferencja Młodych Uczonych, ISBN 978-83-62218-64-6, pp. 883-890. CD

Konferencia absztraktfüzet

Harangi-Rákos, Mónika (2012): Analysis of changes of the gross outputs of private farms and agricultural enterprises in Hungarian agriculture between 2006-2010. (Abstract) VII. Krakowska Konferencja Młodych Uczonych, Grupa Naukowa Pro Futuro, Kraków, 2012., ISBN 978-83-62218-64-6, 247-248.

TÁBLÁZATJEGYZÉK

1. táblázat: A 2011-es Tesztüzemi Rendszer alapsokasága az Észak-alföldi régióra vonatkoztatva	11
2. táblázat: Az elkészített interjúk száma az Észak-alföldi régióban.....	11
3. táblázat: Az agrárgazdaság aránya a nemzetgazdaságban	26
4. táblázat: A mezőgazdasági termékek bruttó kibocsátása.....	29
5. táblázat: Földhasználat művelési ágak szerint (ezer ha)	33
6. táblázat: A fontosabb szántóföldi növények betakarított területe, összes termése és termésátlaga (2000-2012)	36
7. táblázat: Az állattartó gazdaságok száma nagyságkategória szerint.....	50
8. táblázat: A szarvasmarha állomány alakulása 2000-2012 közötti időszakban (ezer db)	51
9. táblázat: A juhállomány alakulása 2000-2012 közötti időszakban (ezer db)	56
10. táblázat: Vágóállat- és állatitermék-előállítás (juh)	57
11. táblázat: A tyúkállomány alakulása 2000-2012 közötti időszakban (ezer db)	59
12. táblázat: Vágóállat- és állatitermék-termelés (baromfi)	60
13. táblázat: A sertésállomány alakulása 2000-2012 közötti időszakban (ezer db)	62
14. táblázat: A sertés állomány gazdálkodási formák szerinti megoszlása	63
15. táblázat: A szarvasmarha állomány alakulása az Észak-alföldi régióban (ezer db)	65
16. táblázat: A sertésállomány alakulása az Észak-alföldi régióban (ezer db).....	66
17. táblázat: A juhállomány alakulása az Észak-alföldi régióban (ezer db).....	67
18. táblázat: A tyúkállomány alakulása az Észak-alföldi régióban (ezer db)	67
19. táblázat: A gazdaságok száma az EU tagállamokban (ezer gazdaság)	81
20. táblázat: A mezőgazdaságban, az erdőgazdálkodásban és a halászatban regisztrált vállalkozások száma gazdálkodási forma és létszám kategóriák szerint	84
21. táblázat: A felhasznált munkaerő mennyisége az EU-27 tagállamában (ezer ÉME).....	87
22. táblázat: A gazdálkodók száma az egyéni gazdaságokban a mezőgazdasági végzettség szerint 2010-ben	90
23. táblázat: A mezőgazdasági munkaerő-felhasználás értéke termelési típusok szerint, 2010 (ezer ÉME)	91
24. táblázat: A mezőgazdasági terület alakulása 2010-ben az EU-27 tagállamaiban.....	92
25. táblázat: A gazdaságok száma a mezőgazdasági terület nagysága szerint, 2010 (ezer ha)	94

26. táblázat: A mezőgazdasági terület alakulása gazdaságcsoportok szerint (ezer ha)	96
27. táblázat: A gazdaságok számának megoszlása mezőgazdasági terület kategóriánként Magyarországon.....	97
28. táblázat: A gazdaságok által használt összes mezőgazdasági terület megoszlása mezőgazdasági terület kategóriánként, illetve gazdasági formánként	98
29. táblázat: A gazdaságok megoszlása termelési típus szerint, 2000, 2010 (%).....	104
30. táblázat: A mezőgazdasági bruttó kibocsátás alakulása a 2006-2010 közötti időszakban, Mft.....	107
31. táblázat: A gazdaságcsoportok kibocsátási és input adatainak megoszlási viszonyszámai a 2008-2011. évek átlagadatai alapján.....	109
32. táblázat: A gazdaságok száma gazdaságcsoportok szerint az Észak-alföldi régióban (ezer gazdaság)	111
33. táblázat: Gazdaságok száma a mezőgazdasági terület nagyságkategóriái és régió szerint, 2010.....	114
34. táblázat: Állattartással foglalkozó egyéni és társas gazdaságok SWOT analízise.....	118
35. táblázat: Költség és jövedelem alakulása az állattenyésztés egyes ágazataiban.....	126

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra: Az Észak-alföldi régióban készített interjúk helyszínei	12
2. ábra: Interjú típusok és formalizáltság mértéke	13
3. ábra: A problémafa vázlatos felépítése	17
4. ábra: A mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat kibocsátásának és bruttó hozzáadott értéke alakulása 2000 és 2010 között (millió Ft)	27
5. ábra: A terméshozam %-os változása 2004-2008 közötti időszakban	35
6. ábra: A zöldség-gyümölcs termelésünk mennyiségének alakulása	37
7. ábra: A betakarított zöldségfélék mennyisége 2000-2011 közötti időszakban.....	37
8. ábra: A betakarított gyümölcsök mennyisége 2000-2011 közötti időszakban	38
9. ábra: A gabonafélék betakarított területének az alakulása az Észak-alföldi régióban	39
10. ábra: A napraforgó termésátlag alakulása az Észak-alföldi régió megyéiben.....	40
11. ábra: Az állatállomány alakulása 2000-2012 közötti időszakban (2000. december 1.=100%)	48
12. ábra: Az állatállomány megoszlása gazdasági formák szerint 2000 és 2012-ben, (%)	49
13. ábra: A szarvasmarha állomány alakulása gazdálkodási formák szerint (%)	52
14. ábra: A szarvasmarha állomány és tejtermelés alakulása 2000-2011 közötti időszakban	53
15. ábra: A juhállomány alakulása gazdálkodási formák szerint (%)	57
16. ábra: A tyúkállomány alakulása gazdálkodási formák szerint (%)	59
17. ábra: A sertésállomány alakulása gazdálkodási formák szerint (%)	62
18. ábra: Az egyes állatfajok megoszlása az országos állatállományból az Észak-alföldi régió megyéiben	65
19. ábra: A gazdaságok számának az alakulása (ezer gazdaság).....	85
20. ábra: Mezőgazdasági munkaerő-felhasználás alakulása fizetett és nem fizetett kategóriák szerint (ÉME)	91
21. ábra: A földhasználat koncentrációjának összehasonlítása néhány EU tagországgal	99
22. ábra: A gazdaságok megoszlása termelési típus szerint, 2010-ben	100
23. ábra: Az egyéni gazdaságok gazdálkodási célonkénti megoszlásának alakulása (%)	105
24. ábra: A termelési típus alakulása az Észak-alföldi megyékben 2010-ben	112
25. ábra: Az interjúban megkérdezettek korösszetétele	1185
26. ábra: A hatékonyság, eltartó képesség, életképesség és versenyképesség viszonya	122

27. ábra: Az állattenyésztésben dolgozó egyéni gazdaságok és társas vállalkozások problémafája	124
28. ábra: A tartástechnológia színvonalának megítélése	134

MELLÉKLET

1. számú melléklet: Interjú kérdések az állattenyésztésben dolgozó egyéni gazdaságoknak és társas vállalkozásoknak

1. ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEK

1.1. Az Ön neme:

Férfi

Nő

1.2. Az Ön életkora:

a. 30 év alatti

b. 30-50 év közötti

c. 50-60 éves

d. 60 év feletti

1.3. Az Ön iskolai végzettsége:

a. általános iskola

b. szakmunkásképző

c. érettségi, szakközépiskola

d. technikum

e. főiskolai diploma

f. egyetemi diploma

g. OKJ-s végzettség

1.4. Melyik ágazatban dolgozik?

a. szarvasmarha

b. sertés

c. juh

d. baromfi

e. vegyes

1.5. Mióta foglalkozik állattenyésztéssel?

a. gyerekkora óta

b. több, mint 20 éve

c. több, mint 10 éve

d. kevesebb, mint 5 éve

1.6. Miért foglalkozik állattenyésztéssel?

a. családi hagyomány

b. végzettség

c. érdeklődési kör

d. munkahelyen ismerkedett meg ezzel (TSZ, állami gazdaság)

e. ismerőseim javaslatára

f. jövedelemszerzés

1.7. Miért nem hagyott fel eddig az állattenyésztéssel?

a. hagyomány	b. nehezen válna meg tőle
c. családi tradíció	d. jövedelmező
e. egyéb:	

1.8. Lesz a családjában olyan személy, aki továbbfolytatja az Ön tevékenységét?

(generációváltás, érdeklődés a fiatalok részéről) (Csak az egyéni gazdaságoknál)

Igen

Nem

1.8.1. Ha nem, miért nem?

a. nincs utód	b. nem érdekli
c. nem éri meg	d. nincs szabadidő

1.8.2. Befolyásolja-e a generációváltást a gazdaság átadására vonatkozó adózás? (családi gazdaság átadása illetékmentes)

Igen

Nem

1.9. Van-e segítsége vagy egyedül folytatja a tevékenységet?

a. családtag állandóan	b. családtag időszakosan
c. állandó alkalmazott	d. időszakos alkalmazott
e. nem volt	

(Társas vállalkozások esetében: Hány alkalmazott dolgozik az ágazatban?)

a. állandó alkalmazott:fő	b. időszakos alkalmazott: fő

1.10. Honnan szerzi a takarmányt? Maga állítja elő vagy vásárolja?

a. vásárolja	b. maga állítja elő
b. egy részét maga termeli, másik részét vásárolja	

Ha maga állítja elő, akkor

1.10.1. Mekkora földdel rendelkezik?

a. 5 ha alatti	b. 5–20 ha közötti
c. 20–50 ha közötti	d. 50-250 ha közötti
e. 250-500 ha közötti	f. 500-1 000 ha közötti
g. 1 000-5 000 ha közötti	h. 5 000 ha feletti

1.10.2. Hogyan oszlik meg a földterülete az egyes növénykultúrák tekintetében (2012)?

Őszi búza:	ha	Cukorrépa:	ha
Őszi árpa:	ha	Burgonya:	ha
Tritikálé:	ha	Hagyma:	ha
Rozs:	ha	Lucerna:	ha
Kukorica:	ha	Silókukorica:	ha
Napraforgó:	ha	Egyéb tömegtakarmány:	ha
Repce:	ha		

1.10.3. Mekkora részét tudja előállítani a takarmánynak?

a. 20-40% között	b. 40-60% között
c. 60-80% között	d. 80%-nál több

1.10.4. Milyen takarmányt állít elő?

a. abraktakarmány	b. szálatakarmány
c. abrak- és szálatakarmány	

1.11. Van-e egyéb jövedelem forrása, ha igen, akkor honnan? (Csak az egyénieknél)

a. igen, egy főállás	b. igen, egy mellékállás
c. igen, nyugdíj	d. nem volt

1.12. Mekkora állatállománnyal rendelkezik?

1.13. Milyen hozamokkal rendelkezik (naturális)?

1.14. A vállalkozás árbevételének kb. hány %-át adja az állattenyésztés?

.....%

1.15. Milyen támogatásokból részesedik? Ezek körülbelül mekkora részét képezik az árbevételnek?

1.16. Milyen költségek jelentik a legnagyobb tételt? Kérem, rangsorolja a felsoroltakat!

a. takarmányozási	b. állategészségügyi
c. tartástechnológiai	d. munkabér

2. ÁGAZATBAN VALÓ JÁRTASSÁG, SZAKTUDÁS

2.1. Figyelemmel kíséri-e a magyar állattenyésztés (illetve valamelyik ágazat) helyzetének nemzetközi és hazai alakulását?

Igen

Nem

2.1.1. Ha igen, részt vesz-e aktívan valamilyen szakmai szervezetben? Melyik ez a szervezet?

Igen

Nem

Szervezet neve:

2.2. Mennyire tartja magát tájékozottnak az ágazatot érintően?

a. jól tájékozott

b. kevésbé tájékozott

c. nem jut információhoz

d. nincs ideje

2.2.1. Ha nem jut információhoz, miért nem?

2.3. Hogyan jellemezné a magyar állattenyésztés, illetve azon ágazat helyzetét, amiben tevékenykedik?

2.4. Miben látja a magyar állattenyésztés és az ágazata problémáját (genetika, tartástechnológia, takarmányozás, szaktudás)?

2.5. Ön szerint működik-e a termékpálya szintjei között az információ áramlás? Miben látja az akadályát?

Igen

Nem

2.6. Hogyan látja a termékpálya jövedelem-elosztását? (Megfelelőnek tartja-e az adott termékpálya szereplői között a profitosztzkodást (termelő, kereskedő, feldolgozó)? Ön szerint hogyan lehetne javítani a saját pozícióját?)

2.7. Hogyan értékeli az EU csatlakozás hatását a magyar állattenyésztésre? Válaszát indokolja!

Nyert

Veszített

2.8. Szokott-e részt venni továbbképzéseken?

Igen

Nem

2.8.1. Ha igen, honnan hallott róla és milyen jellegű továbbképzésen vett részt?

a. falugazdász	b. támogatásokban előírt kötelezettség
c. szakmai lapok, szakmai rendezvények	d. internet

Továbbképzés jellege:

2.9. Milyen területen tartana igényt szaktanácsadásra?

a. takarmányozás	b. tartástechnológia
c. állategészségügy, állatjólét, környezetvédelem	d. pénzügyi szakismeret
e. pályázatok elkészítése	f. értékesítés
g. szaktudás	h. egyéb:

2.10. Honnan szerez információkat (támogatásokról, szakmai ismeretekről, új technológiákról)?

a. falugazdász	b. szakmai folyóiratok, szakmai rendezvények
c. internet	d. egyéb:

2.11. Pályázatokban részt tudott/akart-e venni?

Igen	Nem
------	-----

2.11.1. Ha nem, miért nem?

a. nem tudott önállóan pályázni, nem volt segítsége	b. gondot okozott az önerő
c. nem akart pályázni, mert nem tartott igényt támogatásra	d. sikertelen pályázatok kudarca

3. TERMELÉSI SZÍNVONAL, KÖRNYEZETVÉDELEM, TERMÉKPÁLYA

3.1. Saját tenyészállatot nevel vagy vásárol? Megfelelő-e a genetikai állománya?

3.2. Milyen szaporító anyagokat használ (fajta, hibrid)?

3.3. Milyen tulajdonságokat tart a legfontosabbnak a tenyészállatok kiválasztásánál vagy vásárlásánál?

a. csak élősúly-gyarapodás	b. élettartam
c. természetes mutatók (hasznos élettartam, vemhesülési %, termékenység, szaporaság, elhullás, súlygyarapodás)	d. küllem
e. hagyomány	f. egyéb:

3.4. Milyen a tartási színvonal Ön szerint a gazdaságában?

a. alacsony	b. közepes
c. magas	d. nem tudom

3.5. Milyen a takarmányozási színvonal Ön szerint a gazdaságában?

a. alacsony	b. közepes
c. magas	d. nem tudom

3.6. Milyen az állategészségügyi színvonal Ön szerint a gazdaságában?

a. alacsony	b. közepes
c. magas	d. nem tudom

3.7. Az előbbieken felsoroltak közül melyiken szeretne javítani?

a. takarmányozás	b. tartástechnológia
c. állategészségügy, állatjólét, környezetvédelem	d. genetika
e. szaktudás	f. egyéb:

3.8. Használ-e informatikai eszközöket (telepírányítási rendszer, számítógépes program)?

Igen	Nem
------	-----

3.9. Okoz-e Önnek gondot a környezetvédelmi szabályok betartása?

Igen	Nem
------	-----

3.10. Milyen terméket értékesít? (Több válasz megjelölése is lehetséges.)

a. élő állat	b. félkész termék (elsődleges feldolgozás)
c. késztermék (másodlagos feldolgozás)	d. tej
e. tojás	f. takarmány
g. melléktermék	h. egyéb:

3.11. Kinek értékesít?

a. felvásárló	b. feldolgozó
c. közvetlenül a fogyasztónak	d. TÉSZ vagy egyéb szervezet

3.12. Vannak-e értékesítési problémái?

Igen	Nem
------	-----

3.12.1. Ha igen, akkor milyenek?

a. alacsony ár	b. rossz szállítási körülmények
c. termékpálya mentén az információ hiánya	d. változó kereslet

3.13. Tagja-e valamilyen termelő és értékesítő szerveződésnek?

Igen	Nem
------	-----

3.13.1. Ha igen, segíti-e az Ön munkáját? Elégedett-e a szervezet munkájával?

3.13.2. Ha nem, akkor miért nem?

4. JÖVŐKÉP

4.1. Miben látja a saját jövőjét, boldogulását, illetve versenyhelyzetének a javulását az adott ágazatban?

4.2. Lát-e segítséget a kormány részéről (ágazati stratégia kitűzése – megvalósítása)?

Igen	Nem
------	-----

4.3. Az állattenyésztés melyik szegmensét fejlesztené és miért? Horizontális: ágazatok; vertikális: alapanyag, feldolgozás, kereskedelem.

4.4. Véleménye szerint az állattenyésztés melyik szegmense igényelne nagyobb mértékű támogatást a jövőben és miért?

4.5. Érdemesnek látja-e hosszú távon beruházni?

Igen

Nem

Ha igen, miért?

Ha nem miért?

4.6. Tervezi-e a méretnövelést a gazdaságában? Válaszát indokolja!

Igen

Nem

4.7. Tervezi-e a méretcsökkentést a gazdaságában? Válaszát indokolja!

Igen

Nem

4.8. Tervez-e szerkezetváltoztatást a gazdaságában? Válaszát indokolja!

Igen

Nem

4.9. Tervezi gazdaság felszámolását? Válaszát indokolja!

Igen

Nem

NYILATKOZAT

Alulírott, **Harangi-Rákos Mónika** (szül.: Hajdúböszörmény, 1985. 12. 04.) büntetőjogi és fegyelmi felelősségem tudatában kijelentem és aláírásommal igazolom, hogy a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése céljából benyújtott értekezésem kizárólag saját, önálló munkám.

Nyilatkozom továbbá, hogy:

- az Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola szabályzatát megismertem, és az abban foglaltak megtartását magamra nézve kötelezőnek elismerem;
- a felhasznált irodalmat korrekt módon kezeltem, a disszertációra vonatkozó jogszabályokat és rendelkezéseket betartottam;
- a disszertációban található másoktól származó, nyilvánosságra hozott vagy közzé nem tett gondolatok és adatok eredeti lelőhelyét a hivatkozásokban, az irodalomjegyzékben, illetve a felhasznált források között hiánytalanul feltüntettem a mindenkori szerzői jogvédelem figyelembevételével;
- a benyújtott értekezéssel azonos, vagy részben azonos tartalmú értekezést más egyetemen, illetve doktori iskolában nem nyújtottam be tudományos fokozat megszerzése céljából.

Debrecen, 2013.

Harangi-Rákos Mónika